Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Mart 2010 | 7,50 TL (KDV Dahil)

73

Yeni rejim, yeni resmi tarih

Liberal-Muhafazakâr Sentez

Siyasal İslam - Liberalizm evliliğinin resmileşme mücadelesi

Liberal-Muhafazakâr sentezin kökenleri ve gelecek kurgusu

Demokrasi kılıfıyla gelen diktatorya ve AKP'nin oynadığı rol

Genetik yapımız geçmişimizi aydınlatıyor
Afrika'dan Anadolu'ya en eski insan göçleri

Kimyasalların karanlık yüzü Kozmetiklerdeki tehlike

Anadolu kültüründe ağaçlar:
Anamızdır, tanrıçamızdır Meşe

ISSN 1304-6764-0
9 771304 675614
Kıbrıs satış fiyatı 9 YTL

Bilim ve Gelecek
SAYI: 73 / MART 2010

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZIİŞLERİ
Nalân Mahsereci
Özlem Özdemir

İDARİ İŞLER
Baha Okar
Deniz Karakaş
Uğurcan Esiroğlu

GRAFİK-TASARIM
Baha Okar

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy/İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir.

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 75 YTL / 6 aylık: 40 YTL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 60 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 120 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 20 YTL / 10 Euro / 15 Dolar
6 aylık: 10 YTL / 5 Euro / 8 Dolar
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ege Basım Matbaacılık
Esatpaşa Mah. Ziyapaşa Cad. No: 4,
Ataşehir / İstanbul Tel: (0216) 470 44 70

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli
ISSN: 1304-6756

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA BÜRO: Bayındır 1 Sk. 22/16, Kızılay (0312) 431 30 93

ANKARA: Deniz Çerşil / Tel: (0505) 710 20 97 / denizcersil@gmail.com

BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com

BURSA: Evren Sarı / (0533) 526 49 80 / sarievren360@yahoo.com

İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
Uluğ İlve Yücesoy / (0554) 984 28 45 / ulugilve@yahoo.com

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com

ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

GÜNEY AMERİKA: Demircan Pusat / demircanpusat@gmail.com

İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com

KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com

KKTC: Kağan Güner / (0533) 836 84 87 / guner16@mynet.com

BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com

İÜ (AVCILAR) TEMSİLCİSİ: Can Karakaya (0555) 623 27 27 / can_karakaya@yahoo.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Şule Dede (0505) 550 61 31 / sule_dd@yahoo.com

9 EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com

'50 Soruda Aydınlanma' kitabı çıktı

Elinizdeki sayının kapak dosyası, ülkemize AKP marifetiyle -tabii ABD emperyalizmi güdümünde- biçilen elbisenin çok önemli bir boyutunu derinlemesine ele alıyor. "Liberal-muhafazakâr sentez" olarak formüle edebileceğimiz ideolojik dayatma, geliştirdiği yeni resmi tarih bağlamında inceleniyor. Bu dayatma, bilindiği gibi, sadece ideolojik düzlemde bir tarih tartışması biçiminde sürmüyor. Son derece yakıcı bir biçimde güncel politika düzleminde de yaşanıyor. Bilim ve Gelecek, Türkiye'ye dayatılan yeni rejimin ideolojik arka planını ortaya sermeye önümüzdeki sayılarda da devam edecek. Genç akademisyen arkadaşlarımız ***Çağdaş Sümer, Aytek Soner Alpan, Barış Zeren*** *ve* ***Fatih Yaşlı****'nın makalelerinden oluşan dosyanın ilgiyle okunacağını ve tartışılacağını düşünüyoruz.*

***

"50 Soruda…" dizisinin ikinci kitabı da yayımlandı: ***Afşar Timuçin*** *ve* ***Ali Timuçin****'in kaleme aldığı "50 Soruda Aydınlanma". Afşar Timuçin kitaba yazdığı önsözde hedefini şöyle belirliyor: "Tarihin bütün gelişim süreçlerini doğru olarak kavrayabilmek her şeyden önce yerin ve zamanın toplumsal, iktisadi, kültürel sorunlarını yakından görmekle olasıydı. Aydınlanma devinimini kavramak da ancak bu çerçevede olasıydı. Aydınlanma düşünürlerini birer birer tanıtarak bu işin içinden sıyrılmak doğru olmazdı. O yüzden bu kitapta öncelikle bir dönemin enine boyuna tartışılmış görünümlerini, bir başka deyişle bir düşünce deviniminin altyapısını bulacaksınız. Aydınlanma deviniminin neye karşı olduğunu, neyle savaştığını, neyi gidermeye çalıştığını ve hangi özlemler içinde olduğunu iyi bilmek önemlidir."*

"50 Soruda" dizisinin henüz çok başında olmamıza karşın gördüğü ilgi bizi sevindirdi. Çok sayıda okurumuz bu yıl çıkarmayı planladığımız 13 kitaba şimdiden abone oldu. Yüzde 40'a yakın bir indirim olanağı sunan 50 Soruda aboneliği kampanyasının dizinin ikinci kitabıyla birlikte daha da ivme kazanacağını düşünüyoruz.

***

Kadıköy'deki yeni büromuzun bir bölümünü ayırdığımız Bilim ve Gelecek Kitabevi'nin açılışını 13 Şubat günü gerçekleştirdik. Kitabevimizin, aynı zamanda bir "bilimevi" olarak işlev göreceğini ilan etmiştik. Mart ayıyla birlikte etkinliklerimize başlıyoruz. Salı akşamları her hafta farklı bir konuğumuzun sunuş yapacağı sohbet toplantıları düzenleyeceğiz. Ayrıca her ayın bir Pazar günü, gün boyu sürecek "Ayın Kursu" etkinliğimiz olacak. Bu ay 28 Mart günü gerçekleşecek kursun konusu: Evrim Kuramı. ***Prof. Dr. Metin Özbek****,* ***Prof. Dr. Aslıhan Tolun*** *ve* ***Prof. Dr. Mehmet Sakınç****'ın vereceği kursun kayıtlarını almaya başlıyoruz. Acele etmenizi öneririz, çünkü ne yazık ki kitabevimiz ancak 25 kişiyi alabilecek büyüklükte. "Salı Sohbetleri" ve "Ayın Kursu" ile ilgili ayrıntılı bilgiyi dergimizin 8. sayfasında bulabilirsiniz.*

***

Geçtiğimiz ay değerli araştırmacı ve yazar ***İlhan Arsel****'i kaybettik. Şeriatçılığa karşı verdiği mücadele ve İslam araştırmaları her zaman bize esin kaynağı olacak.*

Dergimiz baskıya girerken bir acı haber daha aldık: Balıkesir'in Dursunbey ilçesindeki maden ocağında yaşanan grizu patlamasında 13 işçimiz yaşamını yitirdi. Bu yıkılası düzenin en acı görünümlerinden biridir grizu patlamaları. İşçi yakınlarının ve tüm emekçilerin başı sağ olsun.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu
Tekel işçisinin anımsattıkları 6

KAPAK DOSYASI

Çağdaş Sümer
Yeni bir resmi tarihe doğru:
'Liberal-Muhafazakâr Sentez' 9

Aytek Soner Alpan
Modern Türkiye tarihyazımında
süreklilik-kopuş 14

Barış Zeren
Neoliberal özgücülüğün izinde bir taslak 24

Fatih Yaşlı
Liberal-muhafazakâr aynada Türkiye 36

Prof. Dr. Erksin Güleç - Doç. Dr. Timur Gültekin
Afrika'dan Anadolu'ya en eski insan göçleri 46

Derleyen: Bahar Işık
Kimyasalların karanlık yüzü - 2
Kozmetiklerdeki tehlike 54

ANADOLU KÜLTÜRÜNDE AĞAÇLAR 61

Hasan Torlak
Anamızdır, tanrıçamızdır meşe 61

Prof. Dr. Orhan Küçüker
Doğumunun 96. yılında,
Türk Promethe'lerinden bir zoolog
Prof. Dr. Saadet Ergene – Bayramoğlu 66

Özlem Özdemir
Türkiye yayıncılık tarihinin önemli
kitap dizilerindendi: "100 soruda…" 72

BİLİM GÜNDEMİ / Deniz Şahin 77
Düşüncenin hızı / Arı dilinde "dur" sinyali / Yoksa sanılanın tam tersine, kuşlar mı dinozorların atası? / Elde edilen en yüksek sıcaklık Büyük Patlama'ya ışık tutabilir / Fotosentez yoluyla elektrik üretimi / Kekemelik geni bulundu, tedavisi yolda / Ölüyü canlandırmak

YAYIN DÜNYASI / Baha Okar - Güner Or 84

Nalân Mahsereci
Çok boyutlu bir kozmoloji tarihi:
Big Bang, roman kahramanı olursa… 84

Kaan Arslanoğlu ile söyleşi
Devrimin evrimi üzerine... 86

SATRANÇ / İzlem Gözükeleş 91

BRİÇ / Lütfi Erdoğan 92

FORUM 93

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI 9

Yeni rejim, yeni resmi tarih

Liberal-muhafazakâr sentez

**Çağdaş Sümer,
Aytek Soner Alpan,
Barış Zeren ve
Fatih Yaşlı yazdı**

- Siyasal İslam - liberalizm evliliğinin resmileşme mücadelesi
- Liberal-muhafazakâr sentezin kökenleri ve gelecek kurgusu
- Demokrasi kılıfıyla gelen diktatorya ve AKP'nin oynadığı rol

Liberal-muhafazakâr sentezin dayandığı ideolojik temeller iki kaynaktan besleniyor. İlkini, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana muhafazakâr ve İslamcı çevreler arasında revaçta olan karşı-devrimci tezler oluşturuyor. 1980 sonrasında üretilmeye başlanan ve bir yandan dünya solunu etkisi altına alan liberal ve sivil toplumcu dalgadan, diğer yandansa Türkiye'deki kökleri cılız olan saf bir liberal demokrasi anlayışının Özal döneminde palazlanmasından beslenen liberal tezlerse, ikinci kaynak olarak görülebilir. İktidar olanaklarından beslenen tüm ataklarına karşın Türkiye'de "liberal-muhafazakâr sentez"in bir resmi ideoloji haline geldiği henüz söylenemez.

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu 6

Tekel işçisinin anımsattıkları

Tekel işçisi bir toplum projesi, bir gelecek projesi sundu. Unutturulmaya çalışılan bir değerler sistemini yeniden gündeme soktu. Boyun eğmemenin, yanındakine güvenin, paylaşmanın, dayanışmanın, insanların etnik kökenlerine ve inançlarına göre bölünmediği bir ülkede yaşamanın mutluluğunu tüm topluma anımsattı. Tekel işçisi böyle bir toplumun yaratılabileceğini, bu ütopyayı gerçeğe dönüştürecek bir maddi gücün var olduğunu gösterdi.

Prof. Dr. Erksin Güleç ve
Doç. Dr. Timur Gültekin'in makalesi

Afrika'dan Anadolu'ya en eski insan göçleri

Hücrelerin içinde dünyamızdaki tüm canlıları oluşturan DNA'lar bulunur. Geçmişimiz ve geleceğimiz de bu DNA'larda saklıdır. DNA'mız bir zaman makinesi gibi bizi geçmişe götürüp geçmişimiz hakkında bilgi verir. Son bulgulara göre, şu anda Avrupa'da, Asya'da, Amerika'da yaşayan tüm insanların kökeni yaklaşık olarak 60-50 bin yıl önce Afrika'dan göç eden küçük bir Afrikalı gruba aittir.

46

Derleyen: Bahar Işık

Kimyasalların karanlık yüzü -2

Kozmetiklerdeki tehlike

54

Şampuanlardan, nemlendiricilere, parfümlerden güneş kremlerine, ojelerden saç boyalarına kadar pek çok kişisel bakım ürününün içeriğinde yer alan kimyasallar, birçok kanser türünden, kısırlığa dek çok ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir.

Hasan Torlak yazdı

61

Anadolu kültüründe ağaçlar

Anamızdır, tanrıçamızdır Meşe

Meşe, hem anamız, hem tanrıçamızdır. Besler, korur, kollar, barındırır, şifa verir. Meşelerimizin meyveleri, en zor zamanları olan savaş ve kıtlık yıllarında bu ülke insanını açlıktan kurtaran bir sigorta vazifesi görmüştür.

Prof. Dr. Orhan Küçüker'in makalesi

Doğumunun 96. yılında, Türk Promethe'lerinden bir zoolog

Prof. Dr. Saadet Ergene - Bayramoğlu

Cumhuriyet'in eğitim için yurtdışına gönderdiği şanslı gençlerden. Almanya'da zooloji-botanik eğitimi aldıktan sonra, efsane haca Prof. Curt Kosswig'in yanında asistan olur. Onun yönlendirmesiyle, Türkiye ornitolojisinde milat sayılan "Türkiye Kuşları"nı kaleme alacak ve "kuşların ecesi" sıfatını kazanacaktır...

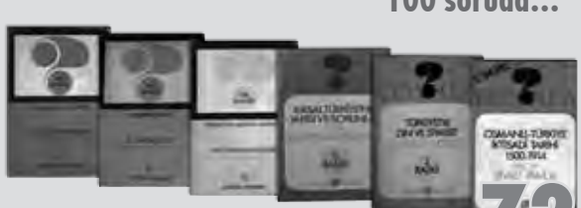

66

Özlem Özdemir'in incelemesi

Türkiye yayıncılık tarihinin önemli kitap dizilerindendi:

"100 soruda..."

72

"100 Soruda" dizisi, Gerçek Yayınevi tarafından, Fethi Naci editörlüğünde, 1968-1992 yılları arasında yayımlandı. Türkiye'nin önemli aydınları tarafından kaleme alınan 60'a yakın kitabı içeren dizi, yayımlandığı dönemde ve sonrasında, özellikle gençliği, üniversite öğrencilerini yaşadıkları ülkenin tarih ve güncelliğinin her boyutu hakkında bilgilendirdi, bilinçlendirdi.

ARTIK KADIKÖY'DE

BİLİM VE GELECEK

Çocuğun sınır tanımaz merakı olmasa bilimin hâli ne olurdu...

Geçitiğimiz ay bu sayfalardan Bilim ve Gelecek Kitabevi'nin hava şartları yüzünden ertelenen açılışını duyurmuştuk. Nihayet, 13 Şubat günü bu kez güzel bir havada sıcak bir etkinlikle kitabevimizi açtık. Kadıköy'de artık kitapseverlerin, çoksatarların işgal ettiği raflarda bir türlü rastlayamadıkları pozitif bilim ve sosyal bilim kitaplarını bulabilecekleri, ayrıca Cumhuriyet döneminde yayımlanmış tüm bilim dergilerini içeren dergi arşivinden ücretsiz yararlanabilecekleri, "bilime özel" bir kitabevi var.

Açılışımızın onur konuğu tahmin edileceği üzere 96 yaşını sürmesine rağmen, hâlâ üretmeye ve ülke sorunlarına sonuna kadar sahip çıkmaya devam eden, değerli Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ oldu. Sümer Kraliçesi okurlarımızla sohbet edip kitaplarını imzaladı.

Açılışa ayrıca Alaeddin Şenel, Afşar Timuçin, Ali Timuçin, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü'nden Prof. Mehmet Sakınç, İÜ Fen-Edebiyat Fak. Botanik Bölümü'nden Prof. Orhan Küçüker, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Matematik Bölümü'nden Prof. Şahin Koçak, İÜ Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Turan Efe, İTÜ Kimya Bölümü'nden Prof. Tülay Tulun, Boğaziçi Ünv. Fizik Bölümü'nden Yard. Doç. İbrahim Semiz, Marmara Üniversitesi Matematik Bölümü'nden Yard. Doç. Gülsen Kürem, Sabancı Üniversitesi'nden Dr. Kenan Ateş, belgesel yapımcısı-yazar Ömer Tuncer, yazar Sait Maden, yazar Öner Yağcı, müzisyen Sarper Özsan, müzisyen İsmail Hakkı Demircioğlu, Cumhuriyet Gazetesi yazarı Osman Bahadır ve karikatirüst Kâmil Masaracı, Türkiye İş Bankası Yayınları Genel Müdürü Ahmet Salcan da katıldılar.

BİR BİLİMEVİ VAR!

KİTABEVİ AÇILDI...

Bizi hiç yalnız bırakmayan dostlarımız ve okurlarımız da bizimleydi elbette. Onlarla hasret giderdik, güzel bir gün geçirdik, bu kadar bilimsever bir araya gelmişken tabi ki daha neler yapabileceğimizi, yeni projelerimizi konuştuk.

"50 Soruda" kitap dizisi için yeni kitap önerilerini konuştuk. Bilimsel düşüncenin toplumumuzun en geniş kesimleri arasında yaygınlaşmasında *Bilim ve Gelecek*'in nasıl daha etkili ve zengin bir araç olabileceği üzerine fikir alışverişinde bulunduk.

Kitabevimizin aynı zamanda bir bilim merkezi olabilmesi için yapılabilecek etkinlikleri düşündük. Dostlarımızın söyledikleriyle kafamız daha bir berraklaştı, daha güzel ve büyük işlerin altına girmekte güvenimiz pekişti. Sözün kısası, hem sıcak hem verimli bir etkinlik oldu. Kitabevimizi açtık, artık bir bilimevimiz var. Şimdi kolları sıvama, burayı layıkıyla değerlendirme zamanı.

Mart ayıyla birlikte etkinliklerimiz de başlıyor. Her salı bir sohbet toplantısı düzenleyeceğiz. Salı Sohbetlerimiz önceden belirlenmiş bir konuda, konunun uzmanıyla meraklılarının buluştuğu, fikir alışverişinde bulunup tartıştığı sıcak söyleşiler olacak.

Her ay bir de kurs düzenleyeceğiz. Gün boyunca, alanının en iyilerinden akademisyenin vereceği derslerden oluşacak kursun bu ayki başlığı Evrim Kuramı. İlk kursumuzda öğretmenlerimiz Prof. Dr. Aslıhan Tolun, Prof. Dr. Mehmet Sakınç ve Prof. Dr. Metin Özbek.

Hem Salı Sohbetleri, hem de Ayın Kursu ile ilgili ayrıntıları dergimizin sekizinci sayfasında bulabilirsiniz.

Okur ve dostlarımızı bilimevimize, birlikte düşünmeye, tartışmaya, birlikte üretmeye bekliyoruz.

Muazzez İlmiye Çığ çocukları çok sever. Çocuklar da onlara çok eski çağların masallarını anlatan masalcı teyzelerini.

Hem iyi müzisyen, hem kitap kurdu. Daha ne olsun. İsmail Hakkı Demircioğlu da bizimleydi.

Genel yayın yönetmenimiz Ender Helvacıoğlu Kadıköy Anadolu Lisesi'nden arkadaşlarıyla. Lise yılları çok geride kalmış olsa da dostluklar eskimiyor.

Eksiği var fazlası yok... *Bilim ve Gelecek*'in aile fotoğrafı.

Tekel işçisinin anımsattıkları

Tekel işçisi bir toplum projesi, bir gelecek projesi sundu. Unutturulmaya çalışılan bir değerler sistemini yeniden gündeme soktu. Boyun eğmemenin, yanındakine güvenin, paylaşmanın, dayanışmanın mutluluğunu tüm topluma anımsattı. Emeğin en yüce değer olduğu, hak için mücadelenin saygı gördüğü, insanların etnik kökenlerine ve inançlarına göre bölünmediği, aynı kaderi paylaşan emekçilerin birbirine düşman olmadığı, var olanın eşit biçimde paylaşıldığı bir toplumda yaşamak istemez misiniz? Tekel işçisi böyle bir toplumun yaratılabileceğini, bu ütopyayı gerçeğe dönüştürecek bir maddi gücün var olduğunu gösterdi.

Ender Helvacıoğlu

İnsan nasıl Marksist olur? Marksist olduğunu ne zaman hisseder? Marx'ın, Engels'in ve diğer önde gelen sosyalist kuramcıların yazdıklarını okuyup anlamaya başladığı zaman mı? Sosyalizmi hedefleyen bir partide örgütlü mücadeleye başladığı zaman mı? Bunların hepsi gerekli tabii, ama yeterli mi?

"Benim en önemli buluşum" demişti Marx, "Tarihin itici gücünün sınıf mücadelesi olduğunu söylemem değildir; bunu benden önce başta büyük Fransız düşünürleri olmak üzere burjuva devrimcileri de keşfetmişti zaten." Yine Marx ve Engels, aristokrasiyi tasfiye eden büyük devrimlerle kurulan kapitalist sistemin kadim insanlık idealleri olan eşitlik, özgürlük ve kardeşlik hedefine ulaşamadığını, sömürüyü ortadan kaldıramadığını, hatta yeni bir sömürücü sistem kurduğunu, bu düzenin değişmesi, tüm sınıfların ortadan kalkması ve sosyalizme ulaşılması gerektiğini söylemenin patentinin de kendilerinde olmadığını belirtmişlerdi. Müthiş bir öngörüyle J. J. Rousseau, ardından Fransız Devriminin sol kanadı Babeuf ve arkadaşları ve sonrasında 19. yüzyılın ilk yarısında ütopik sosyalistler üç aşağı beş yukarı dikkat çekmişlerdi bu olgulara ve farklı bir toplum modeli düşlemişlerdi. "Benim en önemli buluşum" der Marx, "Hedeflediğimiz topluma ulaşmak için gerekli öncü maddi gücü göstermemdir: proletarya". Marx, işçi sınıfının, tarihin önceki bütün ezilen ve sömürülen sınıflarından farklı olarak, kendisiyle birlikte tüm sınıfları ortadan kaldırma ve sömürüsüz bir toplum yaratma gizilgücüne sahip olduğunu keşfetmişti.

İşte bu, Marx'ın Marksist olduğu noktadır! Marx bu keşfi kitap okuyarak yapmadı; zaten hiçbir büyük keşif okuyarak yapılmaz, iyi okuma ve düşünmeler o keşfe giden yolu döşer ancak. Pratiğin sıcaklığı ve eylem gereklidir keşif için. Marx, bütün Avrupa'yı sarsan 1848 devrimlerinin arifesinde yaptı bu büyük keşfini ve yazmaya koyuldu: "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor…" 1848 devrimleriyle, sömürülen bir sınıf, ilk kez, başkalarının kuyruğu olarak değil, kendisi için tarih sahnesine çıkmıştı; Marx'a da bu olguyu keşfetmek kalmıştı. Tıpkı Archimedes'in banyo küvetindeyken beyninde şimşek çakması ve "Evreka!" diye sokağa fırlaması gibi. Daha sonra Paris Komünü, perçinleyecektir bu keşfi.

İnsan böyle Marksist olur. Daha önce yüz kere okuyup bin kere söylediği şeyi yaşaması ve hissetmesi gerekir. Kitaplardan okuduklarımızla işçiler, köylüler, yoksullar hakkında ahkâm keseriz ama kafamızın bir köşesinde bu "cahil cühela takımı"nın nasıl olup da devrimin ve sosyalizmin kuruluşunun öncüsü olacağına dair güçlü şüpheler de vardır. Gerçekten de tek tek bakıldığında, işçiler de toplumun çoğu bireyi gibi, beyinleri bin bir türlü gerici ideolojiyle iğdiş edilmiş, cahil bıraktırılmış, medya tarafından maymuna çevrilmiş sıradan insanlardır. Bunlar mı yapacaktır devrimi? Bunlar mı sosyalizmin kuruluşunun kaldıracı olacaklardır? Tek bir işçi bir hiçtir; tek kaldığımızda hepimizin olduğu gibi. İşçiler bir araya geldiklerinde, ayağa kalktıklarında, talepleri uğruna mücadeleye başladıklarında ve giderek siyasileştiklerinde, toplumun diğer kesimlerinde bulunmayan, üretimdeki konumlarından kaynaklanan onlara özgü gizilgüçleri de ortaya çıkar. Ve biz de -eğer arzu ediyorsak, eğer onlardan yanaysak- keşfederiz bu gücü, kitaplardan okuduklarımızın vücut bulmaya başladığını hissederiz ve Marksist oluruz!

Sınıf bizi Marksist yapar veya Marksist olduğumuzu anımsatır yeniden…

"Anımsama" sözcüğünü özellikle yazdım. Çünkü sosyalist düşünce bir kör inanç, bir dogma değil; dolayısıyla -şekli değil belki ama- özü unutulabilir. Değme Marksistler bile bu unutkanlık hastalığına yakalanabilir. Kimimiz, işçilerin, emekçilerin hareketsizliğine, uyutulmuşluğuna bakıp onlardan umudu keserek başka yollara sapabilir. Düzen içi ufak tefek değişimlerden medet umabilir (Oysa bilinmez

mi ki, bu değişimler düzeni değiştirmek için değil, tersine sağlamlaştırmak içindir). Kimi "evrensel" olanlarımız kurtuluşu ileri ülkelerin (emperyalistin kibarcası) müdahalelerinde, kimi "ulusal" olanlarımız ise ordunun müdahalelerinde arayabilir. Kimimiz milliyetçiliğe, kimimiz dinciliğe meylederek güç kazanacağını sanabilir. Kimimiz bir etnik kökene veya bir mezhebe sarılarak oradan devrim çıkarabileceğini umabilir. Kimimiz aydınlara, öğrencilere, orta sınıflara, işsiz yoksullara olmadık işlevler yükleyerek devrimciliğini devam ettireceği hayaline kapılabilir. Hepsinin sonu ya düzendir ya da hüsran…

Gözden ırak olan gönülden de ırak oluyor, ne yazık ki… Sınıfın da kendisini zaman zaman anımsatması gerekir. Öncülük de bu değil midir zaten? Sınıf zaman zaman aydınlarına balans ayarı yapmalıdır. Tekel işçileri işte bunu yaptı. Hâlâ özünü kaybetmeyenlere Marksist olduklarını anımsattı. Ama bu, tekel işçilerinin yaptıklarının çok küçük bir kısmı. Asıl önemlisi, bu hareketin bütün topluma, dosta-düşmana gösterdikleri ve anımsattıklarıdır.

***

Tekel işçisi, bu toplumda başka bir güç odağının da var olduğunu anımsattı.

Hani hükümetin icraatlarından, toplumu ağ gibi saran tarikat ve cemaatlerden, laik yaşam biçimlerinin tehdit edilmesinden, işsizlikten, yoksulluktan, bağımsızlığın yitirilişinden, toplumsal değerlerin alt üst oluşundan, kısacası gidişattan şikâyetçi olan; hani üç yıl önceki cumhuriyet mitinglerinde büyük bir umutla milyonlar halinde sokağa dökülüp, sonra sahte öncüleri tarafından ortada bırakılan; hani yıllardır peşine takıldıkları partiler tarafından her defasında umutları kırılan geniş kitleler; hani bütün umutlarını genelkurmayın müdahalesine bağlayıp sürekli hayal kırıklığına uğrayan, morali bozulup ülkeyi terk etme sinyalleri veren kentli orta sınıf aydınları var ya, işte tekel işçisi onlara bu sorunlarının çözümü için dayanacakları, umut bağlayabilecekleri başka (ve gerçek) bir güç odağının var olduğunu gösterdi.

Hani yaşamlarından ve topraklarından kopup büyük kentlerin varoşlarını dolduran, oralarda en rezil yoksulluğun kuyusuna, tarikatların ve mafyanın pençesine düşen, dilencileştirilen, kırmızı başlıklı kız misali en büyük düşmanını kurtarıcısı sanan; hani devlet baskısının en koyusunu yaşayıp adsız, kimliksiz kalan; hani birbirine düşman edilen, birbirine kırdırılan geniş kitleler; hani demokrasi özlemleri, demokrasi kılıfıyla dünya diktatörlerine bağlanan, gözleri dağlanmış, beyinleri iğdiş edilmiş gençler, aydınlar var ya, işte tekel işçileri onlara bu yoksulluktan ve uyutulmuşluktan kurtulmaları için dayanabilecekleri, sahte değil gerçekten kendilerinden bir güç odağının var olduğunu gösterdi.

İlginçtir, bugüne dek sahne alan başka hiçbir güç odağının yapamadığını yaptı; birbirine düşman edilen bu iki kesime birden umut verdi. Kardeşleri yine kardeş yaptı tekel işçisi. İttifakın da nasıl ve hangi noktada yapılması gerektiğini gösterdi. Yıkılması gerekenin nasıl yıkılacağını, korunması gerekenin nasıl korunacağını, kurtarılması gerekenin nasıl kurtarılacağını, kurulması gerekenin nasıl kurulacağını gösterdi.

Tekel işçisi, toplum olarak yıllardır uğraştığımız ve bir türlü çözemediğimiz sorunlarımızı bir çırpıda çözüverdi. Ne Türk vardı tekel direnişinde ne de Kürt; ne Alevi ne de Sünni, ne türbanlı ne türbansız… Sınıf vardı, kardeşlik vardı, emek vardı, emekçi vardı, sınıf ve halk düşmanlarına ve onların iktidarlarına karşı ortak bir mücadele vardı.

Tekel işçisi bir toplum projesi, bir gelecek projesi sundu. Unutturulmaya çalışılan bir değerler sistemini yeniden gündeme soktu. Boyun eğmemenin, direnmenin, eğilip bükülmemenin, yanındakine güvenin, paylaşmanın, dayanışmanın mutluluğunu tüm topluma anımsattı. Bu değerlerin hakim olduğu, emeğin en yüce değer olduğu, hak için mücadelenin saygı gördüğü, insanların etnik kökenlerine ve inançlarına göre bölünmediği, aynı kaderi paylaşan emekçilerin birbirine düşman olmadığı, var olanın eşit biçimde paylaşıldığı bir toplumda yaşamak istemez misiniz? Tekel işçisi böyle bir toplumun yaratılabileceğini, böyle bir seçeneğin de bulunduğunu ve bu ütopyayı gerçeğe dönüştürecek bir maddi gücün var olduğunu gösterdi.

İşçiler, bir araya geldikleri, mücadele ettikleri, sınıf (proletarya) oldukları zaman, yepyeni bir gelecek projesinin temsilcisi olabilirler. Sadece yıkmazlar, yapıcı da olabilirler. Toplumun bütün kesimlerine -bazılarının yüreğine umut vererek, bazılarının yüreğine ise korku salarak- balans ayarı yapabilirler. Toplumun geleceğini yaratmanın öncüsü olabilirler. Tekel işçileri, Marx'ın büyük buluşunu, bambaşka bir laboratuarda yeniden kanıtladılar.

Anlık sonuç ne olursa olsun yapması gerekeni yapmıştır tekel işçileri. Görevini başarmıştır. Tekel direnişi buzdağının görünen ucudur. Ucu bile yetti bu iğrenç düzeni sarsmaya. Sarsması o kadar önemli değil. Tekel direnişinin esas işlevi, o altta yatan buzdağını dosta düşmana hissettirmesidir.

Ey gelecek kurgucuları, ey politika yapanlar, bu toplumun geleceğini ipotek altına almaya çalışanlar, bu ucu görülen buzdağını hesaba katmazsanız, kendiniz bilirsiniz. O hesaba katmadıklarınız, gün gelir hesabınızı kesiverir.

Tekel direnişi bir toplumsal uyarıdır. Bir muhtıradır; öyle internet sitelerinden falan değil; kanla canla… Korka korka değil, dobra dobra… Bu toplumun geleceğinin filizidir tekel direnişi.

Bir dostu yitirdik.

Sözcüğün tüm anlamıyla gerçek bir dostumuzu. *Aydınlık* arşivinin demirbaşı, değerli arkadaşımız Fahir Özel 25 Şubat günü bir kalp krizi sonucunda yaşamını yitirdi. Acımız tarif edilemez. Hepimizin başı sağ olsun.

Ender Helvacıoğlu, Asaf Güven Aksel, Tunca Arslan, Deniz Ögüt

her ay bir kurs, her salı bir söyleşi...

BİLİM VE GELECEK KİTABEVİ MART ETKİNLİKLERİ

Ayın Kursu

Evrim Kuramı

Prof. Dr. Mehmet Sakınç, Prof. Dr. Aslıhan Tolun, Prof. Dr. Metin Özbek

Tarih: 28 Mart Pazar

Program

11.00-11.50 Yer'in ve Canlılığın Evrimi (Prof. Dr. Mehmet Sakınç)
11.50-12.00 Ara
12.00-12.50 Yer'in ve Canlılığın Evrimi (Prof. Dr. Mehmet Sakınç)
12.50-14.00 Yemek arası
14.00-14.50 Moleküler Evrim (Prof. Dr. Aslıhan Tolun)
14.50-15.00 Ara
15.00-15.50 Moleküler Evrim (Prof. Dr. Aslıhan Tolun)
15.50-16.00 Ara
16.00-16.50 İnsanın Evrimi (Prof. Dr. Metin Özbek)
16.50-17.00 Ara
17.00-17.50 İnsanın Evrimi (Prof. Dr. Metin Özbek)

Katılım şartları ve başvurular için lütfen Bilim ve Gelecek Kitabevi'nden Deniz Karakaş'la irtibata geçiniz.
(0216) 345 26 14 - (0216) 349 71 72 / bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Salı Sohbetleri

9 Mart Salı
Saat: 18.00
Alâeddin Şenel / Din-Bilim, Yaratıcılık-Yaratılışçılık

16 Mart Salı
Saat: 18.00
Afşar Timuçin / Aşkın Felsefesi

23 Mart Salı
Saat: 18.00
Prof. Dr. Tuncay Altuğ / Evrimin Kanıtları

30 Mart Salı
Saat: 18.00
Ahmet Doğan / Eğitimin Dünü ve Bugünü

BİLİM VE GELECEK KİTABEVİ

Caferağa Mahallesi, Moda Caddesi, Zuhal Sokak, No: 9/1 Kadıköy-İstanbul
(0216) 345 26 14 - (0216) 349 71 72 / bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Yeni bir resmi tarihe doğru: 'Liberal-muhafazakâr sentez'

Liberal-muhafazakâr sentezin dayandığı ideolojik temeller iki kaynaktan besleniyor. İlkini, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana muhafazakâr ve İslamcı çevreler arasında revaçta olan karşı-devrimci tezler oluşturuyor. 1980 sonrasında üretilmeye başlanan ve bir yandan dünya solunu etkisi altına alan liberal ve sivil toplumcu dalgadan, diğer yandansa Türkiye'deki kökleri cılız olan saf bir liberal demokrasi anlayışının Özal döneminde palazlanmasından beslenen liberal tezlerse, ikinci kaynak olarak görülebilir. İktidar olanaklarından beslenen tüm ataklarına karşın Türkiye'de "liberal-muhafazakâr sentez"in bir resmi ideoloji haline geldiği henüz söylenemez.

Çağdaş Sümer
ODTÜ Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

Her düzenden düzene geçiş, ya da bir başka deyişle her rejim inşası süreci, ideolojiler alanında önemli mücadelelere sahne olur. Her yeni düzen, hem yerini aldığı düzenin meşruiyetini sorgulanır hale getirecek / ortadan kaldıracak bir çaba içerisine girmeli, hem alternatif bir düzeni savunan siyasi / ideolojik girişimlere karşı bütünlüklü bir ideolojik yapıyla karşılık vermeli, hem de kendi meşruiyetini savunacak araçlar üretmelidir. Bu anlamda her yeni düzen, kendisini kuran egemen ideolojiyi resmi ideoloji olarak yeniden üretmek ve kurumsallaştırmak zorundadır.

Resmi ideolojinin kurulmasında tarihyazımı ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü, neden yeni bir düzenin gerektiği ya da bu yeni düzenin neden meşru olduğu sorusuna verilecek cevap, ancak ve ancak, eskisinin neden yetersiz, "kötü" ya da gayrimeşru olduğunun ortaya konulması ile mümkün olur. Bu nedenle her resmi ideolojinin başka unsurların etrafında kümelendiği çekirdeğini resmi tarih oluşturur.

Türkiye'de resmi ideoloji ve resmi tarih eleştirisi son 20 yıldır, hayli popüler bir akademik gündem haline geldi. Fakat resmi ideoloji olarak eleştiri konusu olan, *Nutuk*'un okunduğu günden bu yana neredeyse kesintisiz bir şekilde hiç değişmeden süregeldiği varsayılan Kemalizm ve onun temellerini oluşturan milliyetçilik ve laiklik anlayışları oldu. Oysa Cumhuriyet'in 87 yıllık tarihi, bize siyasi hayatta olduğu kadar ideolojiler alanında da çetin mücadelelerin var olageldiğini gösteriyor. Bu anlamda kesintisiz bir resmi ideoloji ve resmi tarihyazımının varlığından ziyade, Türkiye'nin iki yüzyılı aşkın bir süredir devam eden düzen arayışı ve bu arayışın sonucunda süreklileşmiş bir iç savaşa eşlik eden ideolojiler alanındaki dönüşümlerden söz etmek gerekiyor.

Cumhuriyet dönemine odaklanacak ve kısaca özetleyecek olursak, 1908 ve 1923 arasında Türkiye'nin yaşadığı burjuva devriminin sonucunda, 1930'larla birlikte oturmaya başlayan ve bu anlamda kendi resmi ideolojisini üreten bir düzen olarak Cumhuriyet'ten başlanabilir. Bu resmi ideoloji, "Altı Ok"ta şekillenirken, tarihyazımı da bir yan-

dan imparatorluğun yıkılışı ve milli mücadeleyi konu alan *Nutuk*, diğer yandansa yeni kurulan devlete ve inşa edilmekte olan ulusa kimliğini kazandıracak "Türk Tarih Tezi"nde cisimleşti. Bir yandan Sovyetler Birliği'nden tüm dünyaya yayılan sosyalizm çağrılarının, diğer yandan ise kapitalist dünyada liberalizm ile faşizm arasında giderek kızışan mücadelenin ortasında genç Cumhuriyet, bu alternatifleri geçersizleştirmek adına "biz bize benzeriz" formülasyonuyla üretilebilecek bir tür özgücülük geliştirdi. Türk toplumunun sınıfsız ve sömürüsüz kaynaşmış bir kitle olmasından hareketle, kendine özgü bir yol çizmesi gerektiği belirtildi ve Cumhuriyet'in meşruiyeti bu özgün yolda arandı. Öte yandan çok uluslu bir imparatorluğun ardından yeni bir devlet ve ulus kurma kavgası, son iki yüzyıldır sürekli yenilmiş ve kaybetmiş bir topluma güven aşılama ve ona kökleri Batılılarınkinden bile geçmişe uzanan bir kimlik kazandırma çabasıyla birleşti.

İkinci Savaş sonrasında CHP'nin iktidardan uzaklaşmasına ve Türkiye'nin komünizmle mücadele temelinde uluslararası sistemle yeni bir eklemlenme ilişkisine girmesine koşut olarak, resmi ideolojinin muhafazakâr restorasyonu gündeme geldi. Osmanlı geçmişi ve İslam'la barışmanın rengini verdiği resmi ideolojinin restorasyonu bir yandan iktisadi olarak liberalizme ve uluslararası kapitalizme eklemlenme, diğer yandansa Soğuk Savaş'ta Cumhuriyet'e yeni misyonlar biçme süreciyle çakıştı. Bu anlamda liberalizmle muhafazakârlığın erken bir ittifak denemesi olarak nitelenebilecek Demokrat Parti'li yıllar, yeni bir düzene geçişle sonuçlanmasa da, Türkiye'nin düşünsel hayatı üzerinde önemli izler bıraktı. Tarihyazımı açısından bakıldığındaysa, Osmanlı tarihinde yeni bir "altın çağ" bulma çabalarına, sınıfsız sömürüsüz bir toplum ve "kerim devlet" tahayyüllerinin Cumhuriyet'in yanı sıra Osmanlı'yı da kapsayacak şekilde genişletilmesi eşlik etti.

Cumhuriyet ideolojisinin muhafazakâr restorasyonu, 27 Mayıs müdahalesi sonrasında Türkiye solunun 20 yıla damgasını vuracak yükselişi ile birlikte çok güçlü bir ideolojik meydan okuma ile karşılaştı. Bu 20 yılda bir siyasi güç olarak Türkiye sol hareketi ve işçi sınıfının giderek güçlenmesi, ideolojiler alanında da yansımasını buldu ve yeni bir düzen arayışına giren Türkiye, belki de tarihinin en canlı tartışmalarına sahne oldu; en birikimli, yaratıcı ve cesur düşünürlerinin doğuşuna tanıklık etti. *Türkiye'nin Düzeni, Azgelişmişlik Süreci'nde Türkiye, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Düzenin Yabancılaşması, Türkiye Üzerine Tezler* gibi kalıcı ve etkili eserler bu yıllarda kaleme alındı. Üretim biçimi ve devrim stratejileri gibi tartışmalar, belki aşırı siyasallaşmış bir biçimde, fakat daha önce eşine rastlanmayan bir katılım ve kamusallıkla bu yıllarda yaşandı. 20 yıl süren bu düzen arayışının 12 Eylül darbesi ile sona ermesi, iktidarı alamayan sol açısından fiziki ve siyasi olduğu kadar ideolojik olarak da yenilgiye uğramak anlamına geliyordu.

12 Eylül rejimi, 20 yıllık iç savaş döneminin anti-komünist ideoloji üretimi açısından önemli araçlarından olan Aydınlar Ocağı'nın temellerini attığı Türk-İslam Sentezi ile birlikte, resmi ideolojiyi ve "Atatürkçülük"ün içeriğini yeniden tanımlamaya çalıştı. Bu çabanın ne ölçüde başarılı olduğu ve Türk-İslam Sentezi'nin ne ölçüde egemen ideoloji haline gelebildiği tartışmalı bir konu. Eğer 1980 sonrasında Türkiye solunun tedrici, fakat istikrarlı bir şekilde ideolojik alan üzerindeki etkisini kaybetmesini göz önünde bulundurur ve Türkiye'de söz konusu sentezin iki ayağını oluşturan Türkçü ve İslamcı akımların siyasi olarak elde ettikleri başarıları göz önüne alırsak, bu sorulara olumlu yanıt verebiliriz. Fakat 1990'larla birlikte bir yandan Kürt hareketinin

Liberalizmle muhafazakârlığın erken bir ittifak denemesi olarak nitelenebilecek Demokrat Parti'li yıllar, yeni bir düzene geçişle sonuçlanmasa da, Türkiye'nin düşünsel hayatı üzerinde önemli izler bıraktı.

yükselmesi, diğer yandan Siyasal İslam'ın ve MHP çizgisindeki kontrgerilla örgütlenmesinin aşırı derecede özerkleşmesi ve birinci örnekte iktidar, ikinci örnekte ise iktidardan daha fazla pay talep etmeleri, Türkiye kapitalizminin yapısal sorunları ile birleşerek yeni bir meşruiyet krizine yol açtı. Resmi ideolojinin bir kez daha sorgulanmasına tanıklık eden Türkiye'nin bu uzun on yılında, Türk Silahlı Kuvetleri'nin 28 Şubat süreci olarak adlandırılan müdahalesi ve rejimi restore etme çabası beraberinde ideolojik alanda da bir yenilenme çabasını gündeme getirdi. Restorasyon Kemalizmi olarak tarif edilebilecek ve Batıcı bir çizgide, rejimin dayandığı Türkçü ve İslamcı temelleri yeniden üretilmiş bir Kemalizm yorumuyla ikame etmeye çalışan bu girişim, kimilerinin tahmin ettiği gibi bin yıl sürmek yerine beş yıl kadar kısa bir süre içinde yerini AKP iktidarında somutlaşacak yeni bir düzen arayışına bıraktı.

Türkiye'deki kökleri cılız olan saf bir liberal demokrasi anlayışı Turgut Özal döneminde palazlandı.

Liberal-muhafazakâr sentezin kaynakları

İçinden geçtiğimiz süreçte halen devam eden ve kimileri tarafından "İkinci Cumhuriyet" olarak adlandırılan, bizim ise "liberal-muhafazakâr diktatorya" tanımlamasını tercih ettiğimiz yeni rejim inşasının dayandığı ideolojik temeller ise iki kaynaktan besleniyor. Bu kaynakların ilkini, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana muhafazakâr ve İslamcı çevreler arasında revaçta olan daha popüler karşıdevrimci tezler oluşturuyor. 1980 sonrasında üretilmeye başlanan ve bir yandan dünya solunu etkisi altına alan liberal ve sivil toplumcu dalgadan, diğer yandansa Türkiye'deki kökleri cılız olan saf bir liberal demokrasi anlayışının Özal döneminde palazlanmasından beslenen liberal tezlerse, ikinci kaynak olarak görülebilir. Bu iki kaynağın, 28 Şubat sonrası özgün bir konjonktürde, büyük oranda ABD'nin Türkiye'deki aktörlere biçtiği misyonların da etkisiyle birleşmesi, ideolojiler alanında hem temelleri hem de kitlelerle kurduğu bağ önemli sorunlarla malul olan "restorasyon Kemalizmi"nin karşısına güçlü bir egemen ideoloji adayı çıkardı.

Liberal-muhafazakâr sentez olarak adlandırmayı tercih ettiğimiz bu akım, Türkiye'de siyasal İslam ile liberalizmin belirli fraksiyonları arasında kurulmuş siyasi bir ittifakın ve bu ittifakın Türkiye'yi dönüştürme yönündeki projesinin meşruiyet kaynağı olarak işlev görüyor. Bu anlamda, hem Türkiye'nin son on yılda tanıklık ettiği siyasi mücadelelere hem de iki yüzyıllık modernleşme sürecine dair "liberal-muhafazakâr sentez"in söylediği sözler ancak bu dönüşüm çerçevesinde anlaşılır hale gelebilir. Peki, nedir bu sözler? "Liberal-muhafazakâr sentez"in güncel olarak vazettiği şey Türkiye'de son on yılda yaşananların sancılı bir demokratikleşme sürecinin parçası olduğudur. Türkiye'de "askeri-bürokratik vesayet rejimi"nin tasfiyesi olarak tarif edilen bu süreç liberaller açısından "devlet"in bir bütün olarak toplum karşısında geriletilmesi ve sivil topluma daha fazla alan açılması anlamına gelmektedir. Söz konusu sivil toplum ise dünyadaki gelişmelere koşut olarak artık daha fazla etnik ya da dini cemaatlere referansla tanımlanır hale gelmiştir. Muhafazakârlar açısındansa olup biten, seksen küsur yıldır haksız yere iktidara el koymuş, halkın değerlerine yabancı, Batılılaşmış bir yönetici seçkinler zümresinin iktidarı "halk"ın kendisine ya da onun değerlerine sahip temsilcilerine devretmesinden ibarettir. Dolayısıyla bir bütün olarak "liberal-muhafazakâr sentez" Cumhuriyet'in temel kurum ve değerlerinin dönüştürülmesini, dönüştürülemiyorsa tasfiye edilmesini, bir demokratikleşme ya da halkın siyasete katılımının artması süreci olarak meşrulaştırmaya çalışır.

Tarihe liberal-muhafazakâr bakış

Bu tür bir meşrulaştırma eninde sonunda tarihin yeniden yazılmasını gerektirir. Zira tasfiye edilecek olan düzenin kökleri derinlerdedir. Tarihin liberal-muhafazakâr yeniden yazımı Türkiye'nin geçmişi ile bir hesaplaşmaya dönüşür. Hesaplaşmanın konusunu ise Türkiye'nin bir sermaye devleti olarak örgütlenmesi, emperyalizmle kurduğu ilişkinin biçimi, işçi sınıfına yönelik saldırılar değil, iki yüzyıl (kimilerine göre yedi yüzyıl) boyunca "toplum"u bir vesayet rejimi altında yöneten "devlet" oluşturur. Bu formülasyonda hem toplum hem de devlet, sınıflar üstü birer yapı olarak tanımlanır. Toplum, içinde tüm sınıfların ortak çıkarlara sahiplermiş gibi, devlete karşı bir araya geldikleri "çevre"yi

oluşturur. Devlet ise yine tüm sınıflardan bağımsız, kendi çıkarları olan bir "merkez"dir.

"Liberal-muhafazakâr sentez"in beslendiği tüm düşünsel kaynaklar, bu tür bir merkez-çevre algısıyla Türkiye tarihine ve toplumuna bakarlar. Merkez-çevre algısı üzerinden inşa edilen yeni tarihyazımı, iki temel motif üzerinden liberal-muhafazakâr ideolojiye bağlanır. Bu motiflerden ilki, partikülarizm ya da özgücülüktür. Bu kavram ile Türkiye tarihinin kendine özgü yapı ve süreçlerden müteşekkil olduğuna ve bu anlamda başka tarihsel coğrafyalarla karşılaştırılamayacağına dair inanç kastedilmektedir. İkinci motif ise bu özgünlüğün ürettiği yapıların hemen hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze dek devam ettiğini vurgulayan süreklilik algısıdır. Bu iki motif birlikte liberal-muhafazakâr söylemin omurgasını oluşturur.

Özgücülük *Bilim ve Gelecek*'in bu sayısında okuyabileceğiniz Barış Zeren'in yazısında da görüleceği üzere, yalnızca Türkiye'de rastlanılabilecek bir tarih algısı değildir. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya başta olmak üzere farklı modernleşme pratiklerine sahip tüm ülkelerde, deneyimlerinin kendilerine özgü olduğunu savunan düşünürler çıkmıştır. Türkiye'de de ilk olarak Kemalizm'in "biz bize benzeriz"ciliğinde ifadesini bulan özgücü yaklaşım, 1950'lerdeki muhafazakâr restorasyon ile Osmanlı'nın da Batı ile karşılaştırılamaz ve Batı'nın aksine sınıf çatışması ve sömürüden azade bir toplum olduğu düşüncesine tahvil edilmiştir. Bu noktada Max Weber'in kapitalizmin neden Batı'da geliştiğini açıklamak için geliştirdiği kavramlarda kuramsal bir temel bulan bu tarihyazımı, "patrimonyalizm" kavramı etrafında Osmanlı siyasi ve toplumsal sistemini açıklamaya başlamıştır. Batı'daki zümrelerin hukuki özerkliğine dayanan feodal ilişkilerin aksine tüm mülkiyetin ve egemenliğin "sultan"da toplandığını ve tüm devlet görevlilerinin mutlak bir şekilde ona bağlı olduğunu ifade etmek için kullanılan bu kavram, aynı zamanda devletten ya da sultandan özerk bir sivil toplumun yokluğunda gelişme dinamiklerinin de mevcut bulunmadığını ima eder.

1960'larla birlikte Marksist çevreler arasında Osmanlı üretim biçimi üzerine tartışmaların alevlenmesi ve Asya tipi üretim tarzı savının popülerleşmesi ile birlikte, özgücülüğe soldan da bir katkı gelmiş olur. Zira ATÜT'çüler de Osmanlı'da feodal ilişkilerin yokluğundan yola çıkarak, toprakta devlet mülkiyeti üzerinden patrimonyalizm savunucuları ile benzer sonuçlara varırlar. Kemal Tahir gibi kimi ATÜT savunucuları buradan sömürüsüz "kerim devlet" anlayışına ulaşırken, diğerleri Mehmet Ali Aybar gibi "ceberrut devlet"-ten söz ederler.

Aslında her iki yaklaşımın da çok benzer tezleri vardır. Bu tezlerin başında Osmanlı'nın, tarihçiler tarafından "klasik" olarak adlandırılan döneminde en gelişkin biçimine ulaşmış iki sisteminin, onu Batı'dan farklılaştırdığı savunulur. Bunlar topraktaki mülkiyet rejimini düzenleyen "tımar sistemi" ile devlet görevlilerinin yeniden üretilmesini sağlayan "kul sistemi"dir. Ömer Lütfü Barkan ve Halil İnalcık gibi Osmanlı tarihçiliğinin kurucu isimlerinin bu konudaki tezleri üzerine inşa edilen patrimonyalizm ve ATÜT kavramsallaştırmaları, söz konusu kurumların dünya-tarihsel mahiyetlerini ve süreç içinde geçirdikleri dönüşümleri gözden kaçırır. Örneğin tımar sisteminin yalnızca çıplak mülkiyet hakkını sultana bıraktığını ve uygulamada Osmanlı egemen sınıfı tarafından toprakların Batı'dakine benzer biçimde sömürüldüğünü, verili mülkiyet rejimi içinde özel mülkiyetin yolunu açan vakıf uygulamalarının nasıl genişlediğini, iltizam ve malikâne uygulamalarının tımar sistemi aleyhine genişlemesi ile egemen sınıfın nasıl sömürü stratejilerini değiştirdiğini, kul sisteminin giderek bir devlet görevlisi devşirme usulü olmaktan çıktığını ve "kapıhalkları" vasıtasıy-

Liberal-muhafazakâr resmi tarihe göre, Osmanlı'da tüm mülkiyet ve egemenlik "sultan"da toplanmış ve tüm devlet görevlileri mutlak bir şekilde ona bağlı olmuştur. Osmanlı tarihi sınıf mücadeleleri çerçevesinde değil, toplumsal zümrelerin karşılıklı konumlanışları içerisinde anlamaya çalışılır.

la intisabın nasıl bu başlıktaki temel yöntem haline geldiğini gözden kaçırırlar. Her iki yaklaşımın da doğal sonucu Osmanlı tarihini sınıf mücadeleleri çerçevesinde değil, toplumsal zümrelerin karşılıklı konumlanışları içerisinde anlama çabasıdır.

Bu gözden kaçırmanın birincil sebebi, Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği ve özellikle tarihsel materyalist bir kuramsal çerçevenin Osmanlı örneğine uygulanmasında yeterince yol kat edilememiş olmasıdır. En az bunun kadar önemli olan bir değer nedense, Osmanlı'nın tüm Doğu toplumları gibi gelenekçi bir ideolojiye sahip olduğuna dair inançtır. Bu nokta, ilk motif olan özgücülüğün ikinci motife, yani sürekliliği temel alan bir bakışa dönüştüğü yerdir. Osmanlı'nın bir başka özgünlüğü olduğuna inanılan gelenekçilik, tüm diğer özgün yapı ve süreçlerin yüzyıllar boyunca sürmesini ve nihayet Cumhuriyet dönemine aktarılmasını sağlar.

Süreklilik teziyle birlikte, Osmanlı'da patrimonyalizm ya da A-TÜT'den kaynaklanan devlet-toplum ya da merkez-çevre karşıtlığı tezleri modern Türkiye'ye taşınır. Devşirme kökenli Osmanlı devlet ricalinin yerini, Batılılaşmış askeri-sivil bürokrasi; reayanın yerini ise İslami duyarlılıkları gelişkin doğucu halk yığınları alır.

Kuşkusuz burada, Türkiye tarihini özgücülük ya da süreklilik üzerinden okuyan herkesin liberal-muhafazakâr hegemonyanın kurulmasında bilinçli bir rol oynadıkları iddia edilmiyor. Yalnızca günümüzde bu hegemonyanın ne tür düşünsel kaynaklardan beslendiğine dair kimi temel çıkarsamalar yapılıyor. Her iki motifin kaynaklarını nerelerden aldıkları ve liberal-muhafazakâr sentezin oluşumunda nasıl kullanıldıkları dosyada yer alacak üç yazıyla açıklanmaya çalışılacak.

Yeni bir resmi ideoloji mi?

Liberal-muhafazakâr sentez üzerine söyleyebileceğimiz son şey gelecek üzerine olacak. Bu sentezin, sekiz yıllık AKP iktidarı boyunca gün geçtikçe güç kazandığı ve bir yandan üniversiteler, diğer yandansa matbuat yoluyla geniş kitleleri etkileme becerisini geliştirdiği açık. Artık, bu dosyanın diğer yazılarında ayrıntıları ile takip etme şansı bulacağınız tezler, önemli yayılma kanalları elde etmiş; hatta büyük oranda bu işlevi yerine getiren günlük gazeteler ve televizyon programları sayesinde toplumun hemen her kesiminde taraftar bulmaya başlamış durumda. Fakat yine de Türkiye'de "liberal-muhafazakâr sentez"in bir resmi ideoloji haline geldiğini söylemekten uzağız. Bunun en büyük nedeni, Türkiye'de yeni bir düzene geçiş sürecinin büyük bir dirençle karşılaşıyor olmasıdır. Bu satırlar kaleme alındığı sırada bir yandan AKP'nin tüm hegemonik söyleminde önemli bir yara açan ve AKP'nin "liberal-demokrat" destekçilerinin bir süreliğine de olsa susmasını sağlayan Tekel işçileri Ankara'da büyük bir buluşmaya hazırlanıyor, öte yandan Yüksek Yargı bir bütün olarak AKP'nin yargıyı da teslim alma projesinin karşısına dikiliyordu. Bu iki örnek bile, yeni bir düzene geçişin AKP'nin arzu ettiği ölçüde hızlı ve başarılı ilerlemediğini gösteriyor. Bir süredir egemen ideoloji olarak toplumun yeni bir düzenin inşasına hazırlanmasında önemli işlevler gören "liberal-muhafazakâr sentez"in resmi ideoloji konumuna yükselmesi için, yaşanmakta olan şiddetli iç savaşın liberal-muhafazakâr diktatorya lehine sona ermesi gerekiyor. Zira ideolojiler ancak alternatif akımlar ve onların taşıyıcılığını yapan kadrolar bu tür mücadelelerin sonucunda tasfiye edildiğinde ve tüm ideolojik aygıtlar sıkı bir şekilde yeni düzenin kontrolüne geçtiğinde bu konuma yükselebiliyorlar.

"Liberal-muhafazakâr sentez"in resmi ideoloji haline gelip gelemeyeceğini, zaman ve ideolojiler ve siyaset alanlarındaki mücadelelerin sonuçları belirleyecek. Aşağıda Tekel işçilerinin direnişinden bir görüntü.

"Liberal-muhafazakâr sentez"in resmi ideoloji haline gelip gelemeyeceğini, zaman ve ideolojiler ve siyaset alanlarındaki mücadelelerin sonuçları belirleyecek. Fakat her halükârda liberal-muhafazakâr hegemonyanın geriletilmesi, onun toplum ve tarihe dönük algısının bütünlüklü bir perspektiften eleştirilmesi ile mümkün gözüküyor. *Bilim ve Gelecek*'in bu sayısında bu tür bir eleştiriye giriş mahiyetinde değerlendirilebilecek analizler yer alıyor. Bu eleştirinin genişletilmesi ise ancak, ayakları sağlam bir kuramsal zemin olarak tarihsel materyalizme basan, en az liberal-muhafazakâr saldırı kadar bütünlüklü ve kolektif bir düşünsel mücadele ve entelektüel şiddet ile mümkün. Umarız, bu giriş kimi tartışmaların açılmasına ve eleştirinin kolektifleştirilmesine vesile olur.

Modern Türkiye tarihyazımında süreklilik-kopuş

Türkiye'nin geçirdiği dönüşümün, bir ucu evrensellik diğer ucu tikellik olan bir skalada bu iki ucun birbiriyle sağlıklı ilişkisi kurularak değerlendirilmesi ihtiyacı, oldukça yakıcıdır. Böyle bir yöntemsel yaklaşım ile, bu tarihsel deneyimdeki sınıfsal temel ve siyasal etkinlikler arasındaki eşitsiz gelişimin analizi ve bu gelişmenin ortaya çıkardığı çelişkiler üzerine odaklanılabilir. Böylesi bir bütünlük içinde ele alındığında, Türkiye tarihi, kayıp burjuvazinin, gelişmemiş sivil toplumun, olmayan işçi sınıfının, kurumsallaşamamış demokrasinin tarihi olmaktan, yani bir "yoklar tarihi" olarak anılmaktan kurtulacaktır.

Aytek Soner Alpan
Kaliforniya Üniversitesi (San Diego) Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi

Modern Türkiye tarihinde aşamadığımız kimi tartışma başlıkları var. Üretim tarzları tartışmaları bunlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim tarzı feodal midir, Asyatik mi? Osmanlı ve/veya ardıllarında bu üretim tarzı ne zaman aşılmış, ne zaman kapitalist üretim tarzına geçilmiştir? Bu tartışma kadar önemli ve bir o kadar ortada kalmış bir diğer tartışma da Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçerken süreklilik mi yoksa kopuşun mu yaşandığına ilişkindir. Tabii bununla birlikte bir dizi tartışma başlığı da beraberinde gelmektedir. Eğer bir kopuş yaşanmışsa, bu kopuş hangi tarihte ve hangi olay/olaylar akabinde gerçekleşmiştir ve kopuş, hangi alanlarda nasıl tezahür etmiştir? Bu kısa çalışmada bu zamana kadar yanıtsız kalmış bu soruların yanıtını vermek gibi bir iddiamız yok. Söz konusu çalışmamızda öncelikle tartışmanın neden bu kadar uzun süredir devam ettiğine ilişkin gözlemlerimizi aktardıktan sonra anılan tartışmanın taraflarının temel argümanlarını özetlemeye çalışacağız. İdeoloji ve liderlik alanlarında son dönem Osmanlı ile erken dönem Cumhuriyet arasındaki geçişkenlikler üzerine literatürdeki değerlendirmelere bakacağız. (1) Son olarak, modern Türkiye tarihyazımı üzerine olan yazımızı kimi notlar ile bitireceğiz.

Tartışma neden inatçı?

Sosyal ve beşeri bilimlerin özellikle de tarih disiplininin dışından bakan bir göz için süreklilik-kopuş tartışması tümüyle absürd görünebilecektir. Ancak daha yakından baktığımızda tartışmanın kalıcılığına ilişkin dört temel faktör saptamak mümkün gibi görünmektedir.

Her şeyden önce hem süreklilik hem de kopuş kavramları göreli kavramlardır. Esasında ne "süreklilik" tezini savunanlar her şeyin olduğu gibi devam ettiğini iddia etmekte, ne de "kopuşçular" bir günden diğerine gerçekleşiveren, bir epistemenin ya da paradigmanın hâkimiyetinden tamamen farklı bir epistemenin ya da paradigmanın hâkimiyetine bir süreksizliği kastetmektedirler. Bu iki görüş, sözcüklerin ilk anlamlarının anlattığı noktaları savundukları takdirde, ahistorik kalmaya mahkûmdur. Böylesi bir durumda ilk görüş tarihte olan dönüm noktalarını es geçme gibi bir zaafla malul olacakken, ikinci görüş hem tarihsel süreçlerin sıkı sıkıya bağlı olduğu gelenek, ideolojik formasyonlar ve bir dizi sosyal kategoriyi es geçecek, daha da önemlisi insan faktörünü tarihin sabit ve hatta pasif ve doldurulmayı bekleyen boş

bir nesnesi olarak görecektir.

İkinci olarak, söz konusu tartışma "zaman"ın kavramsallaştırılması ile yakından ilgilidir. (2) Zaman birbirinden kopuk "film kareleri"nin bir araya gelmesiyle mi tarif edilmekte, yoksa süreçler ve aralıkların içindeki ve arasındaki akış olarak mı tanımlanmaktadır? İlk tarif, açıktır ki, kopuşa; ikincisi sürekliliğe meyletmektedir.

Üçüncüsü, söz konusu tartışmanın en ateşli yapıldığı dönemlerin Türkiye'sinde akademinin aşırı-siyasi durumu bu tartışmanın aşılamamasına neden olarak gösterilebilir. Bir yanlış anlamaya mahal vermeden belirtmem gerekir ki, akademinin tanım gereği siyasal bir ortam olduğunu düşünüyor ve bunda bir beis görmüyorum. Kastım bu tartışmadaki konumların birer siyasi bildirge halini alması ve tartışmanın önünü kapatmasıdır; akademinin bu iki karpuzu aynı koltukta taşıyabilecek olduğunu gösterebileceği bir nevi gelişkinlik testinden kalmış olmasıdır.

Sonuncusu, modern Türkiye tarihinin bir şekilde "geçiş" kavramı üzerinden okunması, daha doğrusu Türkiye'nin bir geçiş toplumu olarak görülmesidir: Geleneksel bir toplumdan, modern bir topluma; mutlakıyetçilikten anayasal monarşiye; anayasal monarşiden cumhuriyete; tek partiden çok partililiğe; güdümlü demokrasiden gerçek demokrasiye; ulus-devlet temelli devletçilikten küresel piyasa merkezli liberal sisteme geçiş. Böyle bir dönemlendirme, içinde bulunulan dönemin meşruiyeti pahasına, geçmiş dönemin objektif bilgisinin tahrip edilmesi gibi bir sonucu beraberinde getirmekte ve mesele bir hesaplaşma olarak görülebilmektedir. Bu da tartışmanın kalıcılığına bir katkı yapmaktadır.

Bu etkiler altında tartışma bugüne kadar kalıcılığını korumuştur. Şimdi bu tartışmanın taraflarının ana argümanlarına göz atalım.

Genel bir özet: Kim ne diyor?

Kopuş tezinin savunucularını birbirleriyle "barışık olmayan" iki grupta inceleyebiliriz: 1923'ü bir kopuş olarak kabul edenler ile 1908 Devrimi'ni (3) modern Türkiye tarihinin esas kopuş noktası olarak kabul edenler.

1923'ün Osmanlı döneminde gerçekleşmiş tüm diğer dönüşümlere a priori üstünlüğünü kabul eden tez Cumhuriyet'in kuruluş paradigmasıdır ve ana kaynağı Mustafa Kemal'in bizzat kaleme aldığı *Nutuk*'tur. *Nutuk* bilindiği üzere ulusal direnişin ve sonrasındaki kuruluş sürecinin (1919-1927) basit bir kronolojik anlatımından ibaret değildir. Mustafa Kemal'in kendisinin de belirttiği üzere *Nutuk*'un maksadı, "inkılâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır." Bundan anlaşılması gereken, *Nutuk*'un asli fonksiyonunun resmi tarihyazımı için argüman ve araçlar sunmak olduğudur. (4)

Modern Türkiye tarihinin Kemalist yorumu esasen iki entelektüel gelenek tarafından yeniden üretilmiş ve resmi yorumun aksine zenginleştirilmiştir: 1930'lardaki *Kadro* ile 1960'ların *Yön* deneyimleri. (5) Bu tezin kimi zaman nüanslar göstersе de temel olarak şu şekilde özetlenebileceği kanaatindeyiz: Uzun süredir gerileme sürecinde olan Osmanlı despotizmine ve Birinci Dünya Savaşı'nda en üst seviyesine ulaşan emperyalist planlara karşı sınıflardan bağımsız bir toplumsal gücün liderliği altında bir direniş hareketi örgütlenmiş, Mustafa Kemal'de somutlanan liderlik modern bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş, ortaçağın karanlığına, dinin toplum üzerindeki hâkimiyetine son vermiş ve modern bir ekonomik temel üzerinde yeni ve sınıfsız bir toplumsal yapı tesis etmiştir. Kemalist tezin hemen tüm varyantlarındaki ortak bir vurgu da bahsi geçen direnişin dünya tarihindeki **ilk** ulusal kurtuluş mücadelesi olmasıdır. Bir diğer ortak vurgu, ulusal direnişin ve ülke tarihinin genel **özgünlüğünden** kaynaklı olarak demokrasinin inşasının da **özgün** olacağıdır. Tek Parti Dönemi'nin önemli simalarından olsa bile "tarihçi" vasfı daha az bilinen Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*'nde bu tezin tipik bir örneğini sergiler. Bayur, Türk tarihinde dönüşüm olarak adlandırılabilecek iki dönem olduğunu, bunlardan 18. yüzyıl ortasının modernizasyon süreci açısından *terminus a quo* olarak kabul edilebilecekken esas dönüşümün 1918-1919 ile başlayan dönemde gerçekleştiğini belirtir. İkincisinin birincisine üstünlüğü ise tartışılmaz bir gerçektir. Zira;

1) İlk dönemde gerçekleşen dönüşümler yüzeyseldir. Bunlar, Avrupa'ya dönük göstermelik dönüşümlerdir. Öte yandan Mustafa Kemal önderliğinde yapılan dönüşümler ise Türk milletinin asırlık hastalıklarını tedavi için gerekli tüm şeyle-

Atatürk, Meclis kürsüsünden *Nutuk*'u sunarken. Mustafa Kemal'in kendisinin de belirttiği üzere *Nutuk*'un maksadı, "inkılâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır."

ri yapmıştır.

2) İlk dönemki dönüşümler sonuç vermez ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını engelleyemezken, ikinci dönemdeki değişimlere binaen millet ve memleketin kaydettiği gelişme barizdir. (6)

Kemalist tarih tezini, bir bütün olarak iktidar projesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu nedenle, bu tez, Kemalist iktidarın meşruiyet arayışından da ayrı düşünülemez. Büşra Ersanlı, önemli incelemesinde, bu meşruiyet arayışının kritik bir boyutuna dikkat çekmektedir. Buna göre, söz konusu tez yalnızca yeni ile eski arasına net bir çizgi çekmek gayretiyle değil; aynı zamanda milli mücadele sürecinde önemli maddi fedakârlıklarda bulunan elitlerin yaptıkları fedakârlıkların boşa gitmediği mesajını vermek ve onları yeni sisteme ikna etmek amacıyla da bu derece kuvvetle vurgulanmıştır. (7)

Öte yandan, Kemalist süreksizlik tezi yalnızca bir iç siyaset malzemesi olmamıştır. Aynı zamanda sosyal bilimler literatürü tarafından da temel bir eleştiriye tabi tutulmadan kabul görebilmiştir. Bu cenahta Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform girişimlerinin derinliği ve içeriği konusundaki yorum ve gözlemlerin çok yüzeysel olması neticesinde özellikle İngilizce literatürde bilim insanları tarafından 1923 *a priori* kopuş olarak kabul edilmiştir. (8) Diğer bir neden ise, Batı akademyasındaki trendler ile ilişkilendirilebilir. Modernleşme teorisinin 1950'ler ve 60'larda formülasyonunun ardından, kopuş tezi, bu teorinin benzer derecede teleolojik "kalkış" (take-off) ve gerileme söylemlerine kolayca entegre edilebilmiştir. Dahası, modernleşme teorisinin Kemalist tarihyazımına paradigmatik bir girdi yaptığı da iddia edilebilir. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve bu bağlamda değerlendirilebilecek iki eser özellikle önem taşımaktadır: Bernard Lewis'in 1961 basımlı *The Emergence of Modern Turkey* (*Modern Türkiye'nin Doğuşu*) (9) ile Niyazi Berkes'in 1964 tarihli *The Development of Secularism in Turkey*. (Türkiye'de Sekülarizmin Gelişimi, Türkçe'de *Türkiye'de Çağdaşlaşma*)

(Soldan sağa) Dr. Reşit Galip, Atatürk, Nevzat Tandoğan ve Yusuf Hikmet Bayur, TTK'nın Ankara yakınlarındaki Ahlatlıbel kazısında, 5 Mayıs 1933.

Özellikle Niyazi Berkes'in çalışmasının hem çok önemli hem de ilginç bir noktada konumlandığının altını çizmemiz gerekir. Berkes, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına giden yolda Batı etkisini belirgin kılarken söz konusu etkinin düzen içinde ortaya çıkardığı ikiliği, çatallanma (bifurcation) terimi ile anlatıp sistematize etmeye çalışır. (10) Berkes'in çalışması Kemalist tezin çok özel ve gelişkin bir savunusu olarak da görülebilir. Özellikle Kemalist dönüşümlerin pek çok alandaki yüzeyselliğine ilişkin yorumlara karşı, Berkes, Türkiye gibi geleneksel doğulu toplumlarda, modernleşme sürecinin temel çelişkisinin din ve sekülarizm arasında olduğunun altını kuvvetli biçimde çizmiştir. Dolayısıyla, Kemalist reformların kimi alanlarda gösterdiği yüzeyselliğe rağmen din ve sekülerleşme alanında kaydettiği ilerleme dolayısıyla "nokta atışı" yaptığı düşünülebilir. Berkes, Kemalist tarihyazımının sınırlarını sosyolojik girdilerle zenginleştirip geliştirerek belki de Kemalizmin en gelişkin yorumunu ortaya koymuştur. (11)

1923'ün bir kopuş noktası olarak tarihyazımında tuttuğu yer üzerine söyleyeceklerimizi Feroz Ahmad'ı incelemeden bitiremeyiz. Ahmad, doktora tezine dayanan ve kendisinden sonra gelen pek çok çalışmayı derinden etkilemiş 1969 tarihli *The Young Turks* (Jön Türkler) çalışmasından itibaren bir dizi çalışması ile geç Osmanlı ile erken Cumhuriyet dönemine ışık tutmuştur. Ahmad, bu çalışmalarında literatüre İttihad ve Terakki (İvT) Cemiyeti'nin yeni gelişmekte olan, hatta neredeyse henüz mevcut olmayan burjuvazinin öncüsü olduğu iddiasını kazandırmıştır. (12) Ahmad'a göre Kemalist Türkiye'ye Jön Türkler'den kalan en önemli miras da budur: yeni bir devlet özlemi içindeki Müslüman bir karşı-elitin, yeni doğacak olan burjuvazinin ortaya çıkarılması çabası. (13) Ahmad, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında belli süreklilikleri saptasa da bu iki döneme esas karakteristiğini verenin kopuş olduğunda ısrarcıdır. Zira, her ne kadar, Mustafa Kemal, İvT'nin örgütsel tabanını,

Yusuf Hikmet Bayur'un *Türk Inkılabı Tarihi* adlı kitabı.

özellikle bu örgüt ortadan kalktıktan sonra kullanmış (14) olsa da, modern Türkiye'nin 20. yüzyıldaki esas gelişimini belirleyen Mustafa Kemal tarafından ortaya atılmış olan "yepyeni" seküler ideolojidir. (15) Dolayısıyla, Ahmad'a göre, örgütsel tabanı ve olanakları dışında İvT kurtuluş ve kuruluşa katkı sağlamamıştır.

Türkiye tarihinde kopuş arayışında 1923 dışındaki önemli bir namzet de 1908 Devrimi'dir. Bu teze göre, 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen olaylar geç bir burjuva devrimi/anayasal devrimdir. Bu gelişmenin esas fişekleyicisi Fransız Devrimi'dir ve anılan gelişme 1905 Rusya ve 1906 İran devrimleriyle ortaya çıkan trendin içindedir. (16) Kansu'nun tarihyazımı açısından sorunlu denebilecek bir üslup ile kaleme aldığı çalışmasındaki temel iddialarından biri, 1908'in halk kitlelerinin basıncı ile gerçekleşmiş bir devrim olduğu gerçeğinin ve özgürlükçü karakterinin (17) görmezden gelinmesi ve devlet-toplum ilişkilerinde gerçekleşen belirleyici dönüşümlerin (18) toplumla bağı olmayan Kemalist bürokratik elit tarafından İkinci Meşrutiyet'in ilanına ve bir darbeye indirgenmesidir. Kansu, Kemalist tarihyazımının falsifikasyonlarına karşı aşırı duyarlılık gösterse de, 1908 öncesi Osmanlı İmparatorluğu değerlendirmelerinde (örneğin II. Abdülhamid'e ilişkin değerlendirmelerinde) Kemalist tezlere oldukça yakınsamaktadır. (19) Böyle olsa bile, Kansu'nun çabasının Türkiye deneyiminin özgünlüğünü ve biricikliğini vurgulamak değil, evrenselliğini göstermek amaçlı olduğunun altını çizmemiz gerekir. Dolayısıyla, aşağıda göstermeye çalışacağımız üzere, Kemalist ve liberal tezlerin bir şekilde buluştuğu "İslam-Türk istisnacılığı" (20) gibi tikelci okumalara Kansu'nun 1908 Devrimi kapalıdır.

Elbette Kansu dışında da 1908'e özel bir önem atfeden isimler mevcuttur. Esasen, Kansu'nun tezinin nirengi noktasını oluşturan 1908'i bir halk hareketi olarak kavramsallaştırma çabasını ilk kez dile getiren Tarık Zafer Tunaya'dır. (21) Tunaya'ya göre, 1908, aşağıdan bir halk hareketidir ve anayasa için verilen mücadele Türkiye'de siyasi jargon ve kültürün derinden değişmesi ile neticelenmiştir. Örneğin, vatandaş ve kamu kavramlarının siyasi lügatımıza girmesi 1908 Devrimi neticesindedir. Tunaya, bir adım daha öteye giderek İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin Cumhuriyet'in siyasi laboratuvarı olduğunu iddia eder. (22) Bülent Tanör, 1908'in önemine ilişkin bu saptamanın Tunaya'nın literatüre en önemli katkısı olduğunun altını çizer. (23)

1908'i Türkiye tarihinde dönüm noktası olarak gören anlayışın önemli temsilcilerinden birisi de Zürcher'dir. Zürcher, pek çok çalışmasıyla, kendi adlandırması ile Kemalist "ortodoks" tarihyazımını (24) eleştirmiştir. Zürcher, geç Osmanlı ile erken Cumhuriyet dönemleri arasındaki sürekliliğe vurgu yaparken (25), yalnızca İttihatçılar ile Kemalistlerin toplumsal, ideolojik ve büyük ölçüde kişisel olarak birbirinden ayrılamaz durumda bulunduğunu değil, aynı zamanda savaş öncesi ve sonrası hareketler arasında nedensel bağ olduğunu söyler. (26) Yazarın nedensel bağdan kastettiği özetle şudur: İttihatçı faktör, kurtuluş mücadelesinin başlamasında inisiyatifi alan ve Mustafa Kemal'i bu mücadelenin liderliğine taşıyan esas unsurdur. Zürcher, süreklilik ve kopuş tartışmalarından yola çıkarak, modern Türkiye tarihi için yeni bir periyodizasyon denemesinde de bulunur. (27)

Geç-emperyal kurumlar ile cumhuriyet kurumları arasındaki devamlılık, odaklandığımız tartışmada önemli argümanlardan bir tanesidir. Kurumsal devamlılık, daha soyut bir biçimde söyleyecek olursak devlet geleneğinden kasıt, çoğunlukla bürokratik devlet aygıtının çok gerilere giden baskıcı doğası ve onun Tanzimat'a kadar geriye götürülebilecek modernist ajandasıdır. Dumont, Tanzimat ideolojisinden Kemalist altı oka uzanan aralıksız bir süreklilikten (unbroken continuity) söz eder. (28) Keyder, benzer şekilde, bürokratik aktivizmin pek çok aşamadan geçerek bu devrimci versiyona ulaştığını belirtir. Bu açıklamaların ana argümanı, Türkiye tarihinde devletin sivil toplumun gelişmesini engellediğidir. Bu yoruma göre, reformist/devrimci hareketler de bu sorunun üstesinden gelememiş, dahası bu geleneği devralmışlar, içselleştirmişlerdir.

Kemalist versiyonu ile kopuş tezinde ve Kemalist olmayan süreklilik tezinde ortak olan bir nokta Cumhuriyet'in memleketi kurtarmaya çalışan bürokratik elitin bir sığınağı olduğu görüşüdür. Tarihyazımı açısından ortaklıklar bununla sınırlı değildir. Her iki görüşü de savunanlar Osmanlı'daki modernleşme sürecine ve Türkiye'ye **biriciklik** atfederler. Şükrü Hanioğlu'nun İkinci Meşrutiyet Dönemi hakkında ne-

1930'larda *Kadro* dergisini çıkaran ekip toplu halde.

lerin "benzersiz" olduğuna ilişkin bulguları yalnızca süreklilik tezinin hangi noktalarda Osmanlı deneyimine istisnailik atfettiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda söz konusu yaklaşımın en net örneklerinden birini sunar. Hanioğlu'na göre, Jön Türk hareketinin, üç karakteristik ve benzersiz özelliği vardır (29): 1) Hareketin kahramanlarının muhafazakârlığı, 2) Devrimci olduğu söylenen bu hareketin tahrip edici olmaktan ziyade restoratif olması, 3) Tek parti yönetimine benzeyen yeni bir tür rejimin tedrici biçimde ortaya çıkması. (30) Perspektifine dönük eleştiriler bir kenara, Hanioğlu'nun çalışmalarının son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamak, siyaset ve ideolojiler alanını tahlil etmek için çok zengin ve emek ürünü kaynaklar olduğunu not etmek gerekiyor. Hanioğlu'nun çalışmalarına aşağıda değinmeye devam edeceğiz.

Bu görüşlerin yanı sıra Sina Akşin ile Tevfik Çavdar, süreklilik ve kopuş yaklaşımlarını belli ölçülerde, Kemalist tezlere yakınsayan bir noktada da olsa sentezlemeye çalışır. Her iki yazar da 1908'in önemine vurgu yaparken, Kemalist reformları da temel bir dönüm noktası olarak görür. Bu bakışa göre aslında Kemalist Devrim ve Türkiye Cumhuriyeti, Hegelci terimlerle ifade edecek olursak, siyasi özün somut gerçekleşimi yahut bir yüzyıldır şekillenen ilerici düşüncelerin vücut bulması olarak okunabilir. Akşin'e göre Osmanlı İmparatorluğu öyle bir tarihsel kavşağa ulaşmıştır ki İttihat ve Terakki gibi devrimci bir yönetimin varlığı olmaksızın reformların daha ileriye taşınması olanaksız hale gelmiştir. (31) İvT'nin devrimci yönetimi ülkenin siyasi, entelektüel ve iktisadi yaşamına ve toplumsal alana müdahalelerde ve katkılarda bulunmuştur. (32) Açıktır ki, bu yaklaşım, Kemalist iktidarın tarihselleştirilmesi girişimidir.

Niyazi Berkes, Kemalist tarih yazımının sınırlarını sosyolojik girdilerle zenginleştirip geliştirerek belki de Kemalizmin en gelişkin yorumunu ortaya koymuştur.

Gözlemler: İdeolojiler alanı ve liderlik

Yukarıda belirttiğimiz üzere süreklilik ve kopuş tezlerinin odaklandığı esas mesele İkinci Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet arasında bir kurumsal-ideolojik-politik sürekliliğin olup olmadığıdır. Reşat Kasaba için Jön Türklerin ve Kemalist hareketin ortaya çıkması aynı nesnel ve dışsal belirleyenlerin neticesidir. (33) Zürcher için ise devamlılık ve benzerlikler temel olarak üç başlık altında toplanabilir: Liderlerin toplumsal arka planları, örgütsel yapılar ve ideolojiler alanı. Zürcher, sürekliliğin altını o denli kalın çizmektedir ki Jön Türk ifadesini hiç çekinmeksizin hem İvT için hem de Kemalist liderlik için kullanabilmektedir. (34) Bu çerçevede bakıldığında Jön Türkler, çoğunluğu Müslüman olan erkeklerdir, taşralıdır ve liderlerinin pek çoğu Makedonya ya da İstanbul kökenlidir. Eğitimleri ve meslekleri göz önüne alındığında iki önemli benzerlik göze çarpmaktadır. Jön Türkler, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Batı-tipi devlet okullarında eğitim almıştır ve okul sıralarından itibaren sivil ya da özellikle askeri bürokrat olmak için yetiştirilmiştir. Şerif Mardin'e göre askeri sistemin ve eğitim sisteminin geçirmiş olduğu değişikliklerle İmparatorluk'ta yükselen hürriyet talebi arasında pozitif bir korelasyon vardır. Özellikle Askeri Tıbbiye'de taşradan gelen gençler, üst sınıfların genç üyeleri ile birlikte eğitim şansı elde etmiştir. Söz konusu sınıfsal fark, okullarda küçük kavgalar biçiminde yansımasını bulsa da yeni gelişen eğitim sistemi ve bürokrasi içinde belirleyici gerilimlerden biri olarak derin izler bırakmıştır. Bunun yanı sıra bu gelişme, hürriyet talebini zengin sınıfların tekelinden çıkartarak hem son dönem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerini etkileyen **popülizm** söyleminin gelişmesine kaynaklık etmiştir. (35) İkinci süreklilik unsuru ise aldıkları eğitime binaen İvT liderlerinin ve Cumhuriyet dönemi siyasilerinin pek çoğunun asker kökenli olmalarıdır.

Örgütsel yapı itibariyle sürekliliğe bakacak olursak, her iki yapının da başlangıç itibariyle verili hukuk sistemi içinde yasadışı olarak ortaya çıktığı ve kapalı bir örgütlenme yapısına sahip olduğu görülecektir. İvT ile sonradan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) halini alacak olan örgütlenme bir halk hareketi, birer kitle partisi değildir. İlgili literatürde bu durum, söz konusu hareketlerin/hareketin elitizmine kanıt olarak sunulmaktadır. Hanioğlu'na göre, İvT'nin elitist siyaset anlayışının arkasında Gustave Le Bon'un görüşleri vardır. (36) Hanioğlu, tahayyülündeki İvT'nin elitizminin boyutlarını şu kesin ifadelerle anlatır: "Jön Türkler asla karar alma süreçlerine halkın katılımını yahut halkın herhangi bir şekilde temsilini arzulamadı." (37) Hanioğlu'na göre bu ideolojik element, CHF'nin "halk için" olan ancak asla "halk tarafından" yönetilmeyen popülist platformunun doğuşunu da tarif etmektedir. (38) Her iki yapılanma için geçerli olan bir diğer nokta ise, resmi yapıların ardındaki bireysel ilişkilere dayalı bir ağın mevcudiyetidir. Elitizm ve bu yapısal durumun karışımından patronaj ilişkilerin türemesi ise bir yan ürün olarak görülebilir.

Yine Zürcher'e referansla söyleyecek olursak, üç kurucu öğe, milliyetçilik, sekülarizm ve pozitivizm her iki grubun da ideolojisinde ortaktır. Ancak bu öğelerin içerikle-

rinde doğal değişimler gözlenmiştir. Bu değişimleri Zürcher, milliyetçilik üzerinden örneklendirmektedir. Zürcher'e göre, Jön Türkler, daha 1908 öncesinde baskın unsurları Osmanlılık ve İslamcılık olan ve tanım gereği Türklerin ayrıcalıklı konumda oldukları bir milliyetçilik anlayışına bağlıdırlar ve bu ideoloji içinde pan-Türkizm ve pan-Turanizm hep marjinal unsurlar olarak kalmıştır. (39) Zürcher, ayrıca Hasan Kayalı'nın *Araplar ve Jön Türkler* çalışmasına dayanarak Türkifikasyon iddialarının "ölçüsüzlüğü"nden söz etmekte ve çok net biçimde İttihatçılara ilişkin olarak "Asla bir Osmanlı devletini Türk devletine tercih etmediler" demektedir. İvT'den Kemalizme milliyetçilik anlayışındaki en önemli fark İslam'ın bu ideolojiler içinde tuttuğu yere ilişkindir. Dolayısıyla Kemalist ideolojinin en önemli farkı sekülarizm ile milliyetçiliğin birliğidir. (40) Bu ideolojik farklılaşmanın pratikteki yansıması "bir günden diğerine" İslam'ın milliyetçi söylemden dışlanması ve kurtuluş mücadelesi esnasında inşa edilmiş olan "Türk-Kürt dayanışması"nın Kemalizm'in hegemonik söylemi ve siyasi gündeminden düşmesi biçiminde olmuştur. (41)

Bu bakış, İvT'nin başından itibaren bir çeşit Türk milliyetçisi olduğu fikrinden başlayarak eleştirilebilir. Daha doğru bir biçimde söyleyecek olursak, İvT ideolojisinin asli bileşeninin milliyetçilik olduğu iddiası abartılıdır ve ideolojiler alanının karmaşık yapısını tek bir bileşene indirgemesi açısından sorunludur. Balkan Savaşları sonrasında İmparatorluğun nüfusu daha önceki duruma göre bir homojenlik arz eder gibi görünse de geniş halk kitleleri nezdinde esas birleştirici güç İslam'dır. Hatta bunun bile tartışılabilir olduğunu iddia edebiliriz. Şevket Süreyya'nın Birinci Dünya Savaşı esnasında gözlemlediği şu durum, bu dönemde kimliklerin akışkanlığına ve algılanışına ilişkin iyi bir örnektir (42):

"Sonra da askerlere sordum:

Bazı tarihçilere göre 1908 Devrimi Türkiye tarihinin esas dönüm noktasıdır.

"- Bizim dinimiz nedir? Biz hangi dindeniz?

"Hep birden:

"- Elhamdü-l-illah Müslümanız, diye cevap vereceklerini sanıyordum. Fakat öyle olmadı. Cevaplar karıştı.

"(...) bu askerler yalnız hangi dinden olduklarını değil, hangi milletten olduklarını da bilmiyorlardı.

"- Biz hangi milletteniz?" deyince her kafadan bir ses çıktı.

"- Biz Türk değil miyiz? deyince de hemen:

"- Estağfurullah!.. diye karşılık verdiler. Türklüğü kabul etmiyorlardı."

Bunun yanında dönemin en Türkçü söylemine sahip figürler bile katıksız bir milliyetçilikten ziyade İmparatorluğun ulus-üstü anlayışı ile sentezlere gitmeye çalışıyordu. (43)

Diğer yandan; Karpat, Türk milliyetçiliğine ilişkin olarak pek çok unsurun bileşiminin planlı olmayan ve kademeli biçimde ortaya çıkan bir sonucu derken önemli bir noktaya parmak basmaktadır. (44) Bu noktadan çıkacak olursak İttihatçıların başından itibaren Türkçü bir ajanda ile yolla çıktıkları görüşü pekâlâ eleştirilebilir. Hanioğlu, örneğin, Nâzım Bey ve İshak Sükûti'nin gizli yazışmalarına bakarak hem Jön Türkler hem de Araplar arasında 1908 öncesinde milliyetçiliğin yaygınlığına ilişkin gözlemlerde bulunur. (45) Gelvin, Hanioğlu'nun çalışmasının yer aldığı derlemeyi eleştirirken milliyetçiliğe ilişkin kimi kuramsal noktaların altını çizer ki; bu noktalar, belki de en çok Hanioğlu'nun söz konusu çalışmasına uygulanabilir. Gelvin'e göre milliyetçilik yalnızca öznel bir fenomen değildir, aksine iktisadi/siyasi gelişimin özel bir aşaması ile ilişkili nesnel kriterlere bağlı bir fenomendir. Milliyetçiliğin içeriği yalnızca bölgesel sınırlar ile değişim göstermekle kalmaz, aynı zamanda verili bir kültür yahut alt-kültür içinde kimliği tarif eden bir dizi faktörden (sınıf, etniklik, statü) oluşan bir ağ tarafından belirlenir. Buna ek olarak, milliyetçilik yalnızca ideolojilerini tek-yönlü biçimde, yani yukarıdan aşağıya, topluma empoze eden tehdit altındaki seçkinlerin tartışmalarına bakılarak da tahlil edilemez. Başarılı milliyetçilikler, elitler ile elit-olmayanların karmaşık pazarlık süreçleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Son olarak, Gelvin'e göre, "kültürel uyanıştan" kitle hareketi haline gelinceye kadar milliyetçi hareketlerin evrimi, yalnızca bu ideolojinin taraftarlarının sayısının artmasından ibaret değildir. Tarihçilerin geçmişe dönük insicamlı bir ulusal hareket olarak projekte ettikleri gelişmelerin her bir safhası diğer safhalarından hareketin örgütlenişi, hedef kitlesi ve çekirdek liderliği açısından yapısal farklılık gösterir. (46) Öncelikle

İvT'nin ardından Kemalist liderliğin milliyetçiliği de bu dinamik çerçeve içinde ele alınmalıdır.

Milliyetçilik dışında bu iki hareket hakkında en çok tartışılan ideolojik bileşenlerden biri siyasi liberalizmdir ve bu bileşen her iki harekette de oldukça kararsızdır. Jön Türkler, Abdülhamid döneminde Osmanlı yönetimini hedef alırken siyasal özgürlükler üzerine bir söylem inşa etmiş olsalar bile romantik bir bakışı aşan sistematik bir siyasi liberalizm algısı geliştirememişlerdir. Bu büyük oranda, söz konusu hareketin tek maddelik programı, yani memleketin kurtulması hedefi ile ilişkilidir. Buna ek olarak, Ahmad'ın da belirttiği gibi "Cemiyet, devlete karşı değil, devlet aygıtı ile bir devrim gerçekleştirmeye çalışmaktadır." (47) Bu nedenle de devletin köklerine zarar verecek bir siyasal liberalizm söyleminden kaçınılmış, bu söylem, İttihatçı *raison d'être* için işlevsel olabileceği ölçüde kullanılmıştır. Özellikle siyasal liberalizm ile ayrılıkçı eğilimlerin engellenebileceği düşünülmüştür. Aynı zamanda popülist söylemin bir parçası olarak özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı sık sık yönetimi halka şikayet etmek yoluna başvurmak (48) suretiyle siyasal liberalizm genel söylem içinde işlevsel bir yer edinmiştir. Bu durum hem popülizmin hem de siyasal liberalizmin sınırlarını belirlemiştir. Bunu belirleyen bir diğer unsur da söz konusu söylemlere hedef kitle tarafından gösterilen ilgidir. Literatürde genel olarak vurgulanan nokta ise şudur: Hem ayrılıkçı hareketlerin bu yolla dizginlenememesi hem de İvT'nin **halktan** giderek yalıtık hale gelmesi toplumsal işbölümü vurgusunun genel ideoloji içindeki payının artmasına neden olmuş ve bu da Kemalizm'e miras kalacak elitizme ve tenasütçülüğe su taşımıştır. (49) Mardin'e göre, bu gerilimi, Jön Türkler, soyut bir halka duydukları sevgi ve besledikleri inançlar ile çözmeye çalışmışlardır. Öte yandan, gerçek halka, somut duruma, büyük bir psiko-politik tepki duymuşlardır. (50) Buradan beslenen solidarist-korporatist bakış açısı, Kemalizm'de de etkili biçimde gördüğümüz sınıfların ve sınıflar mücadelesinin reddi ile paralellik arz etmektedir. Bu durum yukarıda aktarmış olduğumuz tablo içinde başka faktörlerle de birleşerek Kemalist reformizmin doğasını (tepeden aydınlanma) da belirlemiş oldu ve onun Osmanlı reformizmi ile paralel bir yönü olarak kaldı. (51) Bu mesele, başlı başına bir yazı konusu olduğu için burada sadece değinerek geçmek durumundayız.

İdeolojiler alanında son olarak sekülarizmden, üzerine en fazla kalem oynatılmış meseleden söz edebiliriz. Süreklilik-kopuş tartışması açısından sekülarizm, daha çok bir toplumsal kurum olarak dinin nasıl algılandığı ile birlikte gündeme gelmektedir. İvT'nin siyaset algısı ve hedefleri pek çok diğer başlıkta olduğu gibi dine bakışında da işlevselci bir yaklaşımın gelişmesi ile sonuçlandı. (52) Bu nedenledir ki, sekülarizm Jön Türkler döneminde her zaman işleyen, ancak kamufle edilen bir ideolojik öğe olarak kalmıştır. (53) Hanioğlu, bu yaklaşımı birkaç adım öteye taşır ve Jön Türkler'in dinin toplumda hiçbir belirleyici rol oynamadığı materyalist bir yapı kurmak amacında olduklarını yazar. Bu yapı içinde bilim, dini ikame edecektir. (54) Hanioğlu, bu ideolojiyi, bilimsicilik, materyalizm ve sosyal Darvinizmin özel bir bileşimi olan *Vulgärmaterialismus* olarak adlandırır. (55) Hanioğlu'nun altını çizdiği bir nokta da, Jön Türkler'in çekirdek kadrosunun bu ideolojiyi savunmalarına karşın, yayınlarında İslam'ın "materyalist özünü" ön plana çıkararak bunu kamufle etmeye çalıştıklarıdır. Bu sayede hem kamusal alanın dinsel öğelerden arındırılması hedeflenmekte hem de İslam kullanılarak meşruiyet alanı yaratılmaktadır. (56) Yine Jön Türkler içinden çıkmış olan ve bu klasmanda değerlendirilebilecek olan Garbçılık da erken Cumhuriyet döneminde resmi ideolojinin oluşmasında en etkili akımlardan biri olmuştur ve bu anlamıyla İvT'nin *Vulgärmaterialismus*'u Cumhuriyet'in resmi ideolojisinde içselleştirilmiş durumdadır.

Hanioğlu'nun hem İvT'ye hem de Kemalist sekülarizme ilişkin sert tutumu literatürde istisnai görünmektedir. Lewis, Kemalist sekülarizmi militan laisizm olarak adlandırırken, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde dahi ulema-karşıtı bir duruşun bulunabileceğini, bunun Jön Türk dönemindeki pozitivist ve sekülarist fikirlerin tedavüle girmesi ile birleştiğini savunur ve yukarıda da belirttiğimiz üzere Cumhuriyet'e bu noktada özel bir önem atfeder. (57) Berkes ise *magnum opus*'unda Cumhuriyet'in Tanzimat sekülarizminin sistemde yarattığı çatallanmaya son vermesinden dolayı bir kopuş olduğu fikrini savunur. (58) Konuya ilişkin bir hayli kalem

Jön Türkler, çoğunluğu Müslüman olan erkeklerdir, taşralıdırlar ve liderlerinin pek çoğu Makedonya ya da İstanbul kökenlidir.

oynatmış bir başka isim olan Nuray Mert ise bir çatallanmadan ziyade bir koalisyonun kurulması ve bozulması temelinde egemen ideoloji içinde sekülarizmin pozisyonunu tayin eder. (59) Mert'e göre Osmanlı'da başlayan bir süreç belirgin olarak Cumhuriyet ile birlikte hızlanmış ve laiklik ideolojiler alanındaki eklektik koalisyon içinden (İslamizm ve diğer ideolojik faktörler) sıyrılıp öne çıkarak diğer ideolojik akım ve faktörler üzerinde hegemonya kurmuştur. Söz konusu hegemonyanın kurulmasını Özveren, ulus-inşası sürecinin bir parçası olarak görür ve gündelik hayatın yapılarının dönüştürülmesinin modernist ajandanın yürürlüğe konması adına gerekli toplumsal amnezi için lazım olduğunu belirtir. (60) Mardin ise Cumhuriyet döneminin bu adımlarını "İslami toplum fikrine karşı seküler saldırı" (61) olarak keskin biçimde tarif eder. (62)

Bu ideolojik öğelerin dışında kimi yazarlar, Kemalizm ile İvT arasında bir süreksizlik olduğuna liderlik üzerinden dikkat çeker. Taner Timur, iki dönemin liderliği arasında bir süreklilik olduğu iddiasını şiddetle reddeder. Timur'a göre Mustafa Kemal, İvT'nin yalnızca kısa bir süre üyesi olmuştur. Mustafa Kemal'in İvT ile üyelerine karşı olumsuz duygular beslediğini söyleyen Timur, Zürcher'in -bırakalım Cumhuriyet dönemini- 1919'da Mustafa Kemal'i hâlâ bir İttihatçı olarak görmesini, yazarın insanların zamanla sosyal ve siyasal dönüşümler geçirebileceğini kabul etmemesine yahut olguları bilinçli biçimde çarpıtmasına bağlar. (63) Yalçın Küçük de benzer bir noktaya dikkat çeker ve Mustafa Kemal'in İvT içindeki konumu ve bu örgüt ile olan ilişkisini sorgular. (64) Küçük'e göre, Vatan ve Hürriyet, Mustafa Kemal'in İvT ile olan ilişkisini, daha doğrusu ilişkisizliğini meşrulaştırmak üzere uydurulmuştur. Yani, esas gaye Mustafa Kemal'in Abdülhamid istibdadına karşı siyaseten aktif bir subay olduğunu gösterebilmektir. Mustafa Kemal'in İvT ile olan ilişkisinin formel boyutuna gelince, Küçük,

Bazı tarihçilere göre, Osmanlı İmparatorluğu öyle bir tarihsel kavşağa ulaşmıştır ki, İttihat ve Terakki gibi devrimci bir yönetimin varlığı olmaksızın reformların daha ileriye taşınması olanaksız hale gelmiştir.

20. yüzyılın başında Makedonya'da bir Osmanlı subayı olmanın İttihatçı olmak ile eşanlamlı olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla, bir subayın gerçekten İttihatçı olup olmadığının ölçütü siyasi aktiviteleri olmalıdır. Küçük, Mustafa Kemal'in İmparatorluk içindeki siyasi faaliyetlerine bakarak aslında Osmanlı düzeni ile köklü bir sorunu olmadığını söyler. Bu anlamıyla, Mustafa Kemal'i İvT geleneğinden kopartarak Osmanlı tarihi ile Kemalizm arasında bir süreklilik kurar. (65) Süreksizliğe dikkat çeken bir diğer isim ise Eyüp Özveren'dir. Özveren, yukarıda özetlemiş olduğumuz Zürcher'in İvT milliyetçiliğine bakışına benzer bir kalkış noktasından tamamen farklı bir noktaya, belli açılardan kopuş olduğu fikrine ulaşır. Yazara göre, Jön Türkler'in çok-etnili Osmanlı'nın ülkesel bütünlüğünün korunması ve İmparatorluk'un kurtarılması konusundaki ısrarları yerine Kemalizmin yalnızca nesnel koşulların zorlaması ile değil; gönüllü olarak orta-büyüklükte, bağımsız ve egemen bir ulus-devleti, imparatorluğun heterojenliği yerine ulus-devletin homojenliğini, verili dinsel homojenlik yerine kimlik inşasında sekülerliği tercih etmesi açısından net bir süreksizlik mevcuttur. (66)

Sonuç yerine notlar

Görüldüğü gibi, konuya ilişkin mevcut literatür, sürecin bütünlüklü bir analizini sunmaktan oldukça uzak görünmektedir. Ne dönemin belgelenmesi ve bütünlüklü bir anlatı haline getirilmesi anlamında ampirik analizi, ne de döneme dönük kavramsal yaklaşım gerektiği biçimde geliştirilmiş durumdadır. Esasen burada ele aldığımız kimi çalışmalar, kaynaklar açısından büyük bir zenginlik gösteriyor olsa da bu kaynaklardaki olguların anlamlı bir bütün haline getirilmesi sürecinde, kuramsal bir çerçevenin eksikliği ve kavramsal yetersizlikler, sonuca ulaşmada kimi kestirme yolların tercih edilmesine ve nihayetinde indirgemelere ve anakronistik sonuçlara neden olmaktadır. Böylesi bir amprisizm, aşkın bir grup ya da örgüt tarafından (İvT, Kemalistler) ortaya çıkarılan ve kullanılan, kimi transhistorik hatta ahistorik temaların (güçlü devlet, *sui generis* bürokratik yapılanma) belirleyiciliğindeki ideolojik yapıların incelenmesine ve netice itibariyle bu ideolojik yapılar için mümkün olan tek gelişim şemasının çıkarılmasına dayanan bir çeşit akademik konformize neden olmaktadır. Bütünlüklü bir tarihyazımının ortaya çıkmasının önündeki en önemli engel, bu akademik konformizmdir. Söz konusu konformizm etrafında bir akademik kastın oluşmuş olması mevcut durumu beslemektedir. Bu amprisizm, en iddialı olduğu başlıklar olan üstya-

pı formları, üstyapısal kurumlar arasındaki ilişkiler, ideolojik formların zorunsuz (contingent) gelişimi gibi bir dizi başlığı derinlemesine analiz etmekten dahi uzak bir noktadadır. Bütün tarihsel çıktıların, İttihatçı ve Kemalist kadroların bilinçli tercihleri olarak resmedildiği bir tablo gerçeği ne ölçüde yansıtabilir? Bunun esas nedeni de geç-modernleşme süreçlerinin tümelliğinin gözden kaçırılması, modern Türkiye'deki deneyimin başka deneyimlerle karşılaştırmalı ve etkileşimli bir okumaya tabi tutulmamasıdır. Kaldı ki; tarihin diğer disiplinler ile arasındaki ilişkinin de oldukça zayıf olduğunu söylemek gerekir. Sorunun özünde, Braudel'in yıllar önce sağırlar diyalogu dediği sosyal bilimler içindeki iletişimsizliğin de önemli bir payı vardır. Ancak bu iletişimsizliğin mevcut konformizm ve kast içinde iletişime dönüşmesi sorunun ancak ufak bir kısmını, geçici olarak çözebilir.

Sorunun çözümü için sorunun yeniden kurgulanması gereklidir. Süreklilik-kopuş ikiliği, bir dizi başka ikiliğin bir kenara bırakılması ile ve bunun için gerekli yeni kavramsal yaklaşımlarla aşılabilir. Görüldüğü üzere var olan tartışmada bir dönüşümün gerçekleştiği herkes tarafından kabul edilmektedir. Üzerinde anlaşılamayan nokta bu dönüşümün karmaşık doğasıdır. Dolayısıyla, konu ile ilgili yazın, öznel ve nesnel koşulların etkileşimi, bir kısmı paradoksal biçimde söz konusu değişime yabancı hatta düpedüz karşıt durum ve akımların birikimi gibi faktörlerin nasıl olup da bu dönüşüme sebebiyet veren -Althusser'den ödünç aldığımız tabirle- "kopuşsal birlik" (67) içinde kaynaştığı üzerine odaklanmalıdır. Böylesi bir süreç analizinin, belki yapısalcı Althusser'in kemiklerini sızlatacak derecede tarihselci bir değerlendirme ortaya çıkaracağını iddia etmek mümkündür. Bu sayede, literatürde yaygın biçimde görülen, fail (agency) meselesini aşkın temalar ve öznelerle altüst eden sorunlu yaklaşımlardan kurtulabilinir. Bu bağlamda, gecikmiş bir modernleşme deneyimi olarak Türkiye'nin geçirdiği dönüşümün, bir ucu evrensellik diğer ucu tikellik olan bir skalada bu iki ucun birbiri ile sağlıklı ilişkisi kurularak değerlendirilmesi ihtiyacı oldukça yakıcıdır. Bu sayede, hem evrensel süreçlerin bu coğrafya üzerindeki özgül yansımaları, hem de tikel süreç ve olayların bütünselliği kavranabilir. Bunun yanı sıra, böyle bir yöntemsel yaklaşım ile, bu tarihsel deneyimdeki sınıfsal temel ve siyasal etkinlikler arasındaki eşitsiz gelişimin analizi ve bu gelişmenin ortaya çıkardığı çelişkiler üzerine odaklanılabilir. (68) İnanıyoruz ki, böylesi bir bütünlük içinde ele alındığında Türkiye tarihi **kayıp** burjuvazinin, **gelişmemiş** sivil toplumun, **olmayan** işçi sınıfının, **kurumsallaşamamış** demokrasinin tarihi olmaktan, yani bir "yoklar tarihi" (69) olarak anılmaktan kurtulacaktır.

Sultan Abdülhamid.

DİPNOTLAR

1) Ne yazık ki, en az bu konular kadar tartışmalı bir diğer başlık olan ekonomik temelin dönüşümü meselesi üzerine değerlendirmelerimize bu çalışmada fiziki sınırlar nedeniyle yer veremeyeceğiz.

2) Fatma Acun, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı (1999): s.156.

3) Bu tartışma tarihyazımını o denli etkileyen bir tartışmadır ki kullanılan kelimeler de aslında tartışmanın bir parçasıdır. 1908'in nasıl adlandırıldığı özellikle önem taşımaktadır. Bu konu ile ilgili bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, xvi.

4) Nutuk üzerine kapsamlı bir metin analizi için bakınız Taha Parla, *Atatürk'ün Nutuk'u - Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları,* Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991. Bunun yanı sıra *Nutuk*'un tarihsel bağlamının değerlendirilmesi için bakınız Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

5) Kemalizmin *Kadro* ve *Yön* yorumlarını bağımlılık teorisinin henüz adı konmadan önce geliştirilen orijinal yorumları olarak da görmek mümkündür. Her iki yorum da modern Türkiye'nin ortaya çıkışını dünya sistemi içindeki merkez-çevre gerilimine dayandırmaktadır. Tezin, *Kadro* yorumu için bkz. Şevket S. Aydemir, *İnkılâp ve Kadro,* 3. Baskı İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986; *Yön* yorumu için bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın,* 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

6) Yusuf Bayur, *Türk İnkilâbı Tarihi,* 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, xii.

7) Büşra Ersanlı, "The Ottoman Empire in the Historiography of the Kemalist Era: A Theory of Fatal Decline", *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography,* Der. F. Adanır & S. Faroqhi, Leiden, Boston: Brill, 2002 içinde s.121.

8) E. J. Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm,* Ankara: İletişim Yayınları, 2001,s.44. Bu makalenin neredeyse çevirisi diyebileceğimiz İngilizce versiyonu için bakınız idem., "Ottoman sources of Kemalist thought", *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy,* Ed. Elisabeth Özdalga, Londra: Routledge, 2005, s.14-27.

9) Bernard Lewis, 1923'e özel bir önem atfetse de önemli bir tarihçiden beklenebilecek bir duyarlılıkla bu dönüm noktasını tarihselleştirmek için de önemli çaba sarf eder. Hatta Türk Devrimi diye adlandırdığı dönüşümlerin biçimsel olarak eski siyasal düzenin yıkılarak yeni bir düzene geçildiği 1908'le birlikte başladığını söyler ve söz konusu gelişmelerin nüvelerinin 200 yıl daha geriden itibaren bulunabileceğini de ekler. Bu gelişim sürecinde dönüşümü esas tetikleyen, Batı ile girilen ilişki olmuştur. Lewis'e göre bu ilişki arka arkaya gelen anayasal ve halk hareketleri ile neticelenmiştir. Ancak bu dönüşümün adının konması gerekirse gerçekleşen dönüşüm İslam İmparatorluğu'ndan ulusal Türk devletine, ortaçağ teokrasisinden anayasal cumhuriyete, bürokratik feodalizmden çağdaş kapitalist ekonomiye geçiştir. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey,* 3. Baskı, New York: Oxford University Press, 2002, s.480-481. Daha yakın tarihli bir çalışmasında da Lewis, teleolojik yaklaşımının değişmediğini gözler önüne sermektedir.

10) Örneğin bkz. N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey,* Montreal: McGill University Press, 1964, s.508-509.

11) Kurtuluş Kayalı, "Niyazi Berkes", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm,* 2: 339. Benzer şekilde Tanıl Bora, Berkes'in çalışmasını resmi tarihi biraz "nesnelleştirip" aydınlanmacı-demokrat bir misyon giydirmeye çalışılan Kemalist yorumun klasik örneği olarak sunar. *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.14.

12) Feroz Ahmad, "The Young Turk Revolution", *Journal of Contemporary History* 3: 1968, s.22.

13) Feroz Ahmad, Turkey: *The Quest for Identity,* Oxford: Oneworld, 2003, s.75. Feroz Ahmad, bir biçimde 1919-1938 dönemini Kemalist Türkiye olarak adlandırmaktadır. Açıktır ki, bu adlandırma 1919'dan sonra Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş ve kuruluş mücadelesinde liderlik pozisyonunda olacağı yönündeki teleolojik "öngörüye" dayanmaktadır.

14) Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey,* Londra; New York: Routledge, 1993, s.48.

15) Ahmad, *Turkey: The Quest for Identity,* s.84. Ayrıca bakınız: *İttihatçılıktan Kemalizme,* Çev. Fatmagül Berktay, 3 Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996, s.160-177.

16) Tartışmada sözcük seçimlerinin önemine daha önce değinmiştik. 1908'in esas kopuş olduğu tezinin "tavizsiz" savunucusu Aykut Kansu'nun çalışmaları ve meseleye bakışı büyük oranda değişmeden kalmış olsa da bir adlandırma değişikliğini burada not etmek gerekir. Kansu, daha öncesinde,

burjuva devrimi olarak adlandırdığı 1908'i, daha güncel çalışmalarında "liberal devrim" olarak adlandırmaktadır. Aradaki fark için bkz.: *1908 Devrimi,* İstanbul: İletişim, 2001, s.277, "'Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet' 100. Yıldönümünde 1908 Devrimi'ni Anlamaya Çalışmak". *Toplumsal Tarih,* no. 175, Temmuz 2008, s.22.

17) Kansu, *1908 Devrimi,* s.97.

18) ibid., s.3.

19) ibid., s.22. Kemalizmin tarihyazımına ilişkin getirilen eleştiri Kansu'nun 1908 Devrimi'ne ilişkin çalışmasında neredeyse bir cadı avına dönüşür ve 1923'ü bir milat olarak kabul eden tüm çalışmalar bir şekilde Kemalist yazının içinde olmakla ya da ondan etkilenmekle damgalanır. Bu değerlendirmelerde gelinen nokta itibariyle Kansu, Perry Anderson'un karşılaştırmalı Osmanlı İmparatorluğu değerlendirmesindeki Kemalist esinlerin izini sürer. Anderson'un görüşlerinin metodolojik olarak daha sağlıklı bir eleştirisi için bakınız: R. Abou-Al-Hajj. "Historiography in West Asian and North African Studies since Sa'id's Orientalism." *History After the Three Worlds: Post-Eurocentric Historiographies,* Der. A. Dirlik, V. Bahl and P. Gran. Lanham: Md.:Rowman & Littlefield, 2000, s.70-71 ve idem, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Ssixteenth to Eighteenth Centuries,* Albany: State University of New York Press, 1992. Kansu'nun çalışmasındaki tarihyazınsal sorunların bir değerlendirmesi için bkz. Keith Watenpaugh, "Review" *International Journal of Middle East Studies* 32:(1) February 2000, s.168-171.

20) Ş. Mardin. "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", T*urkish Studies.* 6 (2), 1989, s.146-147.

21) T. Z. Tunaya, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004, passim.

22) Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960, s.97-98.

23) Bülent Tanör, "Tarık Zafer Tunaya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Batıcılık,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.291.

24) E. J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.51. Zürcher'in başlıca çalışmaları için "The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization", *Die Welt des Islams,* 1992, 32:(2): s.237-253; *Turkey: A Modern History,* Londra, New York: I. B. Tauris, 1993. "Modern Türkiye Tarihinde Dönüm Noktaları ve Kaçırılan Fırsatlar; Olaylar Nerelerde Farklı Yöne Gidebilirdi?", *Kebikeç,* 2007, 24: s.19-29.

25) Zürcher, "The Ottoman Legacy of the Turkish Republic" s.241-247.

26) Ibid., s.247.

27) Bkz Ibid.

28) Paul Dumont, "The Origins of Kemalist Ideology" *Atatürk and the Modernization of Turkey,* Ed. Jacob Landau, Boulder, Colo: Westview Press, 1984, s.41. Benzer vurgular için bakınız: Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908,* 4. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları, 1992; S. Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909,* Londra: I. B. Tauris,1999; M. Heper, *The StateTtradition in Turkey,* Beverley: Eothen, 1985.

29) Ş. Hanioğlu, "The Second Constitutional Period, 1908-1918", *The Cambridge History of Turkey ed. Reşat Kasaba,* Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.66 and idem., *A Brief History of the Late Ottoman Empire,* Princeton: Princeton University Press, 2008, s.151, 160.

30) Bu noktada belirtmeden geçemeyeceğimiz bir diğer nokta, Hanioğlu'nun anakronistik biçimde İttihat ve Terakki yönetimini yalnızca erken Cumhuriyet'in tek parti dönemi ile değil, Doğu Avrupa ve Sovyet deneyimleri ile de mukayese etmesi ve Osmanlı deneyimini neredeyse bu deneyimler arasında locus classicus mertebesine koymasıdır. Bakınız *The Young Turks in Opposition,* New York: Oxford University Press, 1995, s.213; *Preparation for a Revolution: the Young Turks, 1902-1908,* Oxford; New York: Oxford University Press, 2001, s.140 ve "The Second Constitutional Period", 110. Rusya ile yaptığı bir diğer mukayesede Hanioğlu, "Bolşeviklerinkine benzer tavizsiz bir ideolojik duruş ve ulus-üstü bir platformun benimsenmesi Osmanlı'yı söz konusu [dinsel ama özellikle etnik] çelişkilerden kurtarabilirdi" demektedir ki bu değerlendirme de tarihsel açıdan oldukça tartışmalı görünmektedir. *A Brief History,* s.202.

31) Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihad ve Terakki,* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980, s.240. Benzer bir vurgu için Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi,* 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004, s.103-113. Çavdar, aynı yerde, devrimci hükümetin yüz yüze kaldığı ve yarattığı sorunlara değinmiştir.

32) Akşin, "The Place of the Young Turk Revolution in Turkish History", *SBF Dergisi,* 1995, 50:(3): s.18-26.

33) R. Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy,* Albany: State University of New York Press,1988, s.109-110.

34) Zürcher, *Turkey,* s.4

35) Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,* s.66-70. Benzer bir gelişmenin Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetlerinde nasıl yansımasını bulduğuna ve Osmanlı sonrası dönemde siyasi yapıyı nasıl etkilediğine ilişkin bakınız Reeva Simon, "The Imposition of Nationalism on a Non-nation State:The Case of Iraq During the Interwar Period, 1921-1941", R*ethinking Nationalism in the Arab Middle East,* Der. I. Gershoni and James P Jankowski, New York: Columbia University Press, 1991.

36) Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* s.205-208 ve idem., *Preparation,* s.308-311.

37) Hanioğlu, *Preparation,* s.311.

38) Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* s.207.

39) Zürcher, "Kemalist Düsüncenin Osmanlı Kaynakları", s.48.

40) 20. yüzyıldaki ulus-inşası süreçlerinde milliyetçilik ile sekülarizmin birliğine ilişkin postkolonyal literatürde kuramsal ve ampirik düzeylerde katkı yapan pek çok çalışma vardır. Bunlardan yakın tarihli iki örnek için bakınız Gil Anidjar, *The Jew, the Arab: A History of the Enemy,* Stanford: Stanford University Press, 2003. Aamir Mufti, *Enlightenment in the Colony: The Jewish Question and the Crisis of Postcolonial Culture,* Princeton: Princeton University Press, 2008.

41) Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", s.49.

42) Ş. S. Aydemir, *Suyu Arayan Adam,* Ankara: Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s.102-104.

43) Arai, böyle bir yaklaşıma Ziya Gökalp'i örnek göstermekte ve Gökalp'in Osmanlıcılık ile Turancılığı sentezlemeye çalıştığını söylemektedir. M. Arai, T*urkish nationalism in the Young Turk era,* Leiden; New York, E. J. Brill, 1992, s.96.

44) K. Karpat, *Politicization of Islam: Restructuring Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State,* New York, Oxford: Oxford University Press, 2001, s.13.

45) Ş. Hanioğlu, "The Young Turks and the Arabs Before the Revolution of 1908", *The Origins of Arab Nationalism.* Ed. Rashid Khalidi, New York, Columbia University Press, 1991.

46) J. L. Gelvin, "Review: The Origins of Arab Nationalism by Rashid Khalidi; Lisa Anderson; Muhammad Muslih; Reeva S. Simon", *British Journal of Middle Eastern Studies,* 1993, 20:1: s.101.

47) Ahmad, "The Young Turk Revolution", s.21.

48) Bkz. Kansu, *1908 Devrimi;* Hanioğlu, *Preparation* and Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri: İkinci Meşrutiyet'in İlanı,* Temmuz-Ağustos 1908, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

49) Zürcher, Ziya Gökalp'in çalışmalarında halkçılık ile tenasütçülük terimlerini birbiri yerine kullandığının altını çizer. Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", s.52.

50) Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,* s.110. 31 Mart Vakası'nın burada özel bir önemi olduğuna ilişkin bir yorum için bakınız Zürcher, "Modern Türkiye Tarihinde Dönüm Noktaları ve Kaçırılan Fırsatlar; Olaylar Nerelerde Farklı Yöne Gidebilirdi?", *Kebikeç,* s.24:22.

51) Kemalist reformizm, her ne kadar Batılılaşma politikalarının uygulanması olarak değerlendirildiğinde Tanzimat'tan itibaren süren trendin bir uzantısı gibi görünse de aslında bağımsızlık mücadelesinin bir programı olması itibariyle, son kertede bir bağımlılık projesi olarak şekillenen Osmanlı reformizminden ayrılır. Kemalist reformizm kavramı için bakınız Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", s.51.

52) Mardin, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *International Journal of Middle East Studies,* 2:3 (1971): s.207.

53) İbid., s.208.

54) Hanioğlu, *Young Turks in Opposition,* s.214.

55) Hanioğlu, "The Second Constitutional Period", s.71; idem. *A Brief History,* s.138; idem, "Erken Cumhuriyet İdeolojisi ve Vülgermateryalizm (1)", *Zaman,* 22 Ekim 2008. http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=762884; (Erişim tarihi: 23 Aralık 2008); idem, "Erken Cumhuriyet İdeolojisi ve Vülgermateryalizm (2)", *Zaman,* 23 Ekim 2008. http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=763214, (Erişim Tarihi 23 Aralık 2008).

56) Hanioğlu, *Young Turks in Opposition,* s.215 ve idem., "Garbçılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic", *Studia Islamica* (86): s.140.

57) B. Lewis, *The Emergence,* s.402.

58) N. Berkes, *The Development,* s.109, 217.

59) N. Mert. "Osmanlı'ya Laikliğin Girişi", *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür,* Ed. Bekir Şahin, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993, 7:54.

60) E. Özveren, "In Defiance of History", s.477.

61) Ş. Mardin, *Religion and Social Change in Modern Turkey: TheCcase of Bediu¨zzaman Said Nursi,* Albany: State University of New York Press, 1989, s.157.

62) Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ve sekülerleşmeye dönük reformlar için bakınız: Mete Tunçay, "Siyasi Tarih", *Türkiye Cumhuriyeti (1908-1980),* Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 1989, s.39.

63) Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946,* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1994, s.250. Bu alanlarda kopuşa vurgu yapan bir diğer bakış açısı için bakınız: Stefanos Yerasimos, "The Monoparty System", *Turkey in Transition: New Perspectives,* Ed. Irvin Schick and Ertuğrul Ahmet Tonak, New York: Oxford University Press, 1987.

64) Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler,* C.5, Ankara: Tekin Yayınları, 1991, s.47-48.

65) Aynı çalışmada, Küçük'ün, Hamidizm ile Kemalizm arasında bir süreklilik olduğuna dikkat çekmesi önemlidir. Küçük'e göre, Mustafa Kemal, Türk tarihinde bir sürekliliktir. Redleri olmayan bir lider olarak Mustafa Kemal, kopuşa neden olan adımlarını kendi inisiyatifiyle değil, nesnel zorlamalarla atmıştır. Bu anlamıyla Enver'den ziyade Abdülhamid'e yakın görünmektedir. Bu üç lider, Abdülhamid, Enver ve Mustafa Kemal, arasında Mustafa Kemal, en temkinli ve muhafazakâr olanıdır. Ibid., s.39.

66) Eyüp Özveren, "In Defiance of History: Liberal and National Attributes of the Ottoman-Turkish Road to Modernity", *Liberty and the Search for Identity,* Ed. I. Z. Denes, Budapest, New York: Central European University Press, 2005, s.476.

67) Louis Althusser, *For Marx,* Londra: Verso, 1979, s.99.

68) Bu konuda kuramsal değerlendirmeler için Metin Çulhaoğlu, *Tarih Türkiye Sosyalizm Bir Mirasın Güncelliği,* İstanbul: Gelenek Yayınevi, 1988, s.40-66; idem., *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu,* İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997, s.269-280; Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme - 21. Yüzyılda Emperyalizm,* İstanbul: Yordam Yayınları, 2008, s.270-282.

69) Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis,* 2003, (9), s.23.

Neoliberal özgücülüğün izinde bir taslak

Özgücülük, bir ülkenin, diğerlerinden ayrı, müstesna, kendisine özgü sosyolojik ve tarihsel nitelikleri olduğunu kabul eden, dolayısıyla güncel siyasal sorunları bu "özgünlükler" üzerinden çözümleyen bir yaklaşım. Genellikle milliyetçilik ve devletçilikle anılan özgücülüğün liberal versiyonu da var. Bu liberal özgücülüğün bir örneğini ülkemizde liberal-muhafazakâr ittifakın yeni tarih tezinde görüyoruz. Bu kesim, 2002 yılındaki AKP iktidarını, akademik liberalizmin iki asırdır yolunu gözlediği, "demokrasi teleolojisi"ni gerçekleştirecek bir mesih sıfatında karşıladı.

Barış Zeren
Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Rusya'da muhafazakâr şair ve devlet adamı Tyutçev "Rusya akılla anlaşılmaz, büyüklüğü her aletle ölçülmez, onun özgün bir durumu vardır, Rusya'ya ancak inanılabilir" derken kime sesleniyordu, bilemiyoruz. Emin olduğumuz, bu dizeleri, devrimci düşüncelerin Rus entelektüel yaşamına bir kırbaç gibi indiği 1860'lı yıllarda kaleme aldığıdır. Çağdaşları olan Rus Batıcılarıyla yalnızca siyaseten değil, sanatsal tutumunda da mesafeli olup, örneğin bir Puşkin'den farklı olarak, belki de ona inat, heybetli arkaik Slav kalıplarını şiirine taşımaya özel önem gösteriyordu. Rusya'ya inan(dır)manın yolunu, Batı yolundan ayrılmakta bulmuştu.

Peki, bir sosyal bilim ve tarih yaklaşımı olarak, İngilizce'de "particularism" ya da "exceptionalism" olarak geçen, Türkçe'ye birebir çevirisiyle "istisnacılık" ya da "özgücülük" biçiminde aktarabileceğimiz tutum nedir ve nasıl tanımlanmalıdır? Belki de, en doğru biçimde, özgücülük, düşünce dünyasında sürekli bir "seferberlik" hali olarak tanımlanabilir. Olağan olanın dışında, bir anormal, atipik durumda, tüm keskin ve kökten kültürel, bu arada siyasal ayrımların örtbas edildiği bir entelektüel düzenden söz ediyoruz.

Bir ülkenin, diğerlerinden ayrı, müstesna, kendisine özgü sosyolojik ve tarihsel nitelikleri olduğunu kabul eden, dolayısıyla güncel siyasal arayışların bu "özgünlükler" üzerinden çözümlenmesi gerektiğini vazeden bir yaklaşım olarak özgücülük, tüm düşün dünyasını kesen bir niteliğe bürünüyor. Kuşkusuz, her ülkenin kendine özgü belli nitelikleri var ama özgücülüğün işlevi, belli bir geçmiş kurgusu içinde, ülkeye özgü bir zamansallık kurması, bunları ülkenin tüm siyasal, kültürel gidişatını belirleyecek mutlaklıkta güncelle harmanlamasıdır. Ülkenin zamanı, güncel toplumsal yapısı, tarih de tanıklığa çağrılarak bir kez evrensel "zamandan" ayrıldığında, edebiyattan güzel sanatlara, iktisattan müziğe dek tüm bir kültür ve düşün yaşamının temeli, artık o "özgün niteliklerin" ağırlığıyla sabitlenmektedir.

Özgün nitelikleri mutlaklaştırmak, kuşkusuz ilk aşamada milliyetçiliği çağrıştıran bir tutumdur. Gerçekten de, 19. yüzyılın başlarından itibaren, parçalı iktidar yapılarının merkezileşmesi, belli bir coğrafyada ekonomik ve siyasal birliğin kurulması sürecinde, söz konusu coğrafyaya özgü kültürel ortaklıkların vurgulanması, büyütülmesi, hatta yok ise inşa edilmesi, kaçınılmaz biçimde, milliyetçi ideolojinin kuruluşuna yol vermişti.

Bunun en belirgin ve belki de ilk örneği Almanya'dır. Önce Alman romantizminde işlenen kültürel milliyetçilik, klasik Alman felsefesinin birikimini de yanına katarak, Alman siyasal birliğinin düşünsel öncüllerini yaratmıştı. Bu dönemde diriltilen Cermen geçmişi Bismarckizm'de ifadesini buluyor, Weimar Cumhuriyeti ile en son Üçüncü Reich, yani Nazi İmparatorluğu'na dek tüm Alman devletleri

boyunca izlenebilen ve güçlenen bir gelişim sergiliyordu. Alman düşüncesinin bu özgücülüğü **sonderweg**, özgün yol, kavramıyla betimlemesi anlamlı ve öğreticidir. Çünkü aslında özgünlükler, yalnızca bir milletin değişmez niteliklerini vurgulamak üzere değil, dönemin ruhuna uygun olarak, tarihin ilerleyişinde, evrensel ve olağan olandan farklı bir yol izlemenin kaçınılmazlığını kanıtlamak üzere ortaya çıkarılıyordu. Bu kanıtlamada, Almanları "normal" ilerleme yolundan, kendi söylemlerinde, Anglosakson liberalizminde ifadesini bulan modernleşme yolundan ayıracak her türlü tarihsel veri yaşamsal önem kazandığı için "tarihyazımı", bu özgücü ideolojide başat yer tutmaktaydı. Başka deyişle, Almanya'nın devletçi modernleşme seferberliği, Alman tarihçi geleneğince Cermen tarihinin derinliklerinden emilen özgünlüklerle ideolojik besinini sağlıyordu.

19. yüzyıl Alman düşüncesindeki özgücülük, bu "geçmiş" kurgusunun üzerine, güncel ekonomik öğretiler inşa etmekte gecikmedi. Belki de en net ürünü, liberalizmi ve piyasanın görünmez elini "norm" sayan Batı ekonomi bilimine karşıt biçimde, devletçi ekonominin ilk teorik temellerini atan Friedrich List'dir. Fransız Devrimi'yle aynı yıl, 1789'da doğup Alman tarihsel ekonomi ekolünü kurarak 1846 yılında ölen bu Alman iktisatçı, ekonomi biliminin temeline *homo economicus* olarak bireyi değil, tarihle desteklenmiş haliyle "millet"i yerleştiriyor; "bırakınız yapsınlar"cı İngiliz öğretisinin ve ticaretin yerine, devlet güdümlü ve yalıtılmış, milliyetçi sanayileşme hamleleri öneriyordu.

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısı arasında egemen olan **Sonderweg** anlayışı aslında hiçbir bakımdan **sonder**, yani özel olmayıp başka ülkelerin modernleşme serüvenlerinde de izlenebilir. List'in, Marx'tan sonra, yapıtları diğer dillere en çok çevrilmiş Alman iktisatçı olmasını bunun göstergesi saymak durumundayız. Türkiye'de, devletçiliğin en kapsamlı savunucularından Kadro hareketine gelmeden; İttihat Terakki'nin 1913 yılından itibaren benimsediği, açıkça List'den etkilenen "Milli İktisat" siyasasından beri bu özgücülüğe tanık oluyorduk. Geleneklerini koruyarak modernleşme örneği biçiminde görüldüğünden Türk muhafazakârlığının fetişlerinden olan Japonya da, Alman özgücülüğünü yineleyerek, İkinci Dünya Savaşı arifesinde ayrı bir gelişme yolunu ideolojik olarak meşrulaştırma arayışlarına hız kazandırmıştı. Kyoto'da 1943'te bir sempozyumda toplanan Japon sosyal bilimci ve tarihçilerinin gündemi, günümüz tarihçisi Harootunian'ın kitabının başlığında belirttiği gibi *Overcoming Modernity* oluyordu: Modernliği Aşmak.

Kısacası, 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek, **Sonderweg** önce modernleştirici imparatorlukları, sonra da ilk milli devlet oluşumlarını belirleyen bir ideolojik motif halini almıştı. 19. yüzyılda İngiltere'nin dışarıdan bakınca göz kamaştıran serpilişi, diğer milletlerin entelektüel yaşamında İngiliz modelini taklit ile ayrı yol arama arasında bir gerilim oluşturuyordu; peki gerilimin "devletçi" ayrı yol lehine çözülmesi, arı bir entelektüel zafer miydi? Ülkenin kültürel, ekonomik ve siyasal yönetiminin devletçi yol lehine seferber edilmesinin nedeni ne olabilir? Kuşkusuz "millet" oluşumunu hızlı devletçi kalkınmayla harmanlayan ülkelerin somut başarıları rol oynamış olabilir, ama "başarı" neden değil sonuçtur. Geç modernleşmiş ülkelerde egemen entelektüellerin, İngiliz ve Fransız modernleşmesinde teşhis ettikleri bir içkin tehlikenin izlerini arıyoruz.

Almanya'nın ilk şansölyesi (başbakan) Otto von Bismarck. Diriltilen Cermen geçmişi Bismarckizm'de ifadesini bulmuştu.

19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek, Sonderweg anlayışı önce modernleştirici imparatorlukları, sonra da ilk milli devlet oluşumlarını belirleyen bir ideolojik motif halini almıştı.

Liberal özgücülük

Yalnız, özgücülüğün öyküsü "devletçi" ve milliyetçilikle sınırlı değil. Bu dönemin hemen ardından, 20. yüzyıldaki ulusal kurtuluş hareketlerince, milliyetçi rejimlerce benimsenmiş olması, özgücü eğilimin "milliyetçi" ve "devletçi" tasarımları beslediğine ilişkin güçlü bir izlenim uyandırıyor. Oysa gene 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, özgücülüğün bir başka biçimi, **exceptionalism** olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin tüm bir düşün yaşamına damgasını vuruyordu.

Hem Amerikan özgücülüğü bu çalışma bağlamında önemli bir kılavuz olduğundan, hem -Küçük Amerika olmayı geçip daha küçük Amerika olmaya doğru gitmemize rağmen- ülkemizde Amerikan tarihi ve düşüncesi neredeyse hiç işlen-

mediğinden biraz açmak durumundayım: İç savaş sonrası Amerikan düşün dünyasını derinden etkileyen **exceptionalism**, Alman **Sonderweg**'le temelde aynı motiftir; ilk dayanaklarını ünlü Fransız siyaset düşünürü Tocqueville'de bulan bir eğilim olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin, dünyanın geri kalanından, elbette Avrupa'dan ayrı toplumsal, kültürel ve hatta coğrafi özellikleri bulunduğunu savunuyordu. Başat farklılık ise, Amerika'da feodalitenin olmadığı savıydı. Bir akılcı iktisadi açıklama geliştirilmişti: Topraklar bol ve verimli olduğundan, büyük toprak sahipleri olsa bile, bunlar uzun süreli serf çalıştıramamakta, serflerin kaçıp başka bir bölgede kendi topraklarını çitlemelerini önleyememekteydi. Daha önemlisi ise, Amerika, köhne Avrupa'dan kaçan göçmenlerin kurduğu, *ancien regime* sınıflarından azade olduğundan, hürriyetçi düşüncelerin ilk kez serpildiği bir ülke olarak Avrupa'nın sırtındaki "gelenek yükünden" de bağışık, sınırsızca gelişmeye hazırdı. Sanki ABD kültürel coğrafyası, kendini sıfırdan yaratan girişimci adam yetiştirmek üzere ilahi bir tasarım arz ediyordu.

Alman tarihsel ekonomi ekolünü kuran Alman iktisatçı Friedrich List, ekonomi biliminin temeline *homo economicus* olarak bireyi değil, tarihle desteklenmiş haliyle "millet"i yerleştiriyordu.

Bu bağlamda, liberal exceptionalismde de dinsellik özel bir yer tutuyordu. Protestanlığın, olmayan geçmişin eksik bıraktığı "metafizik dava" boşluğunu doldurduğu düşünülebilir; ABD'lilik, eninde sonunda, bir uygarlık "misyonu" üstlenmiş, bu misyonu -bir tür "Hıristiyan Siyonizm" örneği olarak- vaat edilmiş topraklarda sınırsız toplumsal başarılarla sürekli ilerlemeyle gerçekleştirmeye dayalı bir kimlikti. Amerikan liberalizminin önemli adlarından Herbert Croly, tam da "bir demokrat evanjelistin, bir İsa modelinin ortaya çıkarak insanlığa bireysel ve toplumsal başarıları sağlayacak maneviyat yolunu göstereceğini" umuyordu. Seçilmiş ulus, 19. yüzyıl sonlarında, mesihini aramaktaydı.

Dolayısıyla, iki özgücülüğün "geçmiş" tasarımları ilk bakışta farklı görünmektedir: Avrupa'da özgücülük, etno-simgeci milliyetçilik teorilerini doğrular biçimde antik geçmişi öne çıkarırken, Amerikan özgücülüğü antik geçmiş ve kök yoksunluğunu "özgün üstünlük" olarak kaydediyor, tam da bu nedenle ABD'nin tüm uygarlık adına ilerleme sancağını kaldıracak yegâne ulus olduğunu öne sürüyordu. İki ayrı tarih demek, iki ayrı "yurttaş" demektir. Söz konusu dönem Avrupa özgücülüğünde, yurttaşlık ve birey hürriyeti, eninde sonunda tüm bir milletin yüksek çıkarları ve topluluk refahı ölçütüne bağımlıydı; ABD özgücülüğünün yurttaşı ise, Avrupalı kökleriyle bağını koparmışken, kendini yeni baştan ve sıfırdan inşa edebilecek, bir "self-made man" tipolojisiydi. Bu bakımdan "toplumsal refahın, her bireyin kendi çıkarı peşinde koşmasıyla artacağı" yolundaki basmakalıp liberal düşüncenin "vücut bulabileceği yegâne ülke" olarak işleniyordu.

Gene bununla bağlantılı iki farklı gelecek tasarımı söz konusudur; Avrupa özgücülüğü, Naziler'in Cermen geçmişe atıfla kullandıkları **hakenkreuz**, gamalı haç simgesinde görüldüğü gibi, antik geçmişin yeniden kurulduğu bir gelecek vaat ederken, 1880'lerle birlikte "progressive era", ilerleme çağına girdiğini ilan eden Amerika Birleşik Devletleri'nde özgücülük, kendini sıfırdan yaratmış kapitalist bireylerin itkisiyle doğacak sonsuz bir potansiyele işaret etmekteydi. Avrupa özgücülüğü, milli bilinci, açık millenialist (binyılcı) vurgularla döngüsel, skolastik bir zamansallığa yerleştirirken, ABD'de özgücülük çizgisel olarak ilerleyen bir zamansallık öngörüyordu.

Demek, özgücülük yalnızca milliyetçi ideoloji tarafından değil, liberalizmin kalesi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde de kurucu ideolojinin yapıtaşıydı. Karşı karşıya olduğumuz, çoğunlukla milliyetçilikle bağdaştırılan özgücülük konusunda farklı bir bilgidir ve burada bizi özellikle ilgilendirmektedir.

Faşizmden liberalizme özgücülük: Sınıfsızlık teorisi

Peki, bu farklılıklara rağmen, biri faşizmle sonuçlanmış, diğeri liberal ideoloji ile emperyal hevesleri desteklemiş iki farklı düşün dünyası özgücülükte ne buluyordu? Daha naif bir soruyla, neden, milletlerin uyanış çağında, çeşitli milli devletler, bu arada Türkiye, düşünce dünyalarında kendilerini bir "istisna" olarak kodlama gereği duyuyorlardı? Söz konusu özgücülüklerdeki ortaklıkların izini sürerek bu düşünsel refleksi anlamada bazı temeller keşfedebiliriz.

Birincisi ve görece önemsiz olanı, hepsinde -etnik ya da değil- bir milli kimlik ile dinsel kimlik birlikte örülmekteydi. Dinin yeniden yorumlanması da bu çabaların bir parçasıdır.

Ortaklıklardan ikincisi ve daha önemli olanı, tam da yazımızın girişinde "düşünsel seferberlik hali" olarak tarif ettiğimiz durumda yatmaktadır. Bu olağanüstü hal, söz konusu özgücülüklerin geçmiş ve gelecek tasarımlarından sonra "bugüne" ilişkin tasarımlarına, somut siyasal içeriklerine bakılarak anlaşı-

labilir. Tüm bu özgücülükler, sosyal bilim ve tarih yorumlarındaki "nesnellik" iddialarına, mesafeli ve soğukkanlı akademik retoriğe karşın, son derece acil güncel, siyasal korkuları ve seçimleri yansıtıyordu.

Ne korkusu olduğunu anlamada, gene özgücülüğün merkezi olan Almanya'ya dönmek verimli olur. Ünlü sosyalist düşünür Rosa Luxemburg'un Friedrich List hakkındaki sözlerinin önemli ipucu sağladığını düşünüyorum. Luxemburg, Alman entelektüel yaşamının niteliklerini sergilerken, Friedrich List'in Milli İktisat teorisini "trivial", bayağı, olarak damgalıyor; Fichte ile List örneğinde Cermen "halkı ve prenslerinin" imgelemini ele geçirmiş olan tüm bu milli hareketi, yalnızca ve yalnızca Napolyon tarafından Alman topraklarına taşınan devrim tohumlarına karşı bir gericilik olarak nitelendiriyordu.

Napolyon tarafından taşınan tohumlar, söylemeye gerek yok, Fransız Devrimi'ne aittir; Fransız Devrimi ise 1789'dan önce, Victor Hugo'nun romanının adında olduğu gibi, 1793 yılıdır: Devrimin köktenci kanadı Jakobenler; yoksullar, baldırıçıplaklar, donsuzlar adına iktidarı alıyor, kralı idam ile bir devrimci diktatörlük uyguluyordu. Açıkçası, kral idamına alışık Avrupalılar, giyotinden çok, "yoksulların iktidarı" kısmıyla şok yaşamaktaydı.

Bundan sonra, Kant'ın "Aydınlanma nedir?" metninde en açık örneğini görebileceğimiz üzere, Fransız Devrimi'yle çıkan hürriyet idealleri benimsenerek akılcılaştırılıyor, ama halkın devrimci eyleminin kendisi akıl dışına itiliyordu. Klasik Alman felsefesini kuşatan ciddi bir gerilimdir. Hegel'in Kant ve Fransız devrimci düşüncesi üzerine yazdığı gibi, "Fransızlar için 'tepesi çabuk atar' derler (…) Fikri, hemen ve doğrudan eyleme geçirirler. (…) Halkın elinde, hürriyet fanatizminin sonuçları korkunç olmuştur. Biz Almanların zihnini de bir sürü huzursuzluk işgal eder, ama Alman kafası şapkasını öne koyup sükûnetle düşünmeyi tercih eder." İşte Alman özgünlüğü: devrim yapmak yerine düşünmek! Çok açık; klasik Alman idealistlerinden, List gibi "bayağı" iktisatçılara dek, her Alman düşünürünün "idesinde" 1848'de tüm Avrupa'yla birlikte başkaldıran Alman işçileri, Alman kabul edilemeyecek denli "evrensel" olmalıdır.

Devrim ve sınıf, 1848 yılından sonra, neredeyse eşanlamlıdır. Sanki *Kapital*'de numune olarak İngiltere'yi alan Marx, diğer ülkelerin işçilerine "anlatılan senin hikâyendir," dedikçe, diğer ülkelerin egemen düşüncesi, burjuva düşüncesi de denebilir, "milletçe müstesnayız" yollu haykırıyordu. En açık ifadesi, iki büyük savaş arası İtalya'dan başlayarak faşist ve muhafazakâr Avrupa boyunca yayılan korporatist toplum modelinin, Türkiye'deki yansımasıyla "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış millet" sloganındadır. Özgücülüğün "bugün" tasarımı tüm toplumu sınıftan ve sınıf çatışmasından arındırarak, devletçi kalkınma seferberliğine sokmayı hedefliyordu.

Liberal özgücülük de bundan bağışık olmadığından Amerikan exceptionalisminde de faşist söylemle tamı tamına aynı vurguyu bulmak zor değildir. Exceptionalismin militarist perspektiften çıkıp liberalleri de kapsadığı dönemin tam da Progressive Era, İlerleme Çağı olmasını rastlantı sayamayız: 1865'te Amerikan İç Savaşı'nı, 1875'te de ilk küresel ekonomik bunalımı atlatmış olan Amerikan toplumunun, 1880'lerden 1920'lere dek, müthiş bir değişim hızı yakalamak üzere yeniden örgütlenmesini ifade etmektedir. En başta ekonomiden siyasal rejime, kültürden üniversitelere dek bir dizi alanda "reform" hareketi olarak karşımıza çıkıyordu. Kuşkusuz, esas itibariyle, krizin bıraktığı enkazı yağma ederek hızla büyümeyi öne koyan bir büyük sermaye seferberliğidir. Modern Amerika'nın doğuşunda son derece kritik olan bu dönemde sermaye birikim hızını göstermek açısından, en büyük ve ünlü Amerikan tekellerinin bu zaman dilimi içerisinde kurulduğunu belirtmek yeterli olmalıdır; bir şirketin uluslararası tekele dönüşmesi için 15 yıl yetiyordu. Bu reform döneminde, 1 Mayıs 1886 tarihinde Haymarket'le başlayan, büyük işçi olayları ve katliamları eksik olmuyordu.

İşçi eylemleriyle birlikte özgücü ideolojinin de patlama noktasıdır: Bir toplumsal ahenk düzeninin yollarını arayan ve "işçi sınıfını" uzmanlaşmaya dayalı toplumsal örgütlenmenin öğelerinden birine indirgeyen Croly'yi geçiyorum. Daha çarpıcı bulduğum bir başka örnek gene Amerika'da "progressive" çağ sosyal bilimlerinin önemli adı, Amerikan Sosyoloji Birliği'nin başkanı Charles Horton Cooley'dir. Cooley, *Social Organization* başlıklı devasa kitabında, Tocqueville'i temel alarak, Amerika'nın kendine "has" demokrasi kurumlarını koruyacağını, bu kurumların Avrupa'ya karşı A-

Faşizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihe mi gömüldü, yoksa "kullanışlı" yönleri kapitalist sisteme mi yedirildi?

merikan gerçekliğini temsil ettiğini belirtiyordu. Bir disiplin olarak Amerikan sosyolojisinin kuruluş adımlarını atarken örneğin, Amerika'nın özgün toplumsal kurumlarını inceleyip, Amerika'da "sınıfların" olmadığı görüşünü netlikle dile getirebiliyordu. Tüm bir bölüm "organik" toplum teorilerinin anlatılmasına ayrılmıştı. Kitabın yayım tarihi 1909'dur ve aynı tarihte ABD'yi sallayan kitlesel işçi grevlerinin ortasında, Amerika'da sınıfların "miras alınmış" olmadığını, yalnızca "ortak bir topluluk" içinde uzmanlaşmayı ifade ettiğini yazmaktadır. Yatay ve dikey toplumsal hareketliliğin en güçlü olduğu Amerika'da, bir insanın pek çok sınıf üyesi olabildiğini savunarak, sonuçta, ABD'de "sınıf savaşı" olamayacağını, yalnızca "wholesome" yararlı, geliştirici mücadelenin var olabileceğini vurgulamaktadır. (1) Altbaşlıkta belirtildiği gibi "a larger mind" incelemesidir; Amerikalılara "büyük düşünmelerini" öğütlüyordu.

Özgücülüğün, sınıf mücadelesini bilgi düzeyinden ve giderek de siyasetten silme, olmazsa örtbas etme özelliği, o yıllarda sosyalist aydınların özgücülüğe karşı mücadele verme gereğini duyumsamış olmasıyla da doğrulanmaktadır. Adanmış bir Amerikan sosyalisti olan Irving Howe, o dönem Amerikan exceptionalisminin ağır hâkimiyetinden duyduğu kaygıyla söz konusu görüşün "Amerika'da Avrupa'nın taşıdığı tarihsel yüklerin bulunmadığı fikrine bağnazca kapılmış, bir efsane ve ideolojik bir biçim aldığını" dile getiriyordu. (2) Rosa Luxemburg'un Alman kültürü eleştirisinden sonra, Howe da entelektüel planda sınıf mücadelesinin yitmesinden rahatsızdı.

Öyleyse, en azından 19. yüzyıl ortalarından iki dünya savaşı sonuna dek tüm dünyada yayılan "özgücülüklerin" a) Tarihsel maddeciliğin, üretim tarzına dayalı ve antagonistik sınıf çatışması teorisinin reddi, b) Bu retle bağlantılı olarak, sınıfın bir kavram olarak güncel toplum bileşenleri arasından ya tümüyle atılması ya da "çatışmadan" arındırılarak, statüye denk bir toplumsal gruba indirgenmesi -Marksizm yerine Weberyen bir sınıf tanımı-, c) Güncelde de sınıfların ve işçi sınıfının ya hiç olmadığı ya da iktidar talep edemeyecek denli güdük olduğu böyle bir toplumun, destekleyici bir geçmiş ve gelecek kurgusu doğrultusunda büyük ekonomik seferberliklere eklenmesi üzerine kurulu olduğunu çıkarabiliyoruz. (3)

Bürokratik vesayet teorisi: "Burjuvazinin saklandığı gölge"

Buraya kadar, 19. yüzyıl sonlarından Soğuk Savaş öncesi döneme dek özgücülüğün seyrini ele alarak bazı genellemeler yapmaya çalıştık. Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrasında, liberalizmin sosyalizmle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın muzaffer ideolojileri arasında yerini almasından sonraki gelişmeler, özgücülüğün yukarıda sıraladığımız özsel niteliklerinin anlaşılması açısından özel önem taşıyor.

Faşizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihe mi gömüldü, yoksa "kullanışlı" yönleri kapitalist sisteme mi yedirildi? Avrupa eleştirel düşüncesinde tartışılan önemli temalardan biri budur. Burada kesin olan, Almanya'da faşizmin yenilgisinden sonra, en azından sonderweg ideolojisinin liberal ideologlar tarafından çöpe atılmak bir yana, sosyal bilimlerde yeni biçimlerde sürdürüldüğüdür. Soğuk Savaş sonrası yapılanma içinde, Almanya'da faşizm deneyimine yol açtığı düşünülen tüm öğeleri toplum düşüncesinde mahkûm edilirken, Almanya'nın "özgünlüğü" fikrine dokunulmadığını izliyorduk.

Burada, özellikle Geoff Eley ile David Blackbourn'ün Alman tarihinin özgünlüklerini ele alan *The Peculiarities of German History* kitabından söz etmenin yeridir. (4) Söz konusu kitabın İngilizce baskısı 1984 tarihli olup, Alman tarihçiliğine çok önemli bir müdahalede bulunduğunu biliyoruz. Eley ile Blackbourn, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Alman devletinin müstesna yüceliğini meşrulaştırmak için kullanılmış olan sonderweg ideolojisinin, Soğuk Savaş'tan sonra, bu kez liberallerce devralındığına dikkat çekiyor; bu kez, aynı ideolojinin "the failed bourgeois revolution", başarısız burjuva devriminin nedenlerini, Almanya'nın Batı tarzı bir liberal demokrasiye ulaşamamış olmasının nedenlerini açıklamakta kullanıldığını belirtiyordu.

Alman liberalleri, geçmişleriyle hesaplaşmalarına "Almanya neden İngiltere olmadı?" sorusuyla başlıyorlardı. Önde gelen liberaller ve kitabın yazarlarına göre Alman aka-

Amerika Birleşik Devletleri'nde özgücülük, kendini sıfırdan yaratmış kapitalist bireylerin itkisiyle doğacak sonsuz bir potansiyele işaret etmekteydi.

demisi ya da toplumunda en çok ilgi gören yanıt, Prusya ordusunun ve Alman zihniyetinin oynadığı "habis" rolde yatıyordu. Almanya'nın güçlü arkaik ve kalıcı devlet aygıtı, ekonomik gelişmeye toplumsal ve siyasal gelişmenin eşlik etmesini engellemişti. Burjuvazi, bir devrime gerek duymamıştı, çünkü istediklerini "devlet aracılığıyla" ve "yukarıdan" sağlamıştı. Özgüveninin ve enerjisinin gelişmesi, her zaman hâlihazırda var olan devlet mekanizmasının iktidar ve saygınlığıyla kösteklenmişti. Dolayısıyla, kendi değerlerini dayatmak yerine, eski elitle -askerler, Junkerler ve bürokratlarla- uzlaşmayı seçmiş, bu da liberal demokrasi açısından büyük bir yıkımla sonuçlanmıştı. Burjuvazi, bu anakronik tabakaların vesayetinden ancak Nazi İmparatorluğu'nun kesin yenilgisiyle kurtulmuştu. (5) Tarihi hesaplaşmasını bitiren Almanya, sonderweg geçmişini eleştirerek ABD'nin bir uzantısı olarak exceptionalist özellikleri benimsemeye hazırdı.

Sonderweg'in bu liberal çeşitlemesinde, artık geçmiş, Amerika'daki exceptionalismle örtüşen biçimde sıfırlanıyordu. Bu bakımdan 1945, tam da yazarların belirttiği gibi bir **stunde null**, sıfır noktası kabul ediliyor; burjuva devrimi kavramı idealize edilip Batı ve parlamenter burjuvazi birer "norm" olarak yeniden kodlanıyordu. Ama Alman tarihinin özgünlüğü, Sonderweg, tahtından indirilmiyor, bir meşruti monarşi kralı gibi, rolü önüne getirilen "bugünü" onaylamaktan ibaret bir ideolojik figür olarak varlığını sürdürüyordu. Kısacası, Alman sosyal bilimlerine, faşizmin yıkılmasından sonra da "sınıf mücadelesi" girememişti. Bir sınıf vardıysa da, bu yalnızca gelişmesi devasa devlet aygıtınca kösteklendiği için uzlaşmak zorunda kalan, dolayısıyla 1945'e kadarki gelişmelerden sorumlu tutulamayacak, vesayet altındaki burjuvaziydi ve haydutların elinden henüz kurtarılmış bir rehine titizliğiyle muamele görmeliydi.

Eley ile Blackbourn'ün söz konusu kitabı, Alman burjuvazisini, aklama arayışı içinde -kendi ifadeleriyle, "apolojist"- olan bu liberal sonderweg anlayışına karşı net bir eleştiridir. Bu aklayıcı teorilere karşılık, Alman burjuvazisinin aslında 19. yüzyılla başlayan tüm bir dönem boyunca, gerek kültürde gerek siyasette bir "sessiz devrimle" egemenliğini pekiştirdiğini ileri sürüyordu. Çözümlemelerinde tarihsel maddeci ya da Marksist olmaları gerekmiyor; Eley ile Blackbourn, William Carr'ın da belirttiği gibi, her şeye rağmen burjuvaziyi 19. yüzyıl boyunca saklandığı gölgeden çıkarmayı başarıyordu.

Amerikan sosyolojisinin kuruluş adımları atılırken, Amerika'nın özgün toplumsal kurumları incelenip, Amerika'da "sınıfların" olmadığı görüşü dile getirebiliyordu.

Yeni resmi tarihe doğru: Türkiye'de liberal özgücülük

Alman liberallerinin sonderweg argümanlarının Türkiye için oldukça tanıdık olduğu açıktır. Demokrasi ile devletçilik arasındaki mesafeyi öne çıkaran ve tarihsel maddeci anlamda "sınıf" çatışmasını bilgi düzleminden kovan bir özgücülük arayışını, Türkiye sosyal bilimlerinin doğuşunda görmek için özel bir çaba gerekeceğini sanmıyorum. Bununla birlikte, Türkiye'deki uzantıları hemen teşhis edilebilecek bir tartışmanın, henüz tüm boyutlarıyla taşınmamış olması düşündürücüdür.

Özgücülüğü doğrudan konu alan ender çalışmalardan, Prof. Dr. Suavi Aydın'ın 1998 yılında yayımlanan makalesi, Türkiye solu ile milliyetçi eğilimlerin kesişme noktaları üzerine olup "özgücülük" meselesinin henüz ve hâlâ salt "devletçi" ve "milliyetçi" ideolojilerle bağlantılı olarak düşünüldüğüne işarettir. (6) Yalnızca solu hedeflemesi nedeniyle son derece dar kalmış bir ilk adım olarak önem taşımaktadır.

Türkiye'de özgücülük tartışmasını görmezden gelmenin ve yalnızca "milliyetçilikle" sınırlamanın son derece güncel gerekçeleri olduğunu düşünüyorum. Sosyal bilimciler, içinden geçtiğimiz siyasal bunalım döneminde, Kemalist tarih görüşünün, yerini liberal bir tarih sentezine terk ettiğini görüyor ya da duyumsuyorlar. Kemalist tarih görüşü en azından teorik üretkenliğini tümden yitirmişken, büyük tekellerin özel üniversitelerinde istihdam edilen, basında, popüler dergilerde köşe başlarını tutan yeni bir sosyal bilimci ve tarihçi kuşağı, Türkiye'de demokrasinin neden sakat geliştiğine ya da Batı normlarından uzak kaldığına ilişkin bir argüman yığınıyla kamu kanaatini belirlemeye çabalıyor.

Devam etmeden yönteme ilişkin bir parantez açmak isterim. Bundan sonraki kısımda, Türkiye'de özgücülüğün (neo)liberal çeşitlemesini sunmaya çalışacağım. Kuşkusuz

böyle bir taslağı çizmekte belli zorluklar bulunuyor. Birincisi, liberali teşhisin, daha açıkçası, muhafazakârlık ile liberallik arasındaki ayrımın, "neoliberal" dönemde silikleşmesidir. Bununla birlikte, aslında ayrımın, önceki dönemlerden daha muğlak olduğunu sanmıyorum. En azından eskiden de sınıf çatışması söz konusu olduğunda, konu kültür ve düşünce dünyası olsa bile, bir liberal ile muhafazakâr arasındaki farklar silikleşiyordu. Neoliberal dönemi, bu olağanüstü ittifakın kalıcılaşması olarak görebiliriz. İkincisi, neoliberal dönemde özgücülük tartışmasının henüz yeterince gelişmediği koşullarda, önceki özgücülüklerde olduğu gibi ayrıntılı geçmiş ve gelecek kurgularını aktarmayacağım. Tüm bu kurguların, güncel siyasal konumdan hareketle kurulduğunu düşünenlerdenim ve başlangıç olarak, tarihsel kurgularla güncel siyasal önerilerin örtüşme noktalarına değinmekle yetineceğim. Üçüncü ve son olarak; Türkiye'de liberal özgücülüğü, kapağında "sosyalist" ibaresi bulunan *Birikim* dergisine, bunun da önde gelen yazarlarına odaklanarak irdelemeyi seçtim. Bunun, özgücülük tarihine bakarak son derece meşru ve öğretici olduğu söylenebilir. Ne de olsa, tarihte de özgücülüğün teorize ettiği toplumsal seferberliklerin soldan meşrulaştırılmasına gereksinme oluyor, bunların mutlaka sol çeşitlemeleri ve görünümleri bulunuyordu. Almanya'da devletçi ya da liberal dönemde sosyal demokrasinin bir kısmı ile ABD'de progressivist sol, bu seferberliklerde "radikal" ya da "Marksist" yorumlardan koparak yeni kurulan "merkeze" dahil ediliyorlardı; bu siyasetlerinde denk bir ideolojik dönüşüm geçirmeleri de anlaşılabilir.

Devamla; Kemalist tarih görüşünü ana hatlarıyla betimlemede, liberal tarihçilerin referanslarını da izleyip *Kadro* dergisini numune olarak alacak olursak işimiz kolaylaşıyor. *Kadro* dergisinin önemli adlarından Şevket Süreyya'nın *Kadro ve İnkılap* adlı ünlü çalışmasına, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir millet" ülküsünün sözcüsü olmaya çalıştığını belirterek başlaması yeterince açıklayıcı olmalıdır. Bu vurguları, gelişmiş "metropol" ülkelerini temel alan tarihsel maddecilikle hesaplaşmanın izlemesi, "milli kurtuluş hareketleri" ile "sınıf kavgasını" öne koyan Marksizm arasında önemli teorik farklar bulunduğunu, "milli sermayenin vücut bulmadığı yarı feodal bir Asya nizamı altında idare edilenlerin, iktisaden esir oldukları memlekette ise batı manasıyla Sınıflardan ve Sermaye hareketlerinden" (7) söz edilemeyeceğini ileri sürmesi gene tipik özgücü varsayımlar olarak önümüze çıkıyor.

Türkiye'de sınıflar yeterince gelişmediğinden, Batı tipi bir liberal demokratik sistemle ülkeyi yönetmenin mümkün olmadığı, bu nedenle sınıflardan azade bir bürokrat kesimin, yani Kemalistlerin önderliğinde, devletçi siyasayla bir "millet" olarak kalkınmak gerektiği, Kemalist özgücülüğün başat öğeleri oluyordu. Kemalist kadronun egemenliği, sınıfların gelişmemiş olmasıyla meşrulaştırılıyordu.

Kadro dergisinin önemli adlarından Şevket Süreyya Aydemir.

Peki, liberal tarihçilik ve sosyoloji, Türkiye çözümlemesinde yer yer "faşizm" olarak damgalayacak denli ileri gittikleri Kemalizm'den ne ölçüde ayrılmaktadır? Başlangıç olarak şu söylenebilir: İkisinde de Cumhuriyet kadroları, sınıflardan, Batı tipi sınıflardan bağışıktır.

Eski Marksist ve şimdi liberal tarihçilerin önde gelenlerinden, Sabancı Üniversitesi tarihçisi Halil Berktay, bir gazete yazısında, Yalta Konferansı'nda Türkiye'nin "sosyalist blok"a da "hür dünya"ya da alınmamış olmasını, Türkiye'nin "örneği başka hiçbir yerde kalmamış, egzotik veya grotesk toplumsal olayları inceleme laboratuvarı olarak" bırakmak istemelerine bağlıyordu. Daha ilginç biçimde, eskiden, "tarihin evrensel yasalarına inandığı" zamanlarda Türkiye'nin özgünlüğüne ilişkin bu öyküyü anlatan babasına dudak büktüğünü, şimdi ise bunu daha çok düşünmeye başladığını ifade ediyordu. Bir ufak anekdotta, Marksizm'den liberalizme kaydıkça Türkiye'nin özgünlüğüne daha fazla inanmaya başladığını dile getirmesi, liberallerin devletçi geçmişle paylaştıkları önemli zemini özlü biçimde betimlemektedir. Liberal dünya görüşüne geçişle, Türkiye'nin kuraldan sapmış özelliklerini keşif kol kola ilerliyor.

Bugün büyük yaygınlıkla işlenen liberal özgücülüğün bir geçmişi var: Belki de ilk çarpıcı temsilcisi, İdris Küçükömer'dir. Türkiye'de solun hem yaygın toplumsal destek kazandığı, hem iktidar mücadelesinde önemli aşamalar kaydettiği bir dönemde, 1969 yılında Küçükömer, solun bütün hattını sorunsallaştıran tezler ortaya atıyordu; tezler, Türkiye sol hareketini muhafazakârlıkla bağdaştırmada son derece çekincesiz olmaları bakımından çarpıcıydı.

Küçükömer, Osmanlı'nın, özgün yapısı nedeniyle kapitalizmin evrimine izin vermediğini, kapitalizmin Osmanlı'daki çıkarlarını, Tanzimat'tan itibaren yönetimi ele geçiren aracı Batıcı bürokratik eliyle sağladığını ileri sürüyordu. Cum-

huriyet'te ise temel eğilim sürmekle birlikte, devlet bir ilkel birikim, zorla sermaye aktarma yoluyla belli bir burjuvazinin gelişmesini sağlamış, Cumhuriyet bürokrasisi "politik iç ve dış ilişkilerini yerli özel sermaye ve büyük toprak sahibi çevrelerinin aracılığı" ile kurmuştu. Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nde gördüğümüz sağ, İslamcı-Doğucu potansiyel, bu ittifakın ürünüydü, ama aynı zamanda solun gerçekten ittifak etmesi -hatta özdeşleşmesi- gereken "halkı" temsil ediyordu. (8) Türkiye'de asıl sol gelenek, Prens Sabahattin'den Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na, Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne uzanan "Doğucu-İslamcı" akımdı. Sol, aslında "sağ" olmalıydı.

Büyük bir skolastik olduğuna kuşku yok. Çok kısa bir süre sonra, 15-16 Haziran Olayları'nda işçi kitlelerinin büyük bir gövde gösterisiyle, Türkiye'nin en büyük iki kentine fiilen el koyması ya da 70'li yıllarda işçi sınıfının nicel ve siyasal olarak güçlenmesi Küçükömer'in tezlerini ve 60'lı yıllarda Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) gibi iktisat tarihi tartışmalarındaki "sınıfsızlık" ve "özgücülük" arayışını baltalamadı. Ne de olsa, tartışma büyük ölçüde "geçmişte" kalmıştı.

Peki, İdris Küçükömer'in yeniden kurduğu bu özgün geçmiş, nasıl "bugüne" taşınıyordu, bu tarihin güncel siyasal uzantıları neydi? Küçükömer, bir sosyoloji önermekten öteye gidebildi mi, tartışılır. Ama en azından retorikte bir "sol iktidar" tasarımıyla hareket ediyor, yoksul halkı ve emperyalizmi çözümlemelerinde vektör olarak alıyordu. Bu haliyle, sınıf mücadelesinin teorik ya da güncel keskinliğini yumuşatma arayışındaki Amerikan progressivist entelektüelleri anımsatmaktadır. Gene de siyasal alanda yalnız kaldı ve liberal bir sol anlayışın örülmesini gerçekleştiremedi.

İdrisizm'in güncel siyasette ilk uzantılarının ortaya çıkması için, mevcut sol kadroların kırıldığı ve siyasal şiddetin büyük bir entelektüel boşluk meydana getirdiği 1980 darbesi zorunludur. Asıl olarak 1980 sonrasında, Küçükömer'le birlikte *Yeni Gündem* gazetesinde, "solcu" olma iddiasını yitirmemiş olsa da pratik sol mücadeleden kopmuş, genel olarak *Birikim* dergisinden gelen bir yazar ekibi, liberal ideolojiyi işlemeye devam etti: Güncel hedef, şu ya da bu yolla bir sol iktidar programı geliştirmekten çok, tarihsel nedenlerle eksik kalmış demokrasiyi sağlamak oluyordu.

Prens Sabahattin.

Böyle bir tarihsel eksikliğin, nasıl bir güncel siyasayla doldurulabileceği, derginin bir kapağında yeterince açık biçimde ifade edilmişti: "Prens Sabahattin'den Turgut Özal'a." Derginin açık Özal savunusu yaptığını söylemek gerçekçi olmaz; zaten "sol" ve "eleştirel" retoriğin böyle bir açık savunuyu kaldırması beklenemez. Bunun yerine, savunu tarihe ve sosyolojiye bırakılmıştır; nitekim bu yazıda yararlandığım, *Yeni Gündem* dergisi üzerine bir yükseklisans tezinin yazarı, darbenin hemen ertesi dönemde, derginin en büyük ağırlığı Turgut Özal ve Demirel gibi siyasetçilere vermesine duyduğu şaşkınlığı gizleyememektedir; aktardığına göre, Ahmet İnsel, dergide liberal sağ çizginin bu ölçüde işlenmesinin "demokrasinin gidişatı açısından önemli" olduğunu ileri sürüyordu. (9) Acaba bu çevre için liberal-sağ tezler ne zaman öncelik taşımadı? Özgücü yaklaşımla sınıf çatışmasının örtbas edildiği bir entelektüel kurguda, bu önceliğin hiç eksilmediğini görüyoruz.

Bilindiği üzere, demokrasi sosyal bilimlerde, felsefede, günlük gazetelerde en çok tartışılan kavramlardan biridir; modernist ana akım yorumlardan, postmodern, postyapısalcı yaklaşımlara, Marksist-Leninist yorumlara dek pek çok açıklaması bulunuyor. Ülkemizdeki liberal yazarların muhafazakâr-sağ siyasetle bağlarını her zaman gerekçelendiren bu "demokrasi" kavramının içeriği ise 1970'li yılların sonlarında yayımlanmaya başlayan ve belli bir dönem radikal sol çevrelerin de göz ucuyla okudukları *Birikim* dergisinde doldurulmuştur. Demokrasi, söz konusu çevrenin önde gelen adlarından, liberal yazar Murat Belge'nin Türkiye gündemine soktuğu bir kavram olarak "sivil toplum"-un bir türeviydi. Buna göre, Türkiye'nin Osmanlı'dan beri gelen katı devlet yapısı, sınıflar üzerinde uyguladığı vesayetle, Türkiye'de "devleti sınırlayacak" bir sivil toplumun gelişmesini önlemişti ve bundan çıkacak güncel mücadele, milliyetçi bürokrasiyi gerileterek burjuvazinin önünü açacak olan demokrasi mücadelesiydi. Türkiye'de sosyolojinin tanınmış adlarından Prof. Dr. Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* çalışmasını da buraya eklemeden geçemeyiz; kitap, özgün tezleri bir yana, omurga olarak İttihat Terakki ve Cumhuriyet kadrolarınca ket vurulmuş burjuvazi ve bu nedenle güdük kalmış sivil toplum savlarına dayalı liberal tezleri benimsiyordu. (10) Çalışmanın, geleneksel tarihçilikten farklı yol arayan sosyal bilimcileri uzun süre etkilediği söylenebilir.

Ket vurulmuş bir burjuvazi ve Kemalist vesayet zincirlerinden kurtulabilse, bizim tarihimiz de demokrasi ve sivil toplum istikametindeki "olağan" ve "evrensel" akışa uyabilecek, Türkiye'nin Batılılaşamama serüveni kimi liberal sosyolog ve ta-

rihçilerin açıkça övdüğü ve *Birikim* dergisinin de "demokrasi imkânlarını" tanıttığı Avrupa Birliği tasarımında mutlu sona erecekti. Söz konusu olan ütopik bir kurgu değildi ve Türkiye burjuvazisinin zincirlerinden kurtulması, AKP iktidarında gerçekleşiyordu.

Mesih umudu: AKP iktidarı

Gerçekten de, 2002 yılındaki AKP iktidarı, akademik liberalizmin iki asırdır yolunu gözlediği, "demokrasi teleolojisi"ni gerçekleştirecek bir mesih sıfatında karşılanıyordu. *Birikim* çevresi, bu iktidarda, yıllar boyu savunduğu tarih akışının bir nihayetini görüyordu ve belki de bu nedenle, her zamanki eleştirel mesafesini ve profesyonelist söylemini korumakla birlikte, açıkça bu yeni gelişmenin destekçisi ve hızlandırıcısı konumunu aldı.

Ayrıca, liberal sosyal bilimlerin asıl baskın ve egemen düşünce kanalı olarak ortaya çıkabilmesini de aynı güncel dönüşümlerle doğrudan ilişkilendirebiliyoruz; 2002 AKP iktidarının burada pek çok bakımdan eğilimleri daha sarih biçimde ortaya çıkardığına tanık oluyorduk. Cumhuriyet yapısı ve ideolojisini mahkûm etmenin geçer akçe olduğu, açık basında yer yer tarih ve mantıkdışı eleştirilerin bile rahatlıkla kamu kanaatine sunulabildiği bir dönemde bu tarihyazımının güncel siyasetteki sonuçlarını takip etmek ve özgücülüğün yeni biçimde işleyişini anlamak çok daha kolaydır.

AKP iktidarı, akademik liberalizmin iki asırdır yolunu gözlediği, "demokrasi teleolojisi"ni gerçekleştirecek bir mesih sıfatında karşılanıyordu.

Birikim dergisinde, AKP'nin 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelmesi, "Muhafazakâr, Demokrat İnkılap" olarak niteleniyordu; altbaşlık ise gözetilen tarihsel sürekliliği dışavurmaktadır: "1946-1983 ve sonunda 3 Kasım". Soğuk Savaş düzeniyle Türkiye'yi bütünleştiren Demokrat Parti ve keskin büyük sermaye siyasasının bir uzantısı olan 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı ANAP'ın ardından, net neoliberal çizgisiyle AKP iktidarı, bir inkılabın uğrakları ilan ediliyordu.

Bu inkılabın aktörlerine gelince; *Birikim* dergisinin genel yayın yönetmeni Ömer Laçiner, "3 Kasım, en baştan da ifade edildiği gibi, örneğin AKP'nin 15 yıldır görülmemiş yükseklikteki bir oy oranıyla seçimi kazanmış olmasına indirgenemeyecek bir 'devrim' -bu abartılı geliyorsa- yeni bir durumdur" derken, artık karakteristiği haline gelmiş fazla "esnek" söylemiyle Türkiye'nin "otantik" burjuvazisinin yükselişine işaret etmekteydi.

Otantik, asıl ve özgün anlamlarını bir arada karşılar; Laçiner'e göre otantik burjuvazi, daha önde Erbakancılık çizgisinde ifade edilen ortodoks İslamcı hareketten kopan "yeni unsurlardan" oluşuyordu. Bunlar, "endüstriyel üretimden pazarlamaya, bankacılıktan medyaya kadar ekonominin bütün alanlarında modern rakiplerinden kalite ve performans olarak hiç de aşağı kalmayan işadamları, üst düzey uzman, teknisyenlerden, bu konum ve işlevlere aday üniversite öğrencilerinden oluşan, büyük çoğunluğu genç bir orta sınıf kesimi" (11) olarak, Türkiye'de eksik kalan "burjuva demokratik" dönüşümün adımlarını atıyordu. Bu yeni otantik ve aynı anlama gelmek üzere "İslami" burjuvazi, sırf ekonomik çıkarlarını gözetiyor olması nedeniyle, "ekonomi dışı-üstü (…) fonksiyonlarıyla hükmeden pre-modern kalıntı iktidar sahiplerini", bu şifreleri çözecek olursak, Cumhuriyetçi bürokrasiyi "ya gerilemeye ya da tabi olmaya zorlayabileceğini" (12) görüyordu. Ahmet İnsel'e göre de "bu muhafazakâr modernleşmeci... yeni orta sınıfın en büyük özelliği, geleneksel cumhuriyet elitlerinin hegemonyasına tabi olmaması" idi. Başka deyişle, AKP iktidarı sanki Amerikan liberal özgücülüğünce üretilmiş bir "self-made man" tipolojisinin kendiliğinden zaferini temsil ediyordu. (13) Sırf ekonomik çıkarlarının verdiği hırsla, ekonomik çıkarlarını gerçekleştirme yolunda ilerledikçe, Türkiye'yi otoriter rejimden "liberal demokrasiye" taşıyacak siyasal adımları atacaktı.

AKP'nin sosyolojik ve tarihsel tarifi bununla sınırlı kalmamaktadır ve Ahmet İnsel'in analojileri de burada pekiştiricidir; İnsel'e göre kurulu düzene karşı tepkinin ifadesi olan bu yeni burjuvazinin partisi, bir bakıma ABD'deki Cumhuriyetçi partiyi anımsatıyordu. İnsel'in, "bütün Batı toplumları içinde en fazla dindar olanlar Amerikalılardır" saptamasını, *Birikim* liberalizmiyle

Amerikan exceptionalismi arasında kurduğum köprünün onaylanması olarak alıyorum. Partide "pragmatizm, girişimcilik, icraatçılık, iktisadi liberalizm" gibi saiklerin bulunduğunu, bu "pragmatizmin hoşgörü olarak da tezahür etmesini" sağlayabileceğini dile getirmektedir. (14) İslami otantik burjuvazi, gene exceptionalismin kahraman protestan ve tarihsiz burjuvazisi gibi, jingoist ya da liberal olma seçenekleriyle karşı karşıyaydı.

Yeni gelişen "İslami burjuvazi" kendi yaşam tarzını da yaratıyor.

Bu noktada, kapağında "sosyalist" sözcüğünü taşıyan bir dergi için ilginç ve öğretici bir ayrıntıyla karşı karşıyayız. Aynı kadronun, çok kısa bir süre önce ilk adımlarını attıkları bir sol parti girişimi vesilesiyle kamu kanaatine sol programda "sınıf temelli söylemlerin bırakılması gerektiğini" vazettiği düşünülünce, "özgücülükle" damgalanmış bir düşünsel serüvenin ağır liberal motifleri daha net görünmektedir. Burada, İslami burjuvazinin yükselişi ile örneğin yeni solun siyasal rotası hakkındaki fikirlerini karşılaştırdığımızda şu tablo ortaya çıkmaktadır: Burjuvazi, bürokratik vesayeti kabul etmez ve ekonomik çıkarları doğrultusunda siyasal yapıyı zorlayabilirse "inkılap yapar" yani kalıpları altüst eder; buna karşılık, işçi sınıfı ekonomik çıkarlarını temel alan bir siyaset izlememelidir. Başka deyişle, işçi sınıfına yasak olan "sınıf indirgemeciliği", burjuvaziye serbest görülüyordu.

Durumun bir de sosyal bilimlerle ilgili bir boyutu var: Burjuvazinin ekonomik çıkarlarını tutarlı biçimde izlediğinde "derinden devrimler" yaptığına ilişkin bu alt metin, son 20 yıl içinde, örneğini yukarıda Alman tarihçiliğiyle ilgili verdiğimiz örnek de dahil, pek çok önemli yapıt tarafından sorunsallaştırılan, 19. yüzyıl liberallerinde ya da Soğuk Savaş Amerikan ideolojisinde az rastlanır türden bir burjuvazi övgüsüdür. (15) Bu giriş niteliğindeki çalışmada ayrıntılı tartışma niyetinde değilim; ama akademik tarihçilikte bile "burjuva devrimi" ve "burjuvazinin getirdiği demokrasi" kavramı, burjuvazinin tarihin herhangi bir anında "ilerici" rol oynadığı, radikal biçimde sorgulanmaktadır. Ömer Laçiner özelinde *Birikim* dergisi, "burjuvazinin" açık iktidarı olarak gördüğü bir hükümeti değerlendirirken, bu tartışmaları toptan görmezden gelmektedir.

Normal buluyorum; bir seçme ve eleme işlemidir. Bu eleme işlemine, söz konusu yeni teorik tartışmaların yanı sıra, büyük sermayenin AKP iktidarıyla kurduğu bağlar da kurban gitmişti; AKP'nin seçimi kazanması üzerine büyük sermayenin sıradışı övgüleri, iktidarın en kritik dönemlerinde, 27 Nisan Muhtırası, Cumhurbaşkanlığı Seçimi, Kapatma Davası gibi evrelerde hiç de yeni ve İslami olmayan, yerleşik büyük sermayenin verdiği kritik destek *Birikim* çözümlemelerinde sorunsallaştırılmıyordu. (16) Böyle bir burjuvazi yükselişini "spektaküler" ve "devrimsel" kılmak için, kuşkusuz burjuvazinin ceberrut ve arkaik bir yapı nedeniyle daha önce yüksel(e)mediğini göstermek için, senaryoda yerleşik sermayenin rolünü geri plana itmenin zorunlu olduğunu kabul ediyorum.

Derginin bu çözümlemelerinin, seçme muhafazakâr ideologlarca alkışlanıyor olması şaşırtıcı değildir. Siyasal devrim düşüncesine ve jakobenizme muhalefetini her fırsatta dile getiren, tanınmış liberal-muhafazakâr Taha Akyol, 9 Aralık 2002 tarihli *Milliyet*'teki yazısında *Birikim*'in bu sayısını gazete köşesinde övmekten geri kalmıyor, AKP'nin gelişmesini "derinden bir devrim" olarak saptayan yaklaşımını öne çıkarıyordu. (17) Hem ulusalcılık lehine hem neoliberal hükümet yanlısı açıklamalar yapabilen siyaset sosyologu Prof. Dr. Nur Vergin, "Türkiye bir burjuvazi devrimi yaşıyor" derken *Birikim* dergisinin paylaştığı düşün dünyasını işaret ediyordu.

AKP iktidarıyla Türkiye'de yeniden kurulan merkezin ideolojik hazırlığında, özgücülüğün belirgin rolünü görebiliyoruz. Ömer Laçiner'in, 28 Şubat vesilesiyle tarih ve toplumumuz üzerine notları, bu konuda tipik bir örnek arz ediyordu. Laçiner, yazısına Batı ile Doğu toplumları arasında kategorik bir fark çizerek başlamaktadır. Bu fark o denli özseldir ki, Doğu'da görülen modernleşme hamlelerini, modern kurumları bile derinde belirlemektedir: "Kağıt üzerinde ve dış görünüşleri hayli modern, 'Batılı' olan bu yapılar, adeta içeriklerine nüfuz etmiş o topluma özgü bir 'şey'den ötürü (…) Batı'daki 'asıl'ları gibi işlememekte, orada oynadıkları rolleri oynayamamaktadırlar." Bu yapılardaki değişime rağmen kendini koruyabilen, Doğu'ya özgü "şey"i bilemiyor ya da anlayamıyorum, anladığım, sözün nereye getirileceğidir: "Dolayısıyla modern çağ Batı toplumlarının tarihini, bu tarihin önemli bir kesitindeki olayların niteliğini, seyrini ve mantığını başta burjuvazi ve işçiler olmak üzere sınıfların açık tutum ve eylemlerinin karşılıklı ilişki ve mücadelelerinin sonuçları üzerinden anlatmak pekâlâ (…) yeterli olabilirken; Doğu toplumlarının modernleşme tarihini benzer bir model içinde açıklamak

mümkün değildir." (18) *Birikim* adlı "sosyalist" derginin genel yayın yönetmeni, özgün koşullarımızda sınıf mücadelesinin toplumsal bir karşılığı olmadığını belirtmektedir.

Ortada sınıflar ve sınıf mücadelesi yoksa, "sınıf" ve "sınıf mücadelesi" sözcüklerini ne yapacağız? Neyse ki "Doğu toplumsal formasyonları için sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarının 'yerini tutabilecek' kavramlar üretmek", olmazsa "bu kavramlara buralardaki özgüllüğü karşılayacak bir içerik" kazandırmak gibi ulvi bir görevi Laçiner bizim için üstleniyor; bu kez Marksizm'e doğru esneyen bir söylemle, "sınıflardan söz edebilmek için sürekli, kalıcı bir sınıf mücadelesinin ön şart olduğu belirtilmelidir. Bunun anlamı (…) bir mücadele süreklilik kazanmaya başladığı anda (…) sınıfların da teşekkül etmeye başlamasıdır" dedikten sonra, bir yana doğru çok esnemiş olacak ki, hızla öbür yana savruluyor: "O halde bir toplumsal formasyonda içeriği, konuları görece aynı kalan sürekli bir mücadele varsa, bunun tarafları -kendi aralarındaki ayrımlar bir yanabirer 'sınıf' olarak ele alınabilirler." (19) Başka deyişle, Batı'da (kuşkusuz tarihsel maddecilikte) belirlendiği üzere, "sınıf mücadelesi", sınıfların, üretim tarzındaki konumlarından kaynaklanan nesnel ve antagonistik varlığını ifade etmiyor; onun yerine, ülkemizde "sürekli" mücadele eden bir takım taraflar -herhalde İslamcılar ile Cumhuriyet seçkinleri- var ve bunlara "sınıf" dersek, "sınıf mücadelesini" de teşhis etmiş oluyoruz.

Anladığım şudur; teorik olarak, Laçiner'in sınıf mücadelesi demek için sınıfa, işçilere, sermayedarlara, bunların siyasal uzantılarının hareketlerini incelemeye gereksinmesi yok, yalnızca herhangi bir mücadeleye gereksinme var; ona "sınıf" sıfatını hemen takabiliyor, aynı keyfilikle, yeni bir siyasal gündemde çıkarabiliyorsunuz, portatiftir. Anlamadığım ise, Ömer Laçiner'in Marksizm'le ve Batı'yla hiçbir ilgisi kalmamış bu kendi keşfi olan toplumsal "tarafları" neden sözgelimi "takım" olarak nitelemeyip hâlâ sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarıyla karşılamakta ısrar ettiği, söylediklerinin Marksizm'le karıştırılması "tehlikesini" göze aldığıdır. Acaba neden tam da bu mu? Marksizm'le -hatta derginin kapağındaki "sosyalizm" ibaresiyle hiç ilgisi olmayan söylemlerinin- yüzeysellikle malul sol tartışma ortamlarında Marksizm'le karıştırılmasını istiyor olabilir mi? Burada gerçekten de Şark'a özgü bir zekâ sezmemek olanaksız.

Her ne kadar "sınıflar"dan söz edilse de, neoliberal dönüşümle sermayenin çıkarları doğrultusunda siyasal aygıtın yeniden düzenlendiği bir dönemde, bu özgücü tezler aracılığıyla olmadığına ikna edilmeye çalışılan sınıfın burjuvazi değil, emekçiler olduğunu söylemem haksızlık sayılmamalıdır. TÜSİAD çekirdeğinden tüm bir siyasal yaşama uzanmış, devasa bir sermaye birikimiyle, tekeller düzeyinde kurumlarını işleten örgütlü Türkiye sermayedarlarına, bu özgücü teorilerin "enteresan" gelmekten başka bir etki göstereceğini sanmıyorum. Ancak, Turgut Özal "demokrasisinden" beri nesnel olarak dağılan, her türlü toplumsal güvenceden, siyasal örgütlülükten yoksun bırakılan, aydınları, kadroları büyük siyasal baskıyla tasfiye edilen işçi sınıfı ve sosyalist hareket üzerinde etki göstermesi muhtemeldir.

Nitekim Laçiner'in yukarıdaki satırları yazdığı tarihte "olmayan" ya da "vesayet altında" olan sınıflardan biri, burjuvazi, bir yıl sonra, Ömer Laçiner'e göre sırf ekonomik çıkarlarını kovalayarak, bir aktör rolünde burjuva demokratik dönüşüm için siyasal adımları atıyordu. Bundan sonra geriye, sınıfın asıl uzlaşmaz mücadele zeminini örtüp gerekirse başka bir mücadeleye "sınıf" sıfatını da koyarak, AKP iktidarıyla Türkiye'de kurulan yeni merkeze doğru solu yönlendirme işi kalmaktadır.

Ömer Laçiner, "burjuva demokratik dönüşüm" yolundaki muhafazakâr inkılaptan bir yıl önce ülkedeki "mücadelenin aktörleri Batı'daki türden sınıflar değil, onların çoğu kez bölünerek bir parçası oldukları taraf kombinezonlarıdır" (20) demişti. Gerek "otantik" gerek "geleneksel" burjuvazi, 2002 yılından beri çıkıp sınıf çıkarlarını siyaset sahnesinde göstere göstere ilerletti. *Birikim*'in otantik kumaştan diktiği bu "taraf kombinezonlarını" işçi sınıfı ile genç sosyal bilimcilerin giyip giymeyeceğini ise, sınıf siyasetinin daha da keskinleşeceği önümüzdeki dönem gösterecektir.

Liberaller sınıf kavramını terk ettiler, ama bakalım Tekel işçileri ne diyor?

DİPNOTLAR

1) Charles Horton Cooley, *Social Organization: A Study of the Larger Mind,* 3. baskı, New Jersey: Transaction Publishers, 2003.
2) Michael Kammen, "The Problem of American Exceptionalism: A Reconsideration", *American Quarterly,* Cilt. 45, sayı 1, Mart, 1993, s.1-43: 12.
3) Bir parantezle belirtelim: Özgücülüklerin bu "evrensel" özelliğine bakarak, tarih, sosyoloji ve iktisat başta olmak üzere, tüm sosyal bilimleri sorunsallaştırmamak olanaksızdır. Exceptionalism konusunda son derece çarpıcı kitabın yazarı Dorothy Ross, "sınıfı" kategorik olarak dışlayan marjinalist iktisadın tam da söz ettiğimiz dönemde ortaya çıktığına işaret ederek, böyle kökten bir sorunsallaştırmanın çok da yanlış olmayacağını gösteriyor. Acaba sosyal bilimler en başından beri "sınıf" özürlü mü? Son dönemde modern görüşler ne denli sorgulansa, Marksizm çeşitli biçimlerde katılsa bile, acaba sosyal bilimler bu doğuştan özrü hâlâ taşıyor olabilir mi? Bu soruların yanıtlarını başka bir çalışmada ele almayı umuyorum. Exceptionalism üzerine ayrıntılı bir inceleme için Dorothy Ross, *The Origins of American Social Science,* Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
4) David Blackboun ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany,* Oxford: Oxford University Press, 1984.
5) ibid, s.5-8.
6) Suavi Aydın, " 'Milli Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk Solunda Özgücü Eğilim," *Toplum ve Bilim,* 78 Güz 1998.
7) Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro,* 2. baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s.53, 110.
8) İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması,* 5. baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007, s.137-138.
9) "Fakat burada esas sorun içerik konusundan önce derginin bu yönde eğilme ihtiyacı hissetmesidir. 12 Eylül olmuştur. Demokrasi ayaklar altındadır. Ve ondan sonra mikrofon tutulan kişiler içinde sağcılar fazlalıktadır." Bu sözlerin yazarı Selçuk Oktay, söz konusu durumu Ahmet İnsel'e sorduğunda aldığı yanıt şudur: "O dönem Yeni Gündem dergisinde Prens Sabahattin'den Turgut Özal'a liberal sağ çizginin vurgulanması ve bunun Türkiye'deki demokrasi hareketinin gidişatı acısından öneminin hatırlatılması, vurgulanması önemli idi." Selçuk Oktay, "12 Eylül Sonrası Solun Teorik Kurgusu İçerisinde Yeni Gündem Dergisinin Yeri," Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009: 80.
10) Çağlar Keyder'in görüşlerinin kapsamlı bir derlemesi ve eleştirisi için, "özgücülük" yaklaşımını da derslerinde tanıma ve tartışma olanağı bulduğum Doç Dr. Nadir Özbek'in şu makalesine başvurulabilir: "Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi", *Toplum ve Bilim,* no. 98, 2003, s.234-54.
11) Ömer Laçiner, "DP, ANAP ve sonunda AKP", *Birikim,* sayı 163-164 (Kasım-Aralık 2002) s.10-20: 12-13.
12) ibid, 19.
13) Bu "self-made man" figürü, kuşkusuz Tayyip Erdoğan'dır. Ahmet İnsel'in şu sözlerinde okuyoruz: "Erdoğan ise 'halk'tı. Halk olduğunu ayrıca ifade etmesine de gerek yoktu. Beden dilinden diğer tüm özelliklerine kadar, doğal olarak böyleydi. Türkiye Cumhuriyet tarihinde sivrilmiş siyasal önderler arasında en fazla, otantik biçimde 'halk' olan kişiydi. Halktan gelmiş olsalar da, devlet tornasından geçmiş, "ehlileşmiş" diğer cumhuriyet elitlerinin önüne bileğinin hakkıyla geçmiş bir yeni orta sınıf eliti Erdoğan. Daha kabadayı, daha otoriter ifadeli, nobran delikanlı muhafazakarlığıyla bezenmiş bir pragmatizm ve icraatçılık bu. Her şeyden daha önemlisi sahici ve mütevazı, ya da böyle algılanmaya çok müsait bir duruş, Erdoğan ve yakın çevresine damgasını vuruyor." İyimser bakıyorum, bu sözleri, Ahmet İnsel'in, Erdoğan'a oy veren orta sınıfın düşüncelerini sergileme çabasıyla kendi fikirlerini harmanlaması olarak görmüyorum; herhalde yazar "otantik" burjuvazinin görüşünü ayrıntılı betimleme hevesiyle, aşırı özdeşleşme sendromuna kurban gitmiş olmalıdır. Medyanın ve halkla ilişkiler ofislerinin Tayyip Erdoğan'a ilişkin imaj çalışmalarına kendini fazla inandırmış görünüyor. Ahmet İnsel, "Olağanlaşan Demokrasi Ve Modern Muhafazakarlık", *Birikim,* sayı 163-164 (Kasım-Aralık 2002) s. 21-28: 22.
14) ibid, 24.
15) Burada, burjuvaziye ekonomik çıkarlarıyla doğru orantılı gerçekleşen bir siyasal ilericilik atfeden anlayış, kuşkusuz gerekçesini Marx'ın ve *Komünist Manifesto*'nun son derece yüzeysel okumalarında bulabilir. Yalnız, bunun hangi Marksist çeşitlemelere denk düştüğü bir yana, bunlara gönderme yapanların Marksizm konusundaki tutarlılığını kanıtlamıyor. Nitekim Marx'ın aynı pro-burjuva vurguları, çoğu zaman Mehmet Altan gibi müfrit liberallerin de kendilerini Marksist ilan etmelerini mümkün kılabilmektedir. Bu manzara, Marksizm içinde, bu tür vurguların son derece acımasız bir teorik bakışla yeniden değerlendirilmesi gereğini gösteriyor.
16) Büyük sermayenin AKP krizlerindeki tutumuna ilişkin kısa bir tabloyu şurada sunmuştum: Barış Zeren "Büyük Sermaye AKP'yi Destekliyor Mu?" www.odatv.com, 21.06.2009, çevrimiçi.
17) Taha Akyol, "Muhafazakâr Demokrat İnkılap," *Milliyet,* 9 Aralık 2002.
18) Ömer Laçiner, " '28 Şubat Süreci' Vesilesiyle Tarih Ve Toplumumuza Dair Notlar", *Birikim,* sayı 131, Mart 2001, s.15-22: 15.
19) ibid, s.16.
20) ibid, s.15-16.

metis bilim

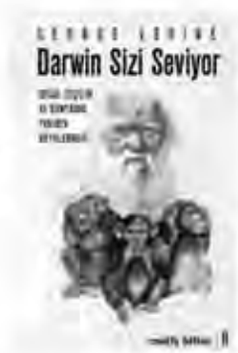
Joanna Moncrieff
Psikiyatride İlaçla Tedavi Efsanesi
Çeviri: Tevfik Alıcı, 344 sayfa

Dikkat: Psikiyatrik ilaç kullanımı hızla yaygınlaşıyor. Peki, işe yarıyor mu bu ilaçlar? Psikiyatrik sorunların ilaçla çözülebileceği efsanesini sorgulayan, bu efsanenin ardındaki ticari ve sosyopolitik mekanizmaları gözler önüne seren bilimsel bir inceleme.

George Levine
Darwin Sizi Seviyor
Doğal Seçilim ve Dünyanın Yeniden Büyülenmesi
Çeviri: Erkal Ünal, 336 sayfa

Evrim teorisinden çok Darwin'in kendisini kişisel yönleriyle ele alan bir yorum: Hayatıyla bilimi iç içe olan, en duygusal anlarında bile bilimci hassasiyetiyle gözlem yapmayı sürdüren, doğanın ayrıntılarında gizli olan mucizeler karşısındaki şaşkınlığını ele veren müşfik bir doğa âşığını anlatıyor Levine.

Frans de Waal
İçimizdeki Maymun, Biz Neden Biziz?
Çeviri: Aslı Biçen, 284 sayfa

Hayvanlara ilişkin klişeleri somut gözlemler ve ilginç anekdotlar aracılığıyla altüst ederek bizi insan doğası konusunda bir kere daha düşünmeye davet eden bir kitap İçimizdeki Maymun.

William H. Calvin ve George A. Ojemann
Neil'in Beyniyle Konuşmalar
Düşünce ve Dilin Sınırsal Doğası
Çeviri: Gürol Koca, 372 sayfa

Bir nörolog ile beyin cerrahı şu sorulara somut cevaplar arıyorlar: Bilinç nedir? Beyin ile benlik arasında nasıl bir ilişki var? İnsan düşünürken, hissederken, dış dünyayı algılarken beyninde hangi faaliyetler sürüp gider? Ruhsal bozuklukların fiziksel nedenleri nelerdir? Dil nasıl öğrenilir?

metis

Genel Dağıtım PUNT

Liberal-muhafazakâr aynada Türkiye

Her yeni rejim yeni bir resmi ideolojiye ve yeni bir tarihyazımına ihtiyaç duyuyor. 1923 paradigmasının sona ermesi ve yerine liberalizmle muhafazakârlığın sentezinden müteşekkil bir yeni rejim, ikinci bir cumhuriyet kurulması sürecinde, yeni rejimin organik aydınları kendi teorik-tarihsel kökenlerini keşfediyor, kendi üst anlatılarını oluşturuyor ve yakın dönem tarihi tahrif ederek yeniden yazıyor. Eşit ve özgür bir dünya mücadelesi verenlerin, diktatoryal bir nitelik taşıyan liberal-muhafazakâr yeni rejimin ve onun meşruiyetini sağlayan organik aydınlar olan liberal-muhafazakâr entelijansiyanın karşısına, hem yeni bir rejim, yeni bir cumhuriyet fikriyle hem de yeni bir hegemonya projesiyle çıkmaları gerekiyor.

Fatih Yaşlı

Hegemonik bir paradigma, hegemonik bir ittifak

Şerif Mardin merkez-çevre paradigmasının Türkiye siyasetini anlamak için anahtar bir kavram niteliği taşıdığını ilk kez 1972 yılında yazdığı bir makalede dile getirmişti. (1) Buna göre, Osmanlı toplumsal yapısı, merkezde sarayın ve padişahın, çevrede ise yerel güçlerin, tarikatların ve köylülerin bulunduğu ve bu iki yapının sözcüğün her türlü anlamında birbirine yabancılaştığı bir görünüm arz etmekteydi. Osmanlı-Türk modernleşmesi de pozitivist, jakoben ve elitist bir grup tarafından, yani merkez tarafından gerçekleştirilmiş, eşraf, halk ve din adamlarından oluşan çevre ise bu modernleşme sürecinin karşı cephesini oluşturmuştu. Mardin'in amacı elbette ki modern Türkiye tarihini Amerikan sosyolojisinden devşirilmiş ve tarihsel materyalizme alternatif olabilecek bir yöntem aracılığı ile analiz edebilme isteğiydi.

Türkiye tarihinin merkez-çevre karşıtlığı üzerinden okunması, derinlikli analizler söz konusu olmasa da, özellikle 12 Eylül darbesinin kendisini hâlâ hissettirdiği 80'lerin ikinci yarısından itibaren yükselen sivil toplumcu akımlara koşut olarak bir tür moda akım haline geldi ve 90'larda neredeyse hegemonik bir nitelik kazandı. Bu okumaya göre, merkez yıllarca çevreyi baskılamış, bu da Batılı anlamda bir sivil toplumun Türkiye'de ortaya çıkmasını engellemişti. Darbelerin ve darbelere karşı güçlü bir toplumsal karşı koyuşun ortaya çıkmayışının da 1990'lar boyunca ortaya çıkan "istisna durumu" nda (2) devletin işkenceyi, gözaltında kaybetmeyi, faili meçhulleri ve bilcümle kontrgerilla faaliyetlerini uygulamaya koymasının sebebi de yine bu ceberut/güçlü devlet geleneğiydi. Bu yıllarda, özellikle *Birikim* dergisi etrafında toplanan entelijansiya 1960'larda yapılmış ATÜT, feodalizm vb. tartışmalara da kimi atıflarda bulunarak yaptıkları çalışmalarla bu güçlü devlet geleneğinin varlığını ispatlama çabalarına girişti. Buna göre; Türkiye, Batı'dan farklı ve "nevi şahsına münhasır" bir ülkedir. Osmanlı'nın patrimonyal devlet anlayışı ve bürokratik geleneği, cumhuriyet elitleri tarafından tevarüs edilmiş, bu nedenle de ülkede modern anlamda sınıflar ortaya çıkmamıştır. Ortaya çıktıklarında ise, burjuvazinin devlete göbekten bağımlı niteliği ve işçi sınıfının cılızlığı nedeniyle ülke bir türlü demokratikleşememiş, öz bilinç sahibi bir avuç bürokrat ülkeyi 80 küsur yıl boyunca her daim sınıflar üstü kalmayı becererek ve kendi çıkarları doğrultusunda yönetmiştir. Üstelik bürokrasinin dünya görüşü olan Kemalizm, resmi ideoloji olarak varlığını 1923'ten bugüne hiç değişmemiş bir şekilde devam ettirmiş ve diğer siyasal ideolojilerin gelişmesinin önüne de set çekmiştir. Kemalizm'in kuşatıcılığı ve devletin gücü nedeniyle sivil toplum gelişememiş, bu boşluk ise tarikat ve cemaatlerce doldurulmuş, halk muhalefe-

ti kendisini ancak tarikat ve cemaatler aracılığıyla var edebilmiştir. Kemalist, Batıcı, jakoben, vesayetçi ve ceberut nitelikleriyle temayüz eden devlet her dönemde muhafazakâr-mütedeyyin halk kitlelerine yönelik bir baskı uygulamış, en az solcular kadar sağcılar da öz bilinç sahibi Kemalist bürokratlar sınıfının sahibi olduğu devletin zulmüne maruz kalmışlardır.

İkinci Meşrutiyet de Cumhuriyet de dünya-tarihsel olgulardır, bağlamından koparılarak doğru bir şekilde analiz edilemezler.

Siyasal İslam'ın yükselişine ve muhafazakâr entelijansiyanın gelişimine paralel bir şekilde merkez-çevre paradigması ve bu paradigma üzerinden yapılan Osmanlı/Türk modernleşmesi okumaları Türk sağının da referans noktalarından biri haline geldi. Böylece İttihatçılıktan Kemalizm'e uzanan halkına yabancılaşmış, onun değerleri ile bir türlü uzlaşamayan, pozitivist, din düşmanı bir devlet elitleri ile onun karşısında yer alan yerli ve halkın değerlerinin temsilcisi milliyetçi-muhafazakâr blok, Türkiye tarihinin iki karşı kutbu olarak belirlenmiş oldu. Gündelik siyasette ise paradigma kendisini, bir yanında statükonun güçlerinin öte yanında ise reformcu hatta "devrimci" güçlerin olduğu bir siyasal kutuplaşma tarifi ile var etmeye başladı. Buna göre AKP iktidarı, Türkiye'yi demokratikleştiren uygulamaları bir bir hayata geçirir ve sivilleşme yolunda emin adımlarla ilerlerken, başta ordu olmak üzere eski rejimin unsurları, yani devletin asli sahipleri, statükoyu korumak adına mücadele etmekte ve darbe de dahil olmak üzere AKP'yi etkisiz hale getirmek için çeşitli planlar yapmaktaydılar.

Sembolik olarak, AKP'nin 2002 yılında 3 Kasım seçimlerini kazanmasıyla birlikte başlatabileceğimiz Türkiye'nin 2000'li yıllarında, esas olarak sosyalist bir siyasal öznenin etkili bir aktör olamaması nedeniyle, siyasal kutuplaşma Türkiye'yi kapitalist/emperyalist sisteme daha derin bir şekilde eklemlemeyi amaçlayan liberal-muhafazakâr ittifakla, hiçbir şekilde anti-kapitalist ya da anti-emperyalist olmayan lakin eklemlenmeye dair yeni siyasetler geliştiremedikleri için artık tasfiye edilmeleri gereken ve giderek ulusalcı bir karaktere bürünen laik-batıcı kanat arasında gerçekleşti. Liberal-muhafazakâr ittifak, Avrupa Birliği üyelik sürecini kullanarak üstyapısal değişiklikleri ve IMF/Dünya Bankası ile yapılan stand by anlaşmaları aracılığıyla da altyapısal değişikleri gerçekleştirmeyi bir strateji olarak benimsedi; bir dış çıpa olmaksızın iç dengelerin bunları yapmalarına izin vermeyeceğini düşünüyorlardı çünkü. AB uyum sürecinin yavaşladığı ve AKP iktidarının yıpranmaya başladığı günlerde gelen Ergenekon Operasyonu ise liberal-muhafazakâr ittifakın pekiştirilmesinde ve hegemonik kılınmasında büyük rol oynadı.

Liberal-muhafazakâr hegemonya, Osmanlı-Türkiye tarihini merkez-çevre paradigmasının "vulgar" bir okumasıyla analiz etmeyi seçti, ki hiç kuşkusuz politik bir okumaydı bu. Buna göre, Osmanlı'dan Türkiye'ye uzanan süreçte, devlet toplumu hep baskı altında tutmuş, sivil toplumun ve piyasa ilişkilerinin gelişmesini ve böylelikle bir burjuva sınıfının ortaya çıkışını engellemiş, pozitivist ve laikçi anlayış mütedeyyin kitleleri siyasal alandan dışlamış ve onların taleplerini dikkate almamış, anti-demokratik niteliğini yüzyıllar boyunca sürdürmüştü.

Bu analizin araçsal niteliği ortadadır. Liberaller söz konusu olduğunda bu, ceberut devletin dönüştürülmesi, Kemalizm'in etkisiz kılınması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve piyasa ilişkilerinin hâkim kılınması gerekliliği anlamına gelmektedir. Muhafazakârlar ise buradan hareketle, cepheden bir türlü hesaplaşmaya giremedikleri Kemalizm ve resmi ideoloji ile dolayımlı bir şekilde de olsa hesaplaşabilmekte ve mütedeyyin halk kitlelerine yabancılaştığını düşündükleri devleti kendi doğrultularında dönüştürebileceklerini ummaktadırlar. Bu aynı zamanda, liberal-muhafazakâr entelijansiyanın toplumsal bilinci biçimlendirirken başvurduğu söylemin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu durum, her türlü sınıfsal bakış açısından, üretim tarzından, emperyalizmle olan ilişkilerden vs. koparılarak, kolaylıkla devletin ceberut niteliği ve sivil toplumun güçsüzlüğüne indirgenebilmekte, böylelikle de soyut bir demokrasi nosyonu bütün sorunların çözümü gibi sunulabilmektedir.

Söz konusu paradigma, nasıl ki devleti sınıflar üstü bir pozisyona yerleştiriyorsa, meseleye uluslararası bağlamda da benzer bir yaklaşımla bakma eğilimindedir. Devletin ve Türkiye burjuvazisinin çeşitli dönemlerde geliştirdikleri uluslararası eklemlenme stratejilerinin, NATO üyeliğinin, uluslararası işbölümüne dahil olma süreçleri ve birikim rejimlerinin, IMF ya da Dünya Bankası ile olan ilişkilerin analiz açısından herhangi bir önemi yoktur; Türkiye'de, her türlü uluslararası gelişmeden ve değişimden bağımsız, kuruluşundan beri hiç değişmeyen ve hep muktedir kalmayı başaran bir devlet aklı vardır. Söz konusu paradigma açıkça tarih dışı, idealist ve ideolojiktir. Tarih dışıdır; çünkü Türkiye'yi ve Türkiye'de yaşananları her türlü tarihsel

süreçten arındırarak anlamaya çalışmaktadır. İdealisttir; çünkü meseleye ne Türkiye kapitalizmi açısından ne de emperyalizm açısından bakar. Ve son olarak ideolojiktir; çünkü mevcut iktidar ve tahakküm ilişkilerini yeniden üretmeye hizmet eder.

Oysa tarihsel materyalizmin perspektifinden bakıldığında manzara bambaşkadır; tarihsel materyalizm bize devletin hem sınıfsal niteliğini ve uluslararası sistem içerisindeki yerini hem de Türk sağı ile olan ilişkisini anlamak açısından muazzam bir ufuk açar. Burjuva demokrat devrimleri olan 1908 ve 1923, kuzeydeki komşunun tarihselliğinden ayrıştırılarak anlaşılamaz; 1905 ve 1917, 1908 ve 1923'ü önceler ve bu nedenle İkinci Meşrutiyet de cumhuriyet de dünya-tarihsel olgulardır, bağlamından koparılarak doğru bir şekilde analiz edilemezler. İzmir İktisat Kongresi burjuva devrimcilerinin kapitalist dünya sistemine entegre olacaklarını deklare ettikleri bir kongredir ama 1930'ların planlı ekonomisi ve devletçiliğinde de, halkevleri ve köy enstitüleri girişimlerinde de rol model ülke Sovyetler Birliği'dir. İkinci Dünya Savaşı'nda devletin uluslararası sistemdeki konumu Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki savaş ekseninde şekillenmiştir. Tarafsızmış gibi görünse de Türkiye egemen sınıfı Nazi Almanya'sını desteklemiş ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının kendi çıkarları açısından olumlu sonuçlar doğuracağını düşünmüştür. 2. Dünya Savaşı'nın ardından burjuvazi yüzünü Atlantik ötesine dönmüş ve hem NATO üyeliği ile hem de tarımsal kalkınma modeli ile sisteme eklemlenmeyi başarmıştır. 27 Mayıs ve sonrasındaki planlı ekonomi döneminde yine Sovyetler Birliği rol model ülke olacaktır ve ABD'nin de dünya ekonomisinin o günkü yapısal durumu nedeniyle buna bir itirazı yoktur; üstelik Türkiye hızla Soğuk Savaş'ın sıcak cephelerinden biri haline gelmek üzeredir. 60'ların sonları ve 70'ler Türkiye'de solun yükselişine mukabil devletin kendisini bir iç savaş devleti olarak tahkim etmesi dönemidir ve devlet bu süreçte paramiliter bir örgüt olarak MHP'yi de yanına alacaktır. 12 Eylül darbesinin hemen ardından Türkiye yönetici sınıfı neo-liberalizmle ve Türk-İslam senteziyle birlikte adeta kesintisiz karşı-devrim stratejisini devreye sokacaktır. Sovyetler Birliği'nin ve reel sosyalizmin çözüldüğü 90'larda "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" şiarı ile devreye sokulan yeni Osmanlıcı emperyal heveslerin somut bir karşılığı olmadığı özellikle siyasal İslam'ın ve Kürt hareketinin meydan okuyuşu ile birlikte anlaşılacak ve ülke bir interregnum/fetret devri konjonktürüne girecektir. Reel sosyalizmin olmadığı bir dünyada, en önemli pazarlık konusu olarak jeopolitik konumunu görmeye alışmış olan Türkiye burjuvazisinin yalpalaması da kaçınılmaz olacak ve bu yıllar dış politika açısından da bir belirsizlik dönemi olarak kaydedilecektir. 90'ların sonuna doğru AB üyelik perspektifinin düzenin bütün unsurlarınca kabulünün arkasında bu belirsizliği bertaraf etme ve Türkiye'ye uluslararası bir limana demirleme çabası yatmaktadır; bulunan çıpa ise AB olmuştur. 2000'ler ise, siyasal İslam kökenli kadrolarla Türkiye burjuvazisi ve askeri/sivil bürokrasisinden müteşekkil bir iktidar bloğunun ortaya çıkışına şahitlik etmiştir. AKP iktidarı, Soğuk Savaş'la birlikte başlayan Türkiye'nin İslamizasyonu sürecinin varmış olduğu nokta olarak karşımızda durmaktadır.

İdris Küçükömer

Biz söz konusu paradigmayı, analizinin merkezine devlet-toplum ikiliğini koyması ve sınıflarla uluslararası sistem/emperyalizm faktörlerini dışarıda tutması nedeniyle liberal; Osmanlı - Türkiye modernleşmesini kendi muhafazakâr modernleşme projesi dahilinde reddettiği için ise muhafazakâr olarak nitelendiriyoruz. Paradigmanın kendilerini liberal ya da muhafazakâr (bazen de ikisini sentezleyerek liberal-muhafazakâr) olarak adlandıran entelektüeller/akademisyenler tarafından üretiliyor olması, liberal-muhafazakâr ideolojik aygıtlar aracılığıyla gündelik söyleme tahvil edilmesi ve de en önemlisi liberal-muhafazakâr AKP iktidarını meşrulaştıran ve yeniden üreten bir nitelik taşıması nedeniyle, bir ittifaktan, liberal-muhafazakâr ittifaktan söz ediyoruz.

Bu noktada paradigmayı ve ittifakı daha iyi anlayabilmek için üç farklı isme ve bu isimlere ait üç farklı kitaba daha yakından bakmamız gerekiyor. Bunlardan ilki, İdris Küçükömer'in ilk baskısı 1969'da yapılan *Düzenin Yabancılaşması*, ikincisi Hasan Bülent Kahraman'ın 2008 basımı *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi* ve üçüncüsü ise Mümtaz'er Türköne'nin yine 2008 basımı *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı* isimli kitaplar. (3) Neden özelikle bu kitapların seçilmiş olduğu sorusunu ise kitaplar üzerine söyleyeceklerimizin kendiliğinden yanıtlayacağını düşündüğümüz için ayrıca yanıtlamayacağız.

'Düzenin Yabancılaşması'nın yeniden keşfi

İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* adlı kitabının, yayınladığı tarihten 40 yıl sonra, yani 2009'da yeni basımını yapan Profil Yayınları, kapak yazısında *Düzenin Yabancılaşması*'nı şöyle tanıtıyordu: "Türkiye'de sağ sol, sol da sağdır. Türkiye'nin 'solcuları' gericidir. Türkiye'nin ilericileri 'sağ' cenahta görülen geniş İslamcı halk kitleleridir." Sadece bu tanıtım yazısı bile,

liberal-muhafazakâr entelijansiyanın Küçükömer'i neden iştiyakla sahiplendiğini anlamamıza yardımcı olabilir; *Düzenin Yabancılaşması*, klasik formülasyonu tersine çevirmekte ve birdenbire Türk sağını gerici pozisyondan çıkarıp ilerici bir unsur haline getirmektedir. Bu noktada, bu tersine çeviriş işlemine ve dolayısıyla da kitabın bütününe daha yakından bakmamız gerekiyor.

Kitabın politikliği ile başlayalım. İki nedenle politiktir *Düzenin Yabancılaşması*. İlk neden kitabın Türkiye siyaseti ve siyasal tarihi üzerine dile getirdiği ve "yeni" olan tezlerdir; ancak daha "aktüel" bir "mesele"si vardır yazarının: Küçükömer bu kitabıyla, genel olarak yükselen sol dalgadan nemalanmak ve özel olarak da Türkiye İşçi Partisi'nin önünü kesebilmek için kendisini "ortanın solu"nda ilan eden CHP'nin tarihsel olarak solda olmasının imkânsızlığını "kanıtlamayı" amaçlamaktadır.

Bu kanıtlama için Küçükömer politik bir soykütük çalışması yapar ve CHP'nin kökenlerini "Batıcı-laik bürokratik gelenek" olarak adlandırdığı ve İttihat Terakki ile başlattığı geleneğin içerisinde bulur. Buna göre, Batıcı-laik bürokratik gelenek İttihat Terakki'den ilk meclisteki Birinci Grup'a, oradan CHP'ye ve sonrasında da 27 Mayıs'ın Milli Birlik Komitesi'ne evrilmiştir; kitabın yazıldığı yıllarda ise CHP geleneğin takipçiliğini devam ettirmektedir. *Düzenin Yabancılaşması*'nı "özgün" kılan tez ise bunun hemen ardından gelir. Küçükömer'e göre bu gelenek Türkiye'de sağcılığı temsil etmektedir.

Peki sol neresidir? Sol, Küçükömer'e göre, "yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen Doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan" Prens Sabahattin, Hürriyet ve İtilaf Partisi, İlk meclisteki İkinci Grup, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi geleneği tarafından temsil edilmektedir.

Ortada bir "ters çevirme" olduğu muhakkaktır ama bu, Marx'ın Hegel diyalektiği bağlamında dile getirdiği "ayaklarını üzerine dikmek"ten ziyade bir tepetaklak etme işlemine benzemektedir. Küçükömer CHP'nin sağ bir parti olduğunu kanıtlamak adına Türk sağ geleneğini bir anda solda ilan ediverir. Küçükömer'e göre Batıcı-laik bürokratik geleneğin ve takipçisi CHP'nin sağcı olmasının temel nedeni "üretim güçlerinin daha süratli gelişimini" engellemiş olmasıdır. Batıcı akım böylece, Küçükömer'in kendi cümleleriyle söyleyecek olursak; "hem Doğucu-İslamcı, hatta halkçı diyebileceğimiz akım içinden gerçek bir sınıf hareketinin doğmasını" hem de "mevcut düzenin temelden reddine (negation) gidebilecek bir oluşumun gelişmesini devamlı olarak" engellemiştir.

Küçükömer'in Batıcı-laik geleneği sağa yerleştirmesinin nedeni yukardaki satırlarından da anlaşılacağı gibi ne bir milli burjuvazi yaratma projesi ne de emperyalist merkezlerle kurduğu ilişkidir. Küçükömer'e göre Batıcı-laik bürokrasi üretim güçlerinin gelişimini engellemiş, yani ülkenin hızlı bir şekilde kapitalistleşmesini sağlayamamış, bu nedenle de ortaya sınıf çelişkilerinin keskin bir şekilde görünür olduğu bir toplum ve dolayısıyla da bir sınıf hareketi çıkamamıştır. Bu tezden çıkarılacak doğal sonuç şu şekilde olacaktır: Üretim ilişkilerinin önünü açacak, yani ülkede kapitalist üretim biçimini hâkim kılacak ve böylelikle sınıfsal çelişkileri derinleştirecek ve dolayısıyla da bir sınıf hareketini mümkün kılacak koşulları yaratan gelenek, ki bu Prens Sabahattin'den Adalet Partisi'ne uzanan çizgidir, solda yer almaktadır.

Solda olmanın alameti farikasının üretici güçlerin gelişimine yardımcı olmak olduğu yönündeki tezin sorunlu olduğu açıktır. Sol siyasetin görevi azgelişmiş ülkeler de dahil, dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir zaman kapitalist üretim ilişkilerini derinleştirmek olmamıştır. Prens Sabahattin'den başlayan çizginin Türkiye'yi uluslararası kapitalizme ve emperyalizme eklemleyerek kapitalist üretim ilişkilerini derinleştirmeyi amaçladığı muhakkaktır, ancak tam da bu nedenle bu çizgi sağcı olarak nitelendirilmeyi hak etmektedir. Batıcı-laik kanadın da eklemlenmeci olduğunu tereddütsüz söyleyebiliriz; ancak bu kanadın stratejisi Doğucu-İslamcı gelenekten farklı olarak "millici ve kalkınmacı" bir nitelik taşımaktadır.

Şimdi sorumuzu sorabiliriz: Nedir bu kitabı yeniden "popüler" hale getiren?

Bu sorunun yanıtı, günümüz Türkiye siyasetinin niteliği ile doğrudan ilgilidir ve dolayısıyla da bu popülerlik politik bir karakter taşımaktadır; Küçükömer'in 1969'da yapmaya çalıştığı aktüel müdahale anlamında ama niyeti ondan farklı olan bir politik karakter.

Düzenin Yabancılaşması'ndaki tezler günümüz Türkiye'sinde;

a) Liberal sol olarak adlandırılan akımın teorik çerçevesini biçimlendirmek,

b) Liberalizmle muhafazakârlık arasında kurulan ittifakın ideolojik hegemonyasını pekiştirmek için kullanılmaktadır.

Liberal solun, Türkiye'deki temel çelişkinin devletle onun gelişmesini engellediği sivil toplum arasında olduğu ve -Osmanlı'nın son dönemi de dahil olmak üzere- Türkiye tarihinin bu temel çelişki üzerinden okunması gerektiği tezi en güçlü teorik dayanaklarından birini, *Düzenin Yabancılaşması*'nda bulmaktadır. *Düzenin Yabancılaşması*, Türkiye'de devletin daha en baştan beri kendisini sınıflar üzeri bir pozisyonda konumlandırdığı ve böylelikle adeta "kendi için" bir niteliği haiz olduğu şeklindeki liberal sol tezin temel çıkış noktalarından biri niteliğindedir. Buna göre; Türkiye'de her daim bü-

rokrasi iktidarda olmuş, kendisini devletin sahibi olarak görmüş ve bütün toplumsal muhalefet odaklarını bastırmıştır; Türkiye'deki demokrasi eksikliğinin temelinde de bu baskı yatmaktadır.

Bu tezin politik çıkarımlarını biliyoruz: Türkiye'de sol, devlete karşı burjuvaziyle, laikçi-Batıcı bürokratik elite karşı da mütedeyyin halk kitleleriyle ve onların siyasal temsilcileriyle ittifak yapmalıdır. AKP'nin kapatılma davası esnasında gündeme gelen ve Ortak Akıl Hareketi girişiminin düzenlediği mitinglerde *Düzenin Yabancılaşması*'nın hayaletinin gezindiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır bu nedenle.

Küçükömer'in tezlerinin liberalizmle muhafazakârlık arasındaki ittifakın hegemonyasını pekiştirmek için kullanılması meselesine gelince; nasıl ki liberallerin sağda olanları devleti serbest piyasa ekonomisinin oluşmasını ve solda olanları da sivil toplumun ortaya çıkışını engellemekle suçluyorlarsa ve bu nedenle de "güçlü devlet"e karşı mücadele ediyorlarsa; muhafazakârlar da "jakoben-laik devletin din ve dindarlar üzerindeki baskısı"nın ortadan kalkması için mücadele ediyorlar. *Düzenin Yabancılaşması* bu nedenle, kendi halkına yabancılaşmış ve hatta "iç sömürgeci" bir nitelik kazanmış Batıcı-pozitivist-laik Kemalist rejime dair en önemli teorik metinlerden birini oluşturmaktadır muhafazakârların gözünde; bir solcu tarafından yazılmış olması ise onu daha "değerli" kılmaktadır elbette.

Düzenin Yabancılaşması'nın "liberal-muhafazakâr edinimi"nin Küçükömer'i bir "günahkâr" kılmadığını belirterek bitirelim bu kısmı. Tersine; yapmayı amaçladığı aktüel politik müdahalenin, yani CHP'nin solda olmadığını kanıtlama çabasının, bu çabanın gerçekleştirildiği dönem için çok anlamlı olduğu ortadadır. Üstelik sadece bu da değil; Küçükömer, "emperyalizm son defa solcularla halk tabanını bağdaşmaz kamplar olarak karşı karşıya getirerek, Türkiye'yi, istediği gibi politik, ekonomik, militer, eğitim modelleriyle koşullamaya devam etmekle, milletimiz üzerine istismarcı ambargosunu temelli bir biçimde koymak yolunu aramaktadır" diyerek *Düzenin Yabancılaşması*'nın aktüel politik meselelerinden birinin Türkiye solunu kitlelerle arasına konulacak mesafe hakkında uyarmak olduğunu göstermiştir. Yalnızca bu bile emperyalizm sözcüğünü ağızlarına almaktan kaçınan liberaller ve muhafazakârların *Düzenin Yabancılaşması*'nı ancak "eklektik" bir okuma ile sahiplenebileceğini göstermeye yetecektir.

'Türk Siyasetinin Yapısal Analizi' ya da paradigmayı kuramsallaştırma yolunda beyhude bir girişim

Bu kısımda Hasan Bülent Kahraman'ın 2008'de yayınlanan ve Osmanlı-Türkiye siyasi tarihini "ilk kez siyasi tarih değil, siyaset bilimi çerçevesinde analitik bir yaklaşımla" ele alma iddiasındaki *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I* isimli kitabına daha yakından bakacağız. Kahraman'ın söz konusu kitabı merkez-çevre paradigmasının bütünlüklü bir şekilde Cumhuriyet dönemi siyasi tarihine uyarlanması açısından önem taşıyor. Kitap ayrıca paradigmanın sınırlarını ve yetersizliklerini bir kez daha test etmemiz açısından da önemli bir malzeme niteliğinde.

Hasan Bülent Kahraman

Analizlerini merkez-çevre paradigması üzerinden temellendiren Kahraman'a göre, Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel unsuru devlet-toplum çatışmasıdır. Kahraman, devlet ya da aynı anlama gelmek üzere merkezin Gramsci'den mülhem bir kavramla bir "tarihsel blok"tan müteşekkil olduğunu iddia eder: "Tarihsel blok, Türkiye'de Osmanlı modernleşmesinin son dönemi olan 1889'dan başlayarak ordu-aydınlar-ve bürokrasiden oluşmuştur. Bu, daha geniş ve tarihsel bir kesitte bakıldığında (...) Şerif Mardin tarafından 'merkez' diye nitelendirilen olgudur. Karşısında, büyük halk yığınlarından ve özellikle taşra burjuvazisinden oluşan ve gene Mardin'in çevre diye tanımladığı olgu vardır." (4)

Kahraman, yakın dönem Türkiye tarihinin bu iki kutbun iktidar mücadelesi olarak algılanabileceğini söyler ve şöyle bir tarihsel dönemlendirmeye gider: 1908-1930 Kurucu Dönem'dir ve merkezin egemenliği söz konusudur, 1930-1950 konsolidasyon dönemidir ve yine merkez egemenliği söz konusudur, 1950-1960 dönemi ilk kırılma dönemidir ve egemenlik çevreye geçmiştir. 1960-61 yılları arası restorasyon dönemidir ve egemenlik merkeze döner, 1961-65 dönemi geçiş dönemidir ve merkez kontrolüdür söz konusu olan, 1965-71 yılları arası dönem demokratik tepki dönemidir ve egemenlik yine çevrededir, 1971-1973 dönemi yeni bir restorasyon dönemidir, merkez egemenliği ve modernite muhafazakarlığı

söz konusudur, 1973-1980 yılları arası geçiş dönemidir ve bu dönemde çevrenin kalkışması ve ideolojik kayma görülür. 1980-83 yılları arasında tekrar bir restorasyon dönemine girilir, söz konusu olan merkez egemenliği, modernite muhafazakarlığı ve retrospektif modernleşme çabasıdır, 1983-87 yılları arasında demokratik tepki ortaya çıkar, çevre egemendir ve bu dönemde çevrede bir dönüşüm söz konusudur, 87-91 yılları arasında demokratik tepki devam eder, çevre yine egemendir ve merkezde bir dönüşüm görülmektedir, 91-95 yılları arasında merkezde bir çözülme ve çevrede bir kırılma gerçekleşir, 95-99 yılları arasında çevrenin arayışlarına ve radikalleşmesine şahit olunur, 1997-2002 arasında yeni bir restorasyon dönemi ile karşılaşırız, bu dönemde çevrede bir yenilenme söz konusu olur, 2002-2007 yılları arasında yeni bir demokratik tepki görülür, bu dönem bir çevre radikalizmi ve merkezdeki muhafazakar konsolidasyon şeklinde tezahür eder, 2007'de ise demokratik tepki devam eder ve merkezdeki çevre ile çevredeki merkezin koalisyonu kurulur." (5)

Kahraman, merkez-çevre analizini dinamik bir veçheye kavuşturarak o şekilde kullandığını iddia etse de, merkezi ve çevreyi oluşturan güçleri tarih-üstü ve aşkın bir karakterle ele almakta, kültürel kod ve değerleri neredeyse hiç dönüşmeyip sabit kalan yapılar olarak görmekte ve bu kültürel değerlerin kimi kısmi dönüşümlere rağmen birbiriyle çatışmasının halen devam ettiğini iddia etmektedir. Neredeyse yüzyıldır merkez ve çevrenin sırasıyla iktidar olduğu iddia edilen yukarıdaki tabloya rağmen merkez iktidardayken de iktidarda değilken de yine de merkez olma niteliğini devam ettirmekte, çevre de iktidarda olsun ya da olmasın çevrede kalmaya devam etmektedir. Üstelik merkez, 1960 darbesini yaptığında da 1980 darbesini yaptığında da özsel niteliklerinden neredeyse hiçbir şey kaybetmeyen bir görünüm arz etmektedir. Kahraman muhtemelen bunun yarattığı çıkmazın farkında olduğundan merkezdeki çevre, çevredeki merkez, pasif modernleşme, aktif modernleşme gibi kavramlar türetme yoluna gitmektedir.

Kahraman'ın tarihsel blok kavramı ile başlayalım. Buna göre, aydınlar-bürokrasi ve ordudan müteşekkil bir tarihsel blok Türkiye'de merkezi oluşturuyor ve modernleşmenin de taşıyıcılığını üstleniyor. Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet için bunun böyle olduğuna şüphe yok sahiden de. Yukarıdan modernleşmenin söz konusu olduğu bütün toplumlarda modernleşme sürecinin öznesi olarak bu güçler karşımıza çıkıyor. Ancak burada problemli olan, Kahraman'ın söz konusu bloğunun yüzyıldan beridir pozitivist-jakoben-ilerlemeci bir ideolojinin taşıyıcılığını yaptığı ve monolitik bir görünüm arz ettiği iddiası. Tamam, Kahraman zaman zaman bloğun unsurları arasında kırılmalar ve mücadeleler olduğunu kabul ediyor ama bunlar pek de önem arz etmiyor, merkez merkezliğini korumaya devam ediyor.

2. Meşrutiyeti gerçekleştiren kadroların ve Cumhuriyeti kuranların kendi iç mücadelelerini bir yana bırakalım, 1930'larda, örneğin Kadrocularla karşımıza çıkan, Kemalist inkılâbın derinleştirilmesi yanlılarıyla buna karşı çıkanlar arasındaki mücadeleleri bir yana bırakalım, CHP kadrolarının 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından dinsel politikaları yeniden uygulamaya koymaları ve "çevre ile uzlaşma" çabalarını bir yana bırakalım, 1950 nasıl bir anlam ifade etmektedir, bunu düşünelim. Daha Soğuk Savaş'ın hemen başında, komünizmi en büyük tehdit olarak ilan ettikten sonra, emperyalist sisteme eklemlenmek adına "merkez"in "çevre"yi sokağa çağırması, Tan Matbaası ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi baskınlarını tertiplemesi nasıl bir anlam ifade etmektedir acaba? Bu soruyu aklımızda tutarak, CHP'nin "kansız bir şekilde" iktidarı Demokrat Parti'ye devretmiş olması ile Soğuk Savaş arasında bir bağlantı olup olmadığını da soralım kendimize. Bu sorular bize Kahraman'ın tarihsel bloğu ve Mardin'in merkezi üzerine daha derin analizler yapma imkânı verecek çünkü.

Demokrat Parti'nin, "yeter söz milletindir" sloganıyla iktidara gelmiş olması partiyi kuran unsurların CHP içerisinden çıkmış ve hepsinin de toprak ağaları olmaları gerçeğini unutturmamalıdır bize. "Çevrenin temsilcisi" DP'nin, CHP'nin rejimi konsolidasyon adına bir toprak reformuna girişmesi ve toprak ağası CHP'lilerin buna karşı çıkışı ile bir-

15-16 Haziran 1970 tarihli işçi hareketinde görülebileceği gibi "çevre" dinsel/kültürel değerleri adına değil, sınıfsal çıkarları adına İstanbul'u iki günlüğüne de olsa ele geçirebilmektedir.

likte hayata geçirilen bir parti niteliği taşıması elbette ki ironiktir; başka bir ironi ise çevrenin temsilcisi olan bu partinin emperyalist merkezlere eklemlenmekte gösterdiği kararlılıktır. Çevrenin temsilcileri NATO'ya girebilmek adına çevrenin çocuklarının emperyalizm adına Kore'ye savaşa gönderilmelerinin baş müsebbibi olabilmişlerdir. Dolayısıyla, 1950-60 arasını çevrenin kültürel değerlerine (esas olarak İslam'a) sahip çıkan ve CHP döneminin aşırılıklarını törpüleyen bir dönem olması nedeniyle çevre egemenliği olarak değerlendirmek daha baştan sorunludur, çünkü merkez ve çevre kavramsallaştırmaları daha baştan sorunlu bir görünüm arz etmektedir. Tek parti yıllarında CHP'nin taşradaki temsilcilerinin eşraf ve tüccarlar olduğu düşünüldüğünde bu durum daha da iyi anlaşılabilir. Kültürel kodlardan ziyade sınıfsal pozisyonlardır merkezdekileri ve çevredekileri esas olarak belirleyen ve taşrada yer alan eşraf, tüccar, toprak ağası vs. de açıkça merkezin birer parçası niteliğindedir.

Aydınlar-bürokrasi ve ordudan müteşekkil bloğun tek tip bir ideolojiye sahip, homojen ve monolitik bir blok olmadığını anlamak için 1950'ler Türkiye'sinde anti-komünizmin yarattığı etkiye bakmak da yeterli olacaktır. Her şeyden önce bu dönemde Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa gibi entelektüeller devletle zaman zaman sorunlar yaşasalar da, muhafazakâr entelijansiyanın ve elbette ki "çevre"nin temsilcileri olarak kamusal alandaki yerlerini almışlar, Kemalist inkılâpla cepheden olmasa da bir hesaplaşma içerisine girmişlerdir. Sadece bu da değil, aynı dönemde, devlet içerisinde, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde muhafazakâr bir bürokrasinin güçlenmeye başlandığını da görmekteyiz. Kemalist ideolojinin en güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiği orduda ise ABD ile ve NATO ile olan ilişkiler doğrultusunda anti-komünistliğin ön planda olduğu yeni bir subay profili ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aydınlar-bürokrasi-ordu ittifakı Kahraman'ın iddia ettiği dönemden, yani 70'lerden çok daha önce, bir kırılmaya uğramış durumdadır ve bu kırılma merkez-çevre çatışması ya da devlet-toplum çatışmasına indirgenemeyecek kadar karmaşık bir görünüme sahiptir.

Türk-İslam sentezi, Türkiye'yi merkez-çevre çatışması üzerinden okuyup, aydınlar-bürokrasi-ordu ittifakını homojen bir modernleştirici özne olarak gören yaklaşımların en fazla bir "sapma" olarak değerlendirebileceği bir olgudur. Oysa bu sentez, Türkiye'nin 60'lı yıllarının sonundan itibaren anti-komünizmin etkisiyle hızla muhafazakârlaşan bürokrasi ve ordu ile muhafazakâr entelijansiyanın yaptığı zımni bir sözleşme niteliğindedir. Bürokratların ve subayların bir bölümü *Yön-Devrim* çizgisinde Doğan Avcıoğlu'nun bağımsızlıkçı-kalkınmacı görüşlerinin etkisi altında hızla solculaşırken, diğer bir bölümü ise başını Aydınlar Ocağı'nın çektiği muhafazakâr entelijansiyanın öncülüğünde hızla milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin yörüngesine girmektedirler. Aynı şekilde "çevre" olarak adlandırılan halk da bu dönemde hızla sağ ve sol ideolojiler etrafında kamplaşmaktadır ve örneğin 15-16 Haziran Olayları'nda görülebileceği gibi "çevre" dinsel/kültürel değerleri adına değil, sınıfsal çıkarları adına İstanbul'u iki günlüğüne de olsa ele geçirebilmektedir. Bunda elbette ki yaklaşık on senedir sürmekte olan örgütlenme/sendikalaşma sürecinin ve öğrenci gençliğin mücadelesinin büyük etkisi vardır; öğrenci ve işçi mücadelesi bu dönemde birbirleri üzerinde bir tür sinerji yaratmış ve birbirlerini güçlendirmişlerdir. 1970'li yıllar boyunca "çevre"nin CHP'ye ve sosyalist sola büyük bir teveccüh göstermiş olması, hakça bir düzen arayışının içerisinde yer alması, büyük burjuvazinin temsilcisi TÜSİAD'ın sola karşı, çevrenin temsilcisi olduğu iddia edilen Türk sağı ile işbirliği yapabilmesi ve faşist hareketin 1970'ler boyunca sürdürdüğü terör de merkez-çevre paradigması üzerinden değil, dünya ve Türkiye ölçeğindeki sınıf mücadelesi ekseni üzerinden anlaşılabilir ancak.

Merkez-çevre analizinin başka bir problemi, burjuvaziyi analize dahil edilebilecek önemli bir özne olarak hiç görmemesidir. Bunun iki nedeni vardır. Nedenlerden ilki, analizin uluslararası meseleleri neredeyse hiç dert edinmemesidir. Mardin'in analizinde de Osmanlı-Türk modern-

16 Şubat 1969'da gericiler ve polis, 6. Filo'yu protesto eden işçi ve öğrencilere saldırmışlardı. 68 kuşağına karşı sokaklarda emperyalizmin vurucu gücü işlevini üstlenen bir gelenekten gelen ve bugün de o geleneğin devamı niteliğindeki bir partinin ideologluğuna soyunan Türköne'nin günümüzde demokratlık maskesi altında Türkiye'nin bütün ilerici birikimini tasfiye etmeyi amaçlayan yeni bir rejim inşasına katkı yapıyor oluşu bir tesadüften ibaret olabilir mi?

leşmesi, Osmanlı'nın emperyalizm çağında yaşadıkları ile hiç ilişkilendirilmez, imparatorluğu yönetenlerin emperyalizm karşısında uyguladığı iç ve dış stratejiler hiç değerlendirilmez ve elbette ki yakın dönem Türkiye tarihi söz konusu olduğunda da dünya sistemi ile/emperyalizmle olan ilişkiler hiç dikkate alınmaz; örneğin Hasan Bülent Kahraman'ın çalışmasında emperyalizm sözcüğü tek bir kez bile kullanılmamıştır. Oysa Osmanlı-Türk modernleşmesi, dünya sistemi ile olan ilişkiler ve dolayısıyla sermaye birikim süreçleri dikkate alınmadan anlaşılamaz. Aksi takdirde, 1960 darbesi de, 1980 darbesi de merkezin yitirdiği gücü geri alma ve restorasyon çabası olarak görülecektir. Oysa 1960 darbesi ile birlikte ithal ikameci sanayileşme modeli ve planlama ile uluslararası sisteme eklemlenen Türkiye egemen sınıfı, 1980 darbesinin ardından neoliberal iktisat politikaları ve ihracata dayalı büyüme modeli ile sisteme eklemlenmeyi tercih etmiştir; her iki durumda da esas olan Türkiye burjuvazisinin sermaye birikimine ilişkin konjonktürel tercihi ve uluslararası burjuvazi ile olan ilişkileridir. Nedenlerden ikincisi ise, Türkiye'de klasik-Batılı anlamıyla bir burjuva sınıfının gözlemlenemiyor oluşundan kaynaklanmaktadır. Osmanlı-Türkiye tarihine bakıldığında, Weberci bir ideal tip olarak, demokrat, özgürlükçü, liberal bir karakter taşıyan ve bu karakterden kaynaklanan taleplerini devlete dikte eden bir burjuva sınıfının gözlemlenemiyor oluşu, burjuvazinin "devlet babanın uslu çocuğu" (6) olarak görülmesi ve sınıf ilişkilerinin mevcut olmaması gibi algılanmakta ve öyle sunulmaktadır. Oysa İttihatçılar tarafından temelleri atılan ve Cumhuriyet döneminde de palazlandırılan bir burjuva sınıfı inkâr edilemeyecek bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır ve bu sınıf yukarıda da belirttiğimiz üzere, gücünü artırdıkça siyasete müdahale gücünü de artırmıştır.

Merkez-çevre paradigmasının bir başka zayıflığı 1950'den bugüne çok kısa aralıklar dışında hep iktidarda olan Türk sağ geleneğini devlet elitleri karşısında boynu bükük, ezilmiş ve üstelik muhalif gösterebilmesidir; darbe dönemlerinde elitler gelip ülkeyi restorasyon sürecine sokmakta, hemen ardından gelen demokratik tepki ile de merkez sağ yeniden iktidar olmaktadır. İlginç olan, devlet elitleri ile merkez arasında kurulan ve esas olarak kültürel değerlerden kaynaklanan bir antagonistik ilişkinin varlığı iddiasıdır. Bu iki taraf, sermaye birikim süreçlerinde, sola karşı mücadelede, toplumsal muhalefetin bastırılmasında ve hegemonya projelerinin hayata geçirilmesinde müttefiklik ilişkisi içerisinde olan iki özne olarak değil de, birbirleriyle sürekli olarak mücadele eden ve birbirini tasfiye etmeye çalışan iki zihniyet olarak kavramsallaştırılmaktadırlar. (7) Bunu mümkün kılan ise emperyalist sistemin ve sınıf mücadelesinin analizin içerisinde yer almamasıdır daha önce de belirttiğimiz gibi. Oysa son olarak AKP iktidarı döneminde gördüğümüz üzere, "merkez"in temsilcileri ile "çevre"nin temsilcileri, -bu bütün çatışmalardan münezzeh oldukları anlamına gelmemekle birlikte- Türkiye burjuvazisinin ve dünya sisteminin talepleri doğrultusunda kolaylıkla uzlaşabilmekte, neo-liberal iktisat politikalarını devreye sokabilmekte ve Türkiye'nin emperyalist projelere uygun bir şekilde dönüştürülmesi ve bağımlılığının derinleştirilmesi sürecini yönetebilmektedirler. Üstelik artık bu süreci meşrulaştıracak güçlü bir liberal-muhafazakâr entelijansiya, devleti ele geçirmiş ve bir tarikatın içerisinde çok güçlü şekilde temsil edildiği bir bürokrasi ve bunlara hiçbir şekilde itirazı olmayan bir ordu da mevcuttur.

O halde söyleyebiliriz ki, Osmanlı-Türk modernleşmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini emperyalist bir dünyada parçalanmak üzereyken görmesinden ve devleti kurtarma misyonunu üstlenen modernleştirici kadroların emperyalizme bakışlarından/emperyalizmle ilişkilerinden, Cumhuriyet dönemi ise, Cumhuriyet'i kuran kadroların bir paylaşım savaşından çıkmış ve bir imparatorluğu yitirmiş olmalarının etkisi ve elbette ki hemen yanı başlarında dünyanın ilk işçi devletinin kurulmuş olmasından, yeni Cumhuriyetin uluslararası sisteme nasıl eklemleneceğinden, 2. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş'ta alınan pozisyondan ve anti-komünizmden, sermaye birikim modellerinden, 60'lardan itibaren yükselen sola karşı yürütülen iç savaştan, Türk sağının emperyalizmle olan ilişkilerinden ve ılımlı İslam'ın bir proje olarak sahneye konuşundan bağımsız olarak ele alınamaz. Tüm bu parametreleri dikkate almaksızın, Türkiye siyasetini kültürel kodları birbiriyle çatışan devlet elitleri ile halk kitleleri arasındaki mücadelenin gerçekleştiği bir sahne olarak görmek bilimsel açıdan sorunlu olduğu gibi, politik açıdan da gerici bir tutuma işaret etmekte ve liberal-muhafazakâr hegemonyanın varlığını sürdürmesine hizmet etmektedir.

68 kuşağı ya da tarihin liberal-muhafazakâr tahrifine bir örnek

"…bugün siyaset bilimcilerin çoğunluğu düzenin nasıl korunacağına dair sayısal problemleri çözmeye çalışan sıradan teknisyenlere indirgenmiştir. Geri kalanlarsa, üniversitelerin koridorlarından iktidarın saraylarına gidip, hükümdarların kulağına sokulup tavsiyeler fısıldamaktadır. Bu siyaset bilimcileri en iyi temsil edecek figür, hükümdarın gizli danışmanı Geheimrat figürüdür." Hardt ve Negri *Çokluk* isimli çalışmalarında Samuel Huntington'ı tarif etmek için kullanıyorlar Geheimrat figürünü. Huntington'ın şeytani zekâsıyla kıyaslanamayacak olsa da benzer şekilde bizde de üniversite koridorlarından saraylara sokulmaya çalışan Geheimrat'lara rastlanıyor. *Zaman* gazetesi yazarı Mümtaz'er Türköne, bu figürün mümtaz bir temsilcisi olarak karşımızda duruyor. Türköne, liberal-muhafazakâr ittifakın en mümtaz kalemşorlarından biri olarak, yakın tarihi yeniden yazıyor; bir Geheimrat'a yakışır biçimde yeniden yazıyor.

Türköne'nin kitabının adı ile başlamak gerekiyor: *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı*. En önemli figürleri 12 Mart 1971 askeri darbesi ile darağaçlarında can vermiş ya da çatışmalarda öldürülmüş, geriye kalanları Ziverbey Köşkü'nde kontrgerilla tarafından işkenceye maruz bırakılmış, cezaevine tıkılmış, sürgüne gitmek zorunda bırakılmış bir kuşağın darbecilikle itham edilmesi üzerine düşünülmesi gerekiyor. 1980 öncesi Türkiye solunun aslında Kemalizm'den hiç kopamadığı, otoriteyi ve iktidar ilişkilerini kendi içerisinde yeniden ürettiği, kadın erkek eşitliğine önem vermediği, âşık olmayı ve cinselliği bilmediği üzerine 12 Eylül 1980 sabahından beri binlerce sayfa yazıldı çizildi. Bu külliyata Sovyetler Birliği'nin ve reel sosyalizmin çözülüşünden sonra bir de Marksizm'in yanlışlarına ve sosyalizmin kötülüklerine dair binlerce sayfalık külliyat eklendi. Ancak Türkiye solunun, bütün bir Türkiye tarihinin ideolojik bir okumaya maruz tutulması neticesinde, darbecilikle, jakobenizmle, militarizmle suçlanması ve derin devlet tarafından yönlendirilen, karanlık güçlerin hizmetindeki bir siyasal akım olarak kodlanmasını yeni bir olgu, Türkiye'nin 2000'li yıllarına dair bir olgu olarak kaydetmek gerekiyor.

Ergenekon operasyonu ile birlikte egemen güçlerin ve onun güdümündeki faşist ve dinci hareketin son 50 yıldaki bütün katliamlarının hayali bir örgüte yıkılması ve bunun neticesinde Türk sağının kanlı geçmişinden arındırılması Türkiye'nin dönüştürülmesi operasyonunun bir parçası haline geldi. Liberal-muhafazakâr entelijansiyaya mensup isimler, Türkiye tarihini yeniden yazarken solun tarihini de yeniden yazmayı ihmal etmediler ve solun Ergenekon operasyonuna destek vermemesinin "tarihsel" nedenlerini açıklamaya giriştiler.

Türköne'ye göre bu tarihsel nedenlerin başında 68 kuşağının kendisine batıdaki 68'lilerden farklı bir rota çizmesi gelmektedir. Türkiye'deki gençler "Avrupa'daki akranlarından çok farklı bir yöne doğru ilerlemişlerdir. Bu yönü belirleyen ise, ordu içindeki cuntalar ve bu cuntaların operasyonlarıdır. Avrupa'da gençlik özgürlük peşinde koşarken bizdekiler darbe şartlarını olgunlaştırmak için sokağa dökülmüşlerdir." (s.12) Türköne için mesele budur, 68 kuşağı egemenler arası bir güç savaşının sıradan piyonları ve kurbanlarıdır, kullanılmış ve sonra da bir kenara atılmışlardır. Türköne, Ergenekon tutuklularından emekli Albay Fikret Karadağ'ın "Ben arıyorum şimdi 5 tane Mahir Çayan, 10 tane Yusuf İnanoğlu. Nerede o şekilde vatana bu kadar samimi olarak hizmet için hareket etmiş insanlar nerede" şeklindeki sözlerini aktararak "68'den tam 40 yıl sonra darbe planlayan bu emekli albayın aklına darbe yapmak için bu isimlerin gelmesi bir tesadüf olmamalı" der; çünkü Türköne'ye göre işler 40 yıl önce böyle yürümektedir. THKP-C ve THKO'nun ordu içerisindeki mensuplarına ve Doğan Avcıoğlu'nun ordu içerisindeki ekibine atıfla 68 kuşağının darbecilikle itham edilmesi ideolojik bir mistifikasyondan başka bir şey değildir. Türköne, 60'lar boyunca askeri ve sivil bürokrasi içerisindeki sola ve sosyalizme hızla artan yönelimi çarpıtarak buradan kolaylıkla darbecilik suçlamasına geçebilmektedir; oysa ortada bir hegemonya, bir iktidar savaşı vardır ve devlet de ordu da bu savaşın dışında değildir, kutuplaşma buralara da yansımış durumdadır.

Türköne'ye göre 68 kuşağı aslında 27 Mayıs'ı yeniden yapmak isteyen bir avuç BAAS'çı asker ve sivilden ibarettir. 27 Mayıs ise halka karşı yapılmış ve halk egemenliği ideali, 27 Mayıs cuntasının postalları altında ezilmiştir (s.130). "9 Mart Cuntası'nın kışkırttığı gençleri ve 68'de başlayan olayları belki de başarısız bir 27 Mayıs denemesi olarak kayda geçirmek gerekir. (…) 68'i ve peşinden gelen

Zaman gazetesi yazarı Mümtaz'er Türköne.

kanlı çalkantıları 27 Mayıs'ın mantıki sonucu olarak görmek en doğru bakış açısı olacaktır. (s.134-135)

Liberal-muhafazakâr entelijansiyanın Türkiye tarihini yeniden yazma sürecinde Türköne'nin kitabı önemli bir numune olarak karşımızda durmaktadır. Kitabın arka kapağındaki şu ifadeler bu yeniden yazım sürecinin esas işlevini ortaya koyar niteliktedir:

"Bu kitapta 40 yıldır dillendirilen gerçekler veya efsaneler arasındaki derin uçurumu göreceksiniz. Bir yanda iktidar peşinde koşan, iktidar şehvetine ideolojik kılıflar arayan cuntacılarla; vatanı kurtarmak, yoksulluğa son vermek gibi büyük ideallerin peşine düşen gençlerin başrol oynadığı bir senaryoya şahit olacaksınız. Kendi aralarında hesaplaşan cuntacılarla, bu hesabın kendilerine kesilerek sokağa sürülen gençleri bulacaksınız. Ve halen kutsanan şiddeti… İçinde her türlüsü bulunan şiddeti… En başta da Ergenekon'un kırk yıl önceki operasyonlarını…"

68 kuşağına karşı sokaklarda emperyalizmin vurucu gücü işlevini üstlenen bir gelenekten gelen ve bugün de o geleneğin devamı niteliğindeki bir partinin ideologluğuna soyunan Türköne'nin günümüzde demokratlık maskesi altında Türkiye'nin bütün ilerici birikimini tasfiye etmeyi amaçlayan yeni bir rejim inşasına katkı yapıyor oluşu bir tesadüften ibaret olabilir mi?

Sonuç

Her yeni rejim yeni bir resmi ideolojiye ve yeni bir tarihyazımına ihtiyaç duyuyor. 1923 paradigmasının sona ermesi ve yerine liberalizmle muhafazakârlığın sentezinden müteşekkil bir yeni rejim, ikinci bir cumhuriyet kurulması sürecinde, yeni rejimin organik aydınları kendi teorik-tarihsel kökenlerini keşfediyor, kendi üst anlatılarını oluşturuyor ve yakın dönem tarihi, yeni rejimin ideolojik tahkimatını sağlamak adına tahrif ederek yeniden yazıyor. Eşit ve özgür bir dünya mücadelesi verenlerin, diktatoryal bir nitelik taşıyan liberal-muhafazakâr yeni rejimin ve onun meşruiyetini sağlayan organik aydınlar olan liberal-muhafazakâr entelijansiyanın karşısına, hem yeni bir rejim, yeni bir cumhuriyet fikriyle hem de yeni bir hegemonya projesiyle çıkmaları gerekiyor.

DİPNOTLAR

1) Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1* içinde, İletişim Yayınları, 2003.
2) İstisna durumu, Carl Schmitt tarafından devletin bekasının tehlikede olduğu ve bu nedenle hukukun askıya alındığı bir momente işaret etmek için kullanılmıştır. Schmitt'e göre, egemen, istisna durumuna karar verendir.
3) İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması Batılılaşma*, Alan Yayıncılık, 1989 (İkinci Baskı); Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Yayınları, 2008; Mümtaz'er Türköne, *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı*, Nesil Yayınları, 2008 (Beşinci Baskı).
4) Kahraman, s.123.
5) Age, s.182.
6) Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, Sayı: 9, s.33.
7) Hegemonya projeleri ile ilgili olarak bkz. Galip Yalman, "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölâtivist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?", *Praksis*, Sayı: 5.

Afrika'dan Anadolu'ya en eski insan göçleri

Hücrelerin içinde dünyamızdaki tüm canlıları oluşturan DNA'lar bulunur. Geçmişimiz ve geleceğimiz de bu DNA'larda saklıdır. Nasıl ki kitaplar bize geçmiş hakkında bilgi veriyor, DNA'da aynı şekilde insanın geçmişi hakkında bilgiler verebilmektedir. DNA'mız aslında bir zaman makinesi gibi bizi geçmişe götürüp geçmişimiz hakkında bilgi verir. Son bulgulara göre, şu anda Avrupa'da, Asya'da, Amerika'da yaşayan tüm insanların kökeni yaklaşık olarak 60-50 bin yıl önce Afrika'dan göç eden küçük bir Afrikalı gruba aittir.

Prof. Dr. Erksin Güleç
Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Timur Gültekin
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü

Modern insanın ortaya çıkışı ve göç yolları geçmişte ve günümüzde toplumda büyük merak konusudur. Bu konunun aydınlatılması için antropologlar Afrika'nın savanalarında tüm zor koşullara rağmen kazı çalışmalarını sürdürmekteler ve bu araştırmacıların buldukları fosiller, iskeletler ve arkeolojik bulgular bize en önemli ipuçlarını vermekte. Bu üç veri kaynağı 1980'li yıllara kadar insanın göç yollarıyla ilgili ortaya atılan bütün fikirlerin temelini oluşturur. Fakat bazı çevreler bilinçli ve önyargılı olarak kazılarda elde edilen fosil ve iskeletlere dayanılarak ortaya atılan bu fikirlerin sağlıklı olamayacağını her defasında dile getirmişler. Bu nedenle antropologların insan evrimi ve bu evrimleşme sürecindeki göç yolları üzerindeki hipotezleri her defasında bilim dünyasında tartışma yaratmış. Günümüzde genetik ve moleküler genetik bilimindeki müthiş ilerlemeler sayesinde atalarımızın izini geçmişten günümüze daha güvenilir bir şekilde sürebilmekteyiz. Genetik bulgular geçmişte antropologların ileri sürdükleri fikirleri doğrulamakla kalmıyor, aynı zamanda bize yeni ipuçları da sağlıyor. Sonuç olarak antropologlar farklı topluluklara ait mtDNA ve Y kromozomlarını karşılaştırarak göçler sırasında bu toplulukların yollarının nerede ve ne zaman ayrıldığı konusunda görece fikir sahibi olabiliyor.

Genler ve göçler

İnsanların bireysel merakı soy ve akrabalıkları ile ilgili olsa da antropolog ve genetikçiler için esas merak konusu popülâsyonların tarihi, akrabalıkları ve izledikleri göç yollarıdır. Hep merak etmişizdir, acaba genler toplumların göç yolları ve akrabalıkları (ata-torun ilişkisi) hakkında önemli bilgiler verebilirler mi? İnsandaki bir damla kan veya yanak sürüntüsünden elde edilen DNA molekülüyle bu soru işaretlerini nasıl cevaplandırabiliriz?

Farklı popülâsyonlarda değişen genetik özellikler bulunabileceğinin gösterildiği ilk çalışma Hirszfield'ler tarafından 1919 yılında yayınlandı. Bu çalışma AB0 kan gruplarının popülâsyonlar arasındaki farklılıklarını ortaya koyan bir makalenin bilim dünyasına sunulması ile tamamlandıktan sonra, devam eden yıllarda bu ayrımı ortaya koyacak diğer belirteçlerin arayışı günümüze dek sürdü. 1980'li yıllarda kimliklendirme amaçlı kullanılmaya başlanan ve DNA'nın enzimler tarafından değişik şekilde kesilmesi prensibine dayanan RFLP (Restriction fragment length polymorphism) yönteminin ardından 1990'larda istenen DNA parçalarının kolay bir şekilde çoğaltılmasına yarayan PCR (Polymerase Chain Reaction) tekniğinin keşfi ile genomun benzerlikleri ya da farklılıklarını ortaya koyan çalışmalarda yeni bir çağ başlamış oldu.

Peki genlerimiz nasıl oluyor da insanlığın geçmişi hakkında güvenilir bilgiler verebiliyor? DNA'mız aslında bir zaman makinesi gibi bizi geçmişe götürüp geçmişimiz hakkında bilgi verir. DNA nesilden nesle aktarılırken bir aşamada ebeveynlerden gelen genetik bilginin çaprazlanması sonucunda her bireyi anne ve babasından farklı kılan bir süreçten geçer. Ancak DNA'nın bazı özel bölümleri bu süreçte hiçbir değişime uğramadan ebeveynlerden direkt çocuklarına aktarılır. Örneğin sadece babadan oğla geçen Y kromozomu erkeklerin babadan kalıtımlarının izini sürmede genetik bir soyad gibi davranırken, sadece annelerden çocuklarına aktarılan mtDNA da (mitokondriyal DNA), anne soyu ile ilgili çalışmalarda takip edilecek belirteçleri sunar. mt-DNA'nın evrim hızı nükleer DNA'ya göre 10-20 kat daha fazladır. Bu durum, mtDNA'nın oksijen radikallerine daha fazla maruz kalması, koruyucu ve tamir sistemlerinin yokluğundan kaynaklanır. Bu yüzden mt-DNA mutasyonlara daha açıktır.

Elbette DNA'nın diğer bölümlerinde olduğu gibi Y kromozomu ve mtDNA da nesiller arasında aktarılabilecek zararsız bazı mutasyonlara maruz kalır. Birkaç jenerasyon geçtiğinde belli bir coğrafik bölgede yaşayan tüm erkek ve kadın bireylerde bu mutasyonların toplamı olan belli bir ortak genetik kimlik oluşur. İnsanlar yaşadıkları bölgeden ayrıldıklarında bu genetik kimliği beraberlerinde götürürler. İşte farklı popülâsyonlarda genler üzerinde çalışma yapıldığında bilim insanları belli bir belirtecin nereden ve ne zaman doğduğunu bu bilgi ışığında değerlendirirler. Her bireyin DNA'sında bulunan bu "marker (işaretler)"lar o bireyin atalarının göç modeli ile ilgili değerli bilgiler verir. Örneğin Orta Asyalı bir erkekten alınan yanak sürüntüsü veya birkaç damla kan yardımıyla DNA'sını elde edip 2 bin nesil öncesine yani yaklaşık olarak 40 bin yıl önceki Amerika yerlilerinin atası olan bir erkeğe ulaşabiliriz.

Günümüzde belli bir türün farklı bireylerine ait DNA diziliminde tek nükleotit farklılıklarını bulmayı amaçlayan SNP (Single Nucleotide Polymorphism) analizleri hastalıklara, kimyasallara, ilaçlara ve diğer ajanlara verilen kişisel cevabı etkiledikleri gerçeği sebebiyle yoğun bir şekilde çalışılmaktadır. Birbiri ile istatistiksel olarak ilişkilendirilebilen SNP'ler belli bir haplotipi ve ortak bir ata tarafından paylaşılan haplotip grupları da haplogrupları oluşturur. İnsanoğlunun Afrika'dan başlayan ve dünyanın diğer kıtalarına yayılan göçü sırasında bu haplogrupların izlerini takip etmek mümkündür. Günümüz popülâsyonları üzerinde yapılan genetik analizler sonucunda mtDNA ile Y kromozomu için dünyanın haplogrup haritaları çıkartılmıştır. Bu haritalar geçmiş toplulukların dağılım modelleri konusunda değerli bilgiler verir. Bu çalışmalara destek olması açısından son derece önemli olan antik DNA çalışmaları, teknik güçlüklerine rağmen, son yıllarda ivme kazanmıştır. Günümüz popülâsyonlarından ve antik topluluklardan elde edilen bilgiler toplanıp bir arada değerlendirildiğinde insan evrimi, popülâsyonların birbirleri ile geçmişte olan ilişkileri, popülâsyonların devamlılıkları ve yaşam standartları hakkında eşsiz bilgiler sunmaktadır.

Unutulmaması gereken, genler yardımıyla insanlığın tarihine yapılan yolculuğun amacının popülâsyonların zamana bağlı olarak gerçekleştirdikleri yer değişimleri ve insanlık tarihinin detaylarını anlamak olduğudur. Popülâsyon genetiği çalışmaları sanılanın aksine etnik grupların izini sürmeyi konu etmez. Etnik köken tamamıyla kültürel bir olgudur. Genetik olarak birbirlerine çok yakın olan bireyler farklı etnik gruplara mensup olabilir. Bu açıdan genetik çalışmalar etnik ayrımcılığı ve ırkçılığı reddeder.

Antik (eski)-DNA

Günümüzde baş döndürücü bir hızla ilerleyen moleküler genetik araştırmalarının sonuçları, antropoloji bilimindeki bazı yanıtsız soruların cevabını bulmamıza yardımcı olmaktadır. Genetik işaretler yardımıyla, yaşayan toplumların tarihleri hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz gibi, iskelet ve fosillerden de DNA elde ederek geçmişimiz hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Dünyada ve ülkemizde birçok antropolojik ve arkeolojik kazı çalışmaları yapılmaktadır. Bu kazıların temel amacı, insanın biyolojik ve kültürel geçmişini aydınlatmaktır. Antik DNA yardımıyla bu soyu tükenmiş türler ile yaşayan türlerin moleküler filogeni aracılığı ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Antik DNA, ölmüş organizmalardan veya eski kemik kalıntılarından elde edilen herhangi bir

Erksin Güleç Ardipithecus ramidus buluntu alanı Aramis lokalitesinde Afarlı yerliler ile birlikte.

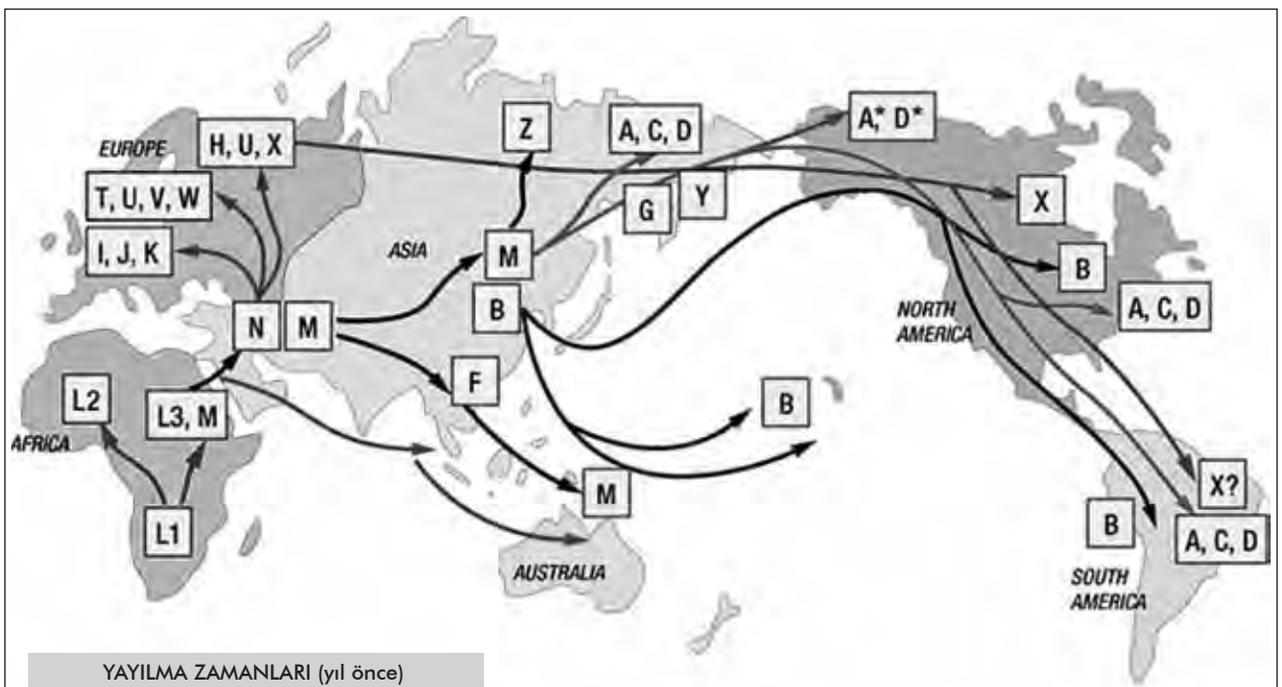
Gen Suwa, Aramis lokalitesi fosil buluntularını düzenliyor.

DNA (hücrelerin bilgi deposudur) kalıntısına denir.

İlk antik DNA çalışması 1984 yılında R. Hugichi ve arkadaşları tarafından müze örneği olan bir Quagga'nın deri kalıntıları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İnsanlar üzerinde ise ilk antik DNA çalışması 1985 yılında yapılmıştır. Max Planck Enstitüsünde çalışan Sventa Pääbo 2 bin 400 yaşındaki bir Mısır mumyasından bir DNA parçasını izole etmiştir.

Bugün artık ülkemizde de antik DNA çalışmalarının önemi yavaş yavaş anlaşılmaya başlandı. Şu anda birçok üniversitede biyoteknoloji laboratuarlarında antik DNA çalışmalarının yürütülebilmesi için ayrı birimler kurulmaktadır. Bu laboratuarlar sayesinde, geçmişte Anadolu'da yaşamış olan uygarlıkların, günümüz Anadolu insanı üzerine olan genetik etkileri de net bir şekilde ortaya konacaktır. Böylece eski Anadolu toplumlarının göç yollarını izleme fırsatımız olabilir. Örneğin şu sıralar İtalya'daki meslektaşlarımızla ortaklaşa yürüttüğümüz Etrüsklerin kökeniyle ilgili proje Anadolu ve İtalya tarihi hakkında önemli ipuçları verecektir. Geçmişte Etrüsklerin kökeniyle ilgili değişik varsayımlar ortaya atılmıştır. Etrüsklerin kökeninin İtalya olduğuna dayanan tez bilim insanlarınca fazla kabul görmemektedir. Bunun nedeni, Etrüsklerin kültürünün İtalya tarihinde bir anda ortaya çıkmış olmasıdır. Bu durum Etrüsklerin başka bir yerden İtalya'ya göç ettiklerini akla getirmektedir. İtalyan bilim insanlarının büyük çoğunluğu, genetik ve antropolojik çalışmaları referans alarak Etrüsklerin Batı Anadolu'dan göç ettiklerini savunmaktadırlar. Ayrıca ünlü tarihçi Heredot da Lidyalıların kıtlıktan kurtulmak için Batı Anadolu'dan İtalya'ya göç etiklerinden söz eder. Bu konu İtalya'da halen büyük bir merak konusudur. Bazı muhafazakâr İtalyanlar, Etrüsklerin Anadolu kökenli olduklarını mevcut politik yaklaşımlarından dolayı tamamen reddetmektedirler.

Etrüsklerin, İtalya'da bu kadar çok bilinmesinin nedeni Roma İmparatorluğu'nda uzunca zaman büyük söz sahibi olmalarıdır. Ayrıca Etrüskler olmasa, belki de Batı uygarlığının gelişmesine öncülük eden Roma İmparatorluğu'nun da ortaya çıkamayacağı birçok batılı tarihçi tarafından dile getirilmektedir. Etrüsklerin MÖ 800-1000 yıllarında İ-

YAYILMA ZAMANLARI (yıl önce)	
Afrika	120.000 - 150.000
Afrika dışına	55.000 - 75.000
Asya	40.000 - 70.000
Avustralya/PYG	40.000 - 60.000
Avrupa	35.000 - 50.000
Amerika	15.000 - 35.000
Na-Dene/Esk./Aleutlar	8.000 - 10.000

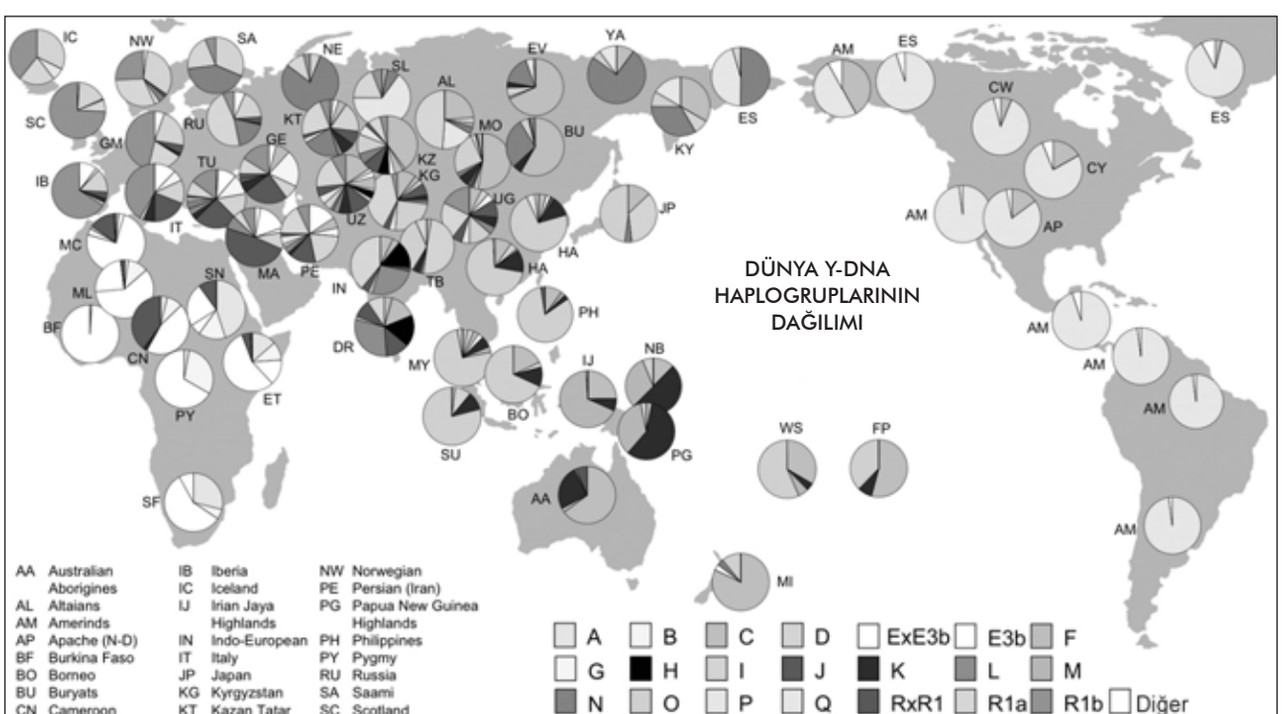
Şekil 1. 1980 yılından itibaren çeşitli popülâsyonlardan toplanan örnekler sonucu dünyanın mtDNA haplogrupları oluşturulmuştur. Haplogruplar dünyadaki popülâsyonların biyolojik çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir. Her popülâsyonun haplogrupları ve oranları diğerlerinden farklıdır. İnsanın Afrika savanalarında başlayan serüvenine ait en eski haplogruplar L0, L1, L2 ve L3'dür. Fakat L3 haplogrubundan köken alan M ve N haplogrupları Avrasya'nın genetik çeşitliliğini oluşturur. Avrupa ve Batı Asya'da çoğunlukla Batı Avrasya haplogrupları olan H-K, N, R,T-X, Doğu Asya'da ise daha çok C-G, M, O-Q, S, Y, Z görülür.

talya yarım adasına geldikleri ve hatta Anadolu'da öğrendikleri kültürü buraya taşıdıkları konusunda bulgular mevcuttur. Elba adası, İtalya'da demir madenleri bakımından çok zengindir. Etrüskler öğrendikleri demir işçiliğini Elba adasındaki madenleri kullanarak İtalya yarım adasında günlük hayatta kültürel olarak ani değişimlere öncülük etmişlerdir. Etrüsklerin kullandıkları alfabeleri, ölü gömme adetleri, anaerkil yapıları, sanatları, Anadolu'daki çağdaşlarına büyük benzerlik göstermektedir. Sonuçta bu benzerlikleri ne kadar çoğaltsak da Etrüsklerin Anadolu kökenli oldukları konusundaki varsayım hep şüpheyle karşılanacaktır. Bizim hayata geçirdiğimiz projenin amacı, İtalya'da antropolojik ve arkeolojik kazılardan ele geçen insan ve evcil hayvanların iskelet materyallerini ülkemizde özellikle batı Anadolu'daki kazılarda elde edilen aynı döneme ait iskelet materyalleri ile hem genetik hem de morfolojik açıdan karşılaştırarak bilinmeyeni aydınlatmaktır.

Modern insanın ortaya çıkışı

Son buluntular ışığında, insan evrimi konusundaki görüşler oldukça değişmiştir. Özellikle Afrika kıtasında insanın kökenine dair gerçekleştirilen kazılar insan evriminin bilinmeyenlerinin aydınlatılması açısından önemlidir. Bu kazılardan en önemlilerinden biri de Amerikalı araştırmacı Tim White'ın Etiyopya'da Afar bölgesinde gerçekleştirdiği Middle Awash kazı çalışmalarıdır. Tim White'ın araştırmalarına ülkemizden Prof. Dr Erksin Güleç ve ekibinden araştırmacılar katılmaktadır. Bu kazı araştırmalarında ele geçen ve tüm dünyada büyük ilgi uyandıran bir fosil, 4,4 milyon yaşındaki *Ardipithecus ramidus* fosilidir. *Ardipithecus ramidus* Etiyopya'da Afar çöküntüsünde Aramis lokalitesinde keşfedilmiştir. Tim White bu tür hakkında, dünyaca ünlü bilim dergisi *Science*'ın özel olarak yayınladığı sayısında belirttiğine göre, *Ardipithecus* insan ve şempanzenin ortak atasına bugüne kadar bulunmuş morfolojik ve kronolojik olarak en yakın türdür. Bununla birlikte, ortak atadan ayrılan ve insana giden evrimsel çizgide yer alan atamız bugüne kadar şempanzenin morfolojik özellikleri baz alınarak tanımlanıyordu.

Daha önceki bildiklerimizden farklı olarak Tim White, insanın atasının belirli bir oranda şempanzeye benzese de ondan farklı olduğunu ve insana daha çok benzediğini ileri sürüyor. Dr. White bu durumu, "*Ardipithecus ramidus*, şempanze değildi, günümüz insanı da değildi, sadece bir zamanlar olduğumuz bir şeydi" şeklinde ironik bir biçimde açıklıyor. *Ardipithecus ramidus*, insanın şempanze ile olan ortak atasından ayrılan ve ilk kez dik yürümeye başlayan atasıydı. Moleküler çalışmalar şempanze-hominid (insansılar) ayrımının 7 milyon yıl öncesinde başladığını gösterirken, Çad'da bulunan ve 7 milyon yıla tarihlenen *Sahelanthropus*, bu ayrımın çok daha erken bir dönemde gerçekleşmiş olduğunu işaret etmektedir. Buna

Şekil 2. Yapılan araştırmalar Y kromozomlarında da yine aynı şekilde en eski haplogruplarının Afrika popülâsyonlarında olduğunu göstermektedir. Bu araştırmalara göre A ve B ismindeki bu eski haplogruplardan ayrılan C, D, E haplogrupları Avrasya'ya yayılmış ve zamanla yeni alt dallar ayrılmış. Bugün Avrupa ve Ortadoğu'da yaşayan erkeklerin çoğu F-L, N ve R haplogruplarına, Doğu Asya'dakilerin önemli bir kısmı ise M-R haplogruplarına mensup Y kromozomları taşımaktadır. Resmin renkli orijinali için: http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~robert/Y-Haplogroups-1500AD-World-Map.png

Aramis lokalitesi Ardipithecus buluntu alanında (soldan sağa) Yohannes Hailesaleassie, Berhane Aswaf ve Tim White.

göre ilk dik yürüyen atalarımız yaklaşık 7 milyon yıl önce ortaya çıktı. Bu ata türlerden *Australopithecus*lar evrimleşti ve daha sonra beyin büyüklüğü artması ile beraber alet kullanabilen, ateşi kontrol edebilen ve sofistike bir kültüre sahip olan *Homo* cinsi ortaya çıktı. *Homo* cinsinin ortaya çıkışı ve ardından günümüz insanı olarak bildiğimiz modern insanın yaşam sahnesine çıkışı bilim dünyasında hep merak ve tartışma konusu olmuştur. 2,4 ya da 2,5 milyon yıl öncesine tarihlendirilen *Homo* cinsinin ilk üyeleri *Homo habilis* ve *Homo rudolfensis* ile temsil edilir. Yaklaşık 1,8 milyon yıl önce *Homo erectus* ortaya çıkana kadar insan evriminde rol alan bütün türler Afrika'da ortaya çıkmışlardır. Afrika dışına göç eden ilk tür *Homo erectus* olmuştur. Bununla birlikte modern insanın ortaya çıkışı birçok soru işaretini de beraberinde getirmiştir. Modern insanın ortaya çıkışı

ile ilgili yakın zamanda iki temel model ortaya konmuştur. Bunlardan ilki **çok merkezli evrim modeli** olarak bilinmektedir. İkinci model ise **Afrika'dan çıkış modeli** olarak bilinir.

Michigan Üniversitesi'nden Milford Wolpoff'un ortaya attığı çok merkezli evrim modeline göre *Homo erectus* yaklaşık olarak 1 milyon yıl önce Afrika'dan diğer kıtalara göç etmiş ve gittiği tüm bölgelerde yerel türler ile etkileşerek *Homo sapiens*in atasal potansiyelini oluşturmuştur. Bu modele göre Neanderthaller, *Homo erectus* ve Modern sapiensler arasındaki geçişi temsil eder. Dolayısıyla Neanderthaller insanların doğrudan atası olarak kabul edilirler. Oysa günümüzde Modern *Homo sapiensler* ile Neandertal DNA'ları karşılaştırıldığında ortak bir mutasyona rastlanmamıştır. Fakat kazılarda ele geçen fosil diş ve kemiklerden, Neandertallerle Modern *Homo sapiens*'ler arasında genetiksel olarak yüzde 99,5'lik bir benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Svante Pääbo ve çalışma arkadaşlarının bu bulguları Neandertaller ile Modern *Homo sapiens*ler arasında genetik karışmanın olmadığını, ancak bundan 500 bin yıl önce ortak bir atayı paylaştıklarını gösterir.

Modern insanın ortaya çıkışıyla ilgili olarak Londra Doğa Tarihi Müzesi'nden Christopher Stringer ikinci bir model olarak Afrika'dan çıkış modelini önermiştir. Bu modele göre modern insanlar Afrika'da ortaya çıktılar ve burada modern özellikler kazanarak Afrika dışına yayıldılar. Araştırmalar mtDNA'daki en çok çeşitliliğin (varyasyonun) Afrikalılarda olduğunu gösterdi. Bu bilgi de Afrikalıların yaşayan insan topluluklarının kökenini oluşturduğunu doğrular niteliktedir. Bu durum modern insanın kökenin bir zamanlar sanıldığı kadar eski olmadığını ve günümüz insanının modern morfolojisine 200 bin yıl önce Afrika'da sahip olduğunu ve 60 bin yıl önce ilk gö-

Neandertal genomu tamamlandı

2009 yılının Şubat ayında *Science* dergisinde çıkan "Neanderthal genomunu sekanslandı" haberi ile insanoğlunun dünyaya yayılımı ve Neandertallerin gizemi ile ilgili büyük bir sis perdesi ortadan kaldırıldı. Bu çalışma Modern *Homo sapiens*lerin 30 bin yıl önce Avrupa'ya yayıldıklarını gösteriyor. Bu bilgi belki de Wollpof ve Stringer arasında uzun zamandır devam eden tartışmanın da galibinin Stringer olduğunu gösteren somut bir kanıt. Böylelikle Neandertallerle Modern *Homo sapiens*ler arasında bir karışmanın olmadığı kesinlikle kanıtlanmış oldu. Neandertal genomunun sekanslanması sonucu ortaya çıkan yeni bilgiler ışığında onların tekrar hayata döndürülme olasılığı da gündeme gelmiş ve hatta bunun olası maliyetinin de 30 milyon dolar olduğu hesaplanmış. Bu konudaki etik hassasiyetleri gidermek için şempanzelerin kullanılması da söz konusu gibi görünüyor. Bu gelişmeler Neandertal ve Modern *Homo sapiens* arasındaki sosyal ve davranışsal benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulmasını da beraberinde getirebilir. Svante Pääbo ve ekibinin Neandertallerde FOXP2 genini analiz ettikleri çalışma bunun için iyi bir örnek. FOXP2 geni konuşma üzerinde çok büyük etkisi olan bir gen. Bu gene ait amino asit dizisinde diğer canlılar ile insan 715 bölgenin sadece 2 tanesinde farklılık gösteriyor. Bu iki farklılık şempazelerde de bulunmuyor. İşte bu açıdan Neandertallerde bu farklılığın aranması, onların konuşma yetileri ile ilgili önemli bilgileri açığa kavuşturması açısından son derece önemli. (http://www.eurekalert.org/pub_releases/2009-02/mpif-dvo020309.php)

çü Ortadoğu'ya yaptıktan sonra 50-30 binli yıllarda Avrupa ve Asya'ya yayıldığını gösterir. Ayrıca nüfus genetikçileri de Afrika'dan çıkış hipotezinin çok daha akla yatkın olduğunu savunmaktadırlar. Bu bilim insanlarına göre eğer insanlar *Homo erectus* aşamasında Afrika'dan yeryüzüne yayılmaya başladılarsa bu süreç içerisinde coğrafi izolasyon bu gruplar arasında günümüzdeki toplumlar arasında görülen genetik farklılıklardan çok daha büyük genetik farklılıklar oluşturmalıydı. Arkeolojik buluntular açısından da olaya bakacak olursak eğer çok merkezli evrim modeli doğruysa arkeolojik buluntuların dünyanın her yerinde aynı zamanda evrimleşmesi gereklidir. Fakat alet yapım teknolojileri önce bir bölgede ortaya çıkıp, daha sonra farklı bölgelere aşamalı olarak yayılıyorsa bu durum Afrika'dan çıkış modelini destekler. Bunun yanı sıra daha önce de belirttiğimiz gibi arkeolojik buluntuların, fosil buluntularla da çakışması gereklidir. Arkeolojik buluntular ne yazık ki dünyanın her bölgesinde aynı zamanda ele geçmemektedir.

Anadolu'ya göçler

Anadolu insanlık tarihi açısından önemli bir coğrafyadır. Bu coğrafya geçmişten günümüze önemli göçlere tanıklık etmiş. Anadolu ayrıca birçok uygarlığa da ev sahipliği yapmış ve yapmaktadır. Anadolu'nun insanlık tarihi bilindiği üzere Neolitik dönemden çok öncelere dayanır. Anadolu'da Alt Paleolitik döneme ait başlıca buluntu yerleri Dursunlu, Kaletepe, Dülük, Yarımburgaz ve Karain'dir. Orta Paleolitik buluntu yerleri Yarımburgaz, Karain, Kalatepe, Tıkalı Mağarası ve Merdivenli Mağarası; Üst Paleolitik buluntu yerleri ise Üçağızlı, Karain, Kanal ve İncili Mağaralarıdır. Neolitik dönemden itibaren ise Hatti, Hitit, Urartu, Lidya, Frig, İyonlar vb. gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve bunun yanında Akad, Eski Yunan, Roma ve Osmanlı gibi imparatorluklara da mekân olmuş.

Neolitik öncesine bir yolculuk yaptığımızda Anadolu'nun insanlık tarihi açısından önemini daha iyi anlarız. Anadolu'da insana ait ilk izler günümüzden 900.000 yıl öncesine gitmektedir. Gürcistan/Dmanisi fosilleri (1,7 milyon yıl öncesi), *Homo erectus*'ların Avrasya'ya göçlerinin bilinenden çok eskiye dayandığını gösterir. Bu göç yolları üzerindeki en önemli geçiş merkeziyse Anadolu'dur. Günümüzden yaklaşık olarak 1,7 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Gürcistan Dmanisi buluntusu, Afrika dışına çıkan ilk insanın beyin kutusu uzun, kafatası kemikleri kalın, kaş kemerleri çıkıntılı ve post cranial iskeleti modern insana göre iri olan bir morfolojiyle *Homo erectus* ve *Homo habilis* arasında bir türe ait olduğunu düşündürmektedir. Afrika gibi çok elverişli bir iklimden ayrıldıktan sonra Eski Dünyanın diğer kıtalarında çok farklı iklim koşulları altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldılar. Örneğin, Java'da tropik iklim altında yaşarken, Çin'de soğuk tundra iklimine uyum sağlamak zorundaydılar. Aslında, biyo-kültürel evrim sürecimizdeki en belirgin değişimler de bu yeni ekolojik ortamlarda gerçekleşti. Bu insanlar kısa süre içinde Asya ile Avrupa'nın geniş bölgelerine yayılmaya başladılar. Bu göç yolları üzerindeki bilinen en önemli geçiş merkeziyse Anadolu'dur. 1993 yılında Konya/Dursunlu'da bulunan kuvars, çakmaktaşı ve kireçtaşı alet topluluğundan oluşan ve Anadolu'da şimdiye kadar rastlanan en eski insan yapımı materyalleri içeren buluntular Afrika Kıtası'ndan dışarı çıkan ilk insan türü olan *Homo erectus*'ların yaklaşık 900 bin yıl önce Pleistosen Dönem'de Anadolu'da yaşadıklarını göstermektedir.

Anadolu Alt ve Orta Paleolitiğine ilişkin iskelet kalıntılarından yoksun bulunmakla birlikte günümüzden yaklaşık olarak 500 bin yıl önce yaşamış olan bir *Homo erectus* fosili-

Antik DNA (aDNA) çalışmaları, antik örneklerden elde edilen DNA'nın az miktarda olması ve yüksek kontaminasyon riski nedeniyle teknik bazı problemler içerir. Bu nedenle özellikle insan kalıntıları ile ilgili çalışmalar yapılırken sonuçların güvenirliliğini artırmak için ciddi önlemler alınması gerekir. Timur Gültekin kazılardan elde edilen iskeletlerden DNA örneği alırken.

nin Denizli traverten işletmelerinin birinde traverten bloklarını kesen işçiler tarafından tesadüfen bulunması bilim dünyasında özellikle antropoloji alanında büyük heyecan yarattı. *Homo ergaster*'in Nil Nehri boyunca güneye ve Kızıl Deniz'e kadar göç ettiği tahmin edilmekte. Fakat bu yol üzerinde şu ana kadar Alt Pleistosen dönemine ait herhangi bir iskelet veya alet bulunamamıştır. Ayrıca Asya'ya giriş yaptığı sanılan Güney Batı Arabistan çevresinde de bir buluntuya rastlanmamış. Bu nedenle Gürcistan/Dmanisi (1,7 milyon yıl), İsrail/Ubeidiya (1,4-1 milyon yıl) ve Türkiye/Denizli (500 bin yıl) fosilleri Erken Pleistosen'deki insan gelişiminin aydınlatılması açısından büyük öneme sahiptir. Anadolu'da Alt Paleolitik Dursunlu buluntu yerinin dışında Kaletepe, Dülük, Yarımburgaz ve Karain bulunmaktadır. Başlıca Orta Paleolitik buluntu yerleri ise Yarımburgaz, Karain, Kalatepe, Tıkalı ve Merdivenli Mağaraları iken, Üst Paleolitik buluntu yerleri Üçağızlı, Kanal ve İncili Mağaralarıdır.

1946 yılında Prof. Dr. Kılıç Kökten Antalya-Karain Mağarası'nı bulmuştur. Bu mağaradaki kültür katmanları ve buluntular Neandertal evresini de işaret etmektedir. Ülkemizde şu ana kadar Neandertal fosiline rastlanmamıştır. Ancak devam eden olası kazılarda Neandertal fosilinin ele geçme ihtimali hayli yüksek. Bilindiği üzere Neanderthaller buzul döneminde yaşadıkları için kafa ve vücut morfolojisi, soğuğa adaptasyon gösterecek şekilde evrimleşmiştir. Beyin kapasiteleri ortalama 1560 cc ile tüm hominidler arasında en yüksek orana sahiptir. Neandertallere ait fosiller Avrupa, Özbekistan, Irak ve

Irk yok, biyolojik çeşitlilik var

Bugün antropolojide **ırk** teriminin yerine insanda biyolojik çeşitlilik kavramı kullanılmaktadır. Bilindiği gibi insanlar farklı coğrafyalarda yaşamaktadırlar ve yaşadıkları bu coğrafyalara göre özel bazı yapılar kazanmışlardır. Bu nedenle insanlar arasındaki biyolojik ve kültürel farklılıkları politik bir düşünceyle nitelendirmemek gerekir. Fosil ve genetik veriler, modern insanın (*Homo sapiens sapiens*) yaklaşık olarak 150-200 bin yıl önce Afrika kıtasında ortaya çıktığını ve buradan dünyanın diğer kıtalarına göç ettiğini göstermektedir. Büyük bir olasılıkla küçük bir popülâsyon halinde ortaya çıkan bu grubun, homojen bir yapı göstermediği varsayılmaktadır. Daha iyi yer ve beslenme olanakları bulabilmek için bu küçük topluluklardan dışarıya doğru göçler başlamıştır. Zamanla tüm dünyaya yayılmışlardır. Belirli bir merkezden her tarafa doğru yayılan gruplar gittikleri yerlerin çevre koşullarının etkisi altında kalmaya başlamışlardır. Coğrafik yalıtımlar, farklı çevrelere uyum yapma olanağını vermiş ve böylece farklı özellikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Eskiden ulaşım, nüfus yoğunluğunun az olması ve diğer etmenler nedeniyle popülâsyonlar arasında görünür farklılıkların daha belirgin olduğu bilinmektedir. Fakat hızlı sanayileşme paralelinde gelişen ulaşım araçları yardımıyla insan göçleri artmış ve nüfustaki hızlı artışa paralel olarak insanlar arasındaki gen akışı da hızlanmıştır. Bugün, dünyamızda bir grubun sahip olduğu fiziksel bir özelliği farklı gruplar içerisindeki bireylerde de görmek olasıdır.

Kalabalık bir caddede yürürken, etrafımızdaki insanlara baktığımızda dış görünüş olarak birbirinden çok farklı olduklarını göreceksiniz. Bu insanlar deri rengi, göz rengi, kıvırcık, düz, dalgalı saçlardan tutun da uzun, geniş, dar buruna kadar daha birçok özellik bakımdan birbirlerinden farklıdırlar. Bu insanları bütün özellikleri bakımından sınıflandırmaya kalksak belki de hepsi birer grup oluşturacaklardır. O zaman hemen aklımıza şu sorunun gelmesi beklenir: Bir bireyin belli bir ırkın üyesi olmasını ne sağlar? Aslında sahip olduğumuz fiziksel özelliklerin algılanması kültürden kültüre değişmektedir. Örneğin Amerika da siyah olarak nitelendirilen herhangi biri Brezilya'da beyaz olarak nitelendirilebilir.

Genetik farklılıklardan yola çıkarak dünyaya yayılmış insan popülâsyonlarını karşılaştırarak biyolojik gruplamalar yapılabilir. Bu olay bazı durumlar için geçerli olmakla birlikte çoğu zaman işe yaramaz. Örneğin deri rengi, -doğal seçilimden etkilenen- genellikle insanları ırklara ayırmada kullanılır. Fakat doğal seçim sonucu aynı fiziksel karaktere sahip olan gruplar genetik yapı olarak birbirinden çok farklı olabilirler. Sahara-altı Afrika'da yaşayan bireylerle Avustralya yerlileri aynı deri pigmentine sahip olabilirler. Ancak bunlar genetik yapı olarak birbirleriden çok farklı gruplardır. İnsanın genetik çeşitliliği kıtalara ayrılarak incelendiğinde, çeşitliliğin çok büyük bir kısmının kıtasal gruplar içinde olduğu, ancak çok küçük bir kısmının kıtalar arasında farklılık gösterdiği görülür. Bu bilgi belki de şu anda toplumların çıkmazı olan ayrımcılık konularında bir kılavuz olabilir. Ayrıca genetik olarak insanlar arasında o kadar az fark var ki, bütün etnik ve ırksal kategoriler bu açıdan anlamını yitiriyor. Fakat burada önemli olan bu bilgileri toplumun geneline yayabilmektir. Bu bilgileri kullanacak ve özümseyecek olan toplumlar dünyada var olmaya devam edeceklerdir. Bunun aksine bu bilgileri anlayamayan toplumlar bir müddet sonra çözümsüz çatışmalar neticesinde dünya sahnesinden yok olacaklardır.

Anadolu biyolojik çeşitlik açısından birçok toplumdan daha fazla farklılık gösterir. Bunun başlıca nedenleri arasında 1) Anadolu'nun insanlık açısından çok eski bir yerleşim yeri ve uygarlıkların beşiği olması, 2) Avrupa ve Asya arasında köprü olması, 3) Tarih boyunca kültürel ve ekonomik açıdan dünyanın değişik coğrafyaları ile etkileşim içinde olması gösterilebilir.

İsrail'de bulunmasına rağmen, Afrika ve Uzak Doğu'da yaşadıklarına ilişkin bir kanıt elde edilememiştir. Neandertallere ait en önemli özelliklerden biri ölülerini gömmeleridir. Bunun en güzel örnekleri Kuzey Irak'ta Zağros Dağları'nda Shanidar mağarasından ele geçirilmiştir.

Alt Paleolitik kültüre ait İstanbul-Küçükçekmece Yarımburgaz Mağarası'nda bulunan kaba yapılı çaytaşı aletler ile Gaziantep Dülük Acheuleen el baltaları Anadolu'da bu dönemde yaşamış insanların varlığına dair önemli buluntulardır.

Anadolu'da Üst Paleolitik döneme ait buluntular arasında en önemlisi Prof. Dr. Erksin Güleç başkanlığında halen devam eden kazılarda ele geçen bol miktarda taş alet ve insan dişleri, üst paleolitik döneme ait gizemi ortadan kaldıracak nitelikte. Bunun nedeni Üçağızlı Mağarası'nın sürdürülen kazılarla birlikte, paleolitik dönem insanlarının biyolojik yapıları, kültürleri, beslenmeleri hakkında çok önemli bilgiler verme potansiyelini taşıması. Mağarada ele geçen süs eşyası olarak kullanıldığı bilinen deniz kabukları ve boncuklar, insan davranışlarının ve düşünsel evriminin kanıtlarını göstermesi açısından önemlidir. Üçağızlı Mağarası'nın ilk sakinlerinin Afrika'dan çıkarak Avrasya'ya yayıldığı varsayılan ilk modern insanların öncüleri olduğu düşünülmekte. Çünkü yaklaşık 40 bin yıl önce bireysel süslenmenin bu kadar yoğun olduğu, "ben (self) kavramının" kendisini gösterdiği ve insanın kendini toplum içinde ayrı bir birey olarak algıladığının anlaşıldığı buluntu yerleri son derecede azdır. Prof. Dr. E.Yaşar Bostancı tarafından Antalya/Beldibi Üst Paleolitik mağarasında ele geçen insana ait fosil parçaları da önemli diğer buluntulardır.

Sonuç olarak Anadolu'da yürütülen kazılarda elde edilen iskelet materyalleri üzerinde yapılan antropolojik incelemeler, Anadolu Neolitiğinde yaşamış toplumların Ortadoğu popülâsyonlarından farklı bir morfolojik yapı sergilediğini göstermektedir, Tunç Devri ile birlikte Anadolu toplumları, Ortadoğu ve Kafkaslardan yoğun bir biçimde etkilenmiştir ve kladistik analizlerde bu etkilenme heterojen bir yapı şeklinde kendini ifade etmektedir. Demir Çağı Anadolu'sunda da bu heterojen yapı devam etmektedir. Anadolu'da gerçekleştirilmiş olan genetik çalışmalar, ülkemizin gerçekten de genetik çeşitlilik bakımından zengin olduğunu göstermiştir. Şu anda Anadolu'da yaşayan insanların tarihin belli zamanlarında farklı coğrafyalarda yaşadıklarını, genetik olarak karıştıklarını, dağıldıklarını, tekrar bir araya geldiklerini ve dolayısıyla yerel düzeyde karmaşık ve zengin kültürel ve sosyal yapılar oluşturduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

1) T. G. Schurr (2004), Peopling of the New World: Perspectives from Molecular Anthropology. Annual Review of Anthropology. 33:551.

2) O. Gökçümen, T. G. Schurr (2008); Genler, Göçler ve Anadolu, Atlas Dergisi, Şubat 2008 Sayısı.

3) T. Gültekin, Ö. Gökçümen (2009); Genetik Bilgi ve Antropoloji, Tübitak Bilim Teknik Dergisi, Sayı: 494.

4) Long and Kittles (2003) Human genetic variation and the nonexistence of human races: Human Biology, V.75, no.4, pp. 449-471.

SİYASET >

BANA YALAN SÖYLEME!
Derleyen: John Pilger

John Pilger'in "Bana Yalan Söyleme! – Araştırmacı Gazeteciliğin Şahikaları" başlığıyla derlediği ve Gellhorn, Murrow, Cameron, Hersh, Wallraff, Fisk, Haas, Politkovskaya, Milne ve Knightley ayarındaki gazetecilerin 'gazetecilikte dönüm noktası' niteliğindeki çalışmalarını biraraya getirmektedir...

SİYASET >

GÜLERYÜZLÜ FRANKOCULUĞUN DRAMI
Osman Can

Osman Can'ın "Güleryüzlü Frankoculuğun Dramı" adını verip, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri karşılaştığı temel anayasa ve hukuk sorunlarını tartıştığı bu kitabı,bir bakıma hem tarihe tanıklık eden, hem de tarihyazımının bizatihi içinde olan yazarın düşünsel seyrinin de manzarasıdır...

EDEBİYAT KURAMI >

JOSEPH CONRAD VE OTOBİYOGRAFİDE KURMACA
Edward Said

Edward Said 'in eleştirel monografilerin nadide örneklerinden biri sayılan bu çalışması, modernist yazına, dünya çapındaki ilk büyük romancı olan Conrad'a ve Said külliyatına ciddi bir ilgi duyan herkes açısından vazgeçilmez bir kitaptır..

ÇİZGİ-ROMAN >

TEHLİKELİ KADIN: EMMA GOLDMAN'IN ÇİZGİ ROMAN BİYOGRAFİSİ
Sharon Rudahl

Sharon Rudahl'ın engin bir hayal gücüne dayalı, ayrıntıları asla atlamayan titiz çalışmasıyla ortaya çıkan bu çizgi-roman, Çarlık devrinden 20. yüzyıl başı New York'un kenar mahalleleri ve hapishanelerine, Ekim Devrimi'nin harabeye dönmüş şehirlerinden İspanya'nın kır kolektiflerine kadar Emma Goldman'ın biyografisinin en önemli anlarını sunmaktadır okura...

www.agorakitapligi.com
tel: 0212 243 96 26-27
faks: 0212 243 96 28

agorakitaplığı

Kimyasalların karanlık yüzü - 2

Kozmetiklerdeki tehlike

Şampuanlardan, nemlendiricilere, parfümlerden güneş kremlerine, ojelerden saç boyalarına kadar pek çok kişisel bakım ürününün içeriğinde yer alan kimyasallar, birçok kanser türünden, kısırlığa dek çok ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Bu açıdan bakım ürünleri, hükümetlerin ve endüstrinin halk sağlığında başarısızlığının çıban başları gibidir. Kişiler, kullandıkları ürün sayısını azaltmalı, aldıkları ürünü kimyasal içerik açısından kontrol ederek daha sağlıklı seçimler yapmalıdır. Hükümetler, bu ürünler için kapsamlı güvenlik standartları belirlemelidir. Şirketler ürünlerini yeniden formüllendirerek, müşterilerini, potansiyel toksik kimyasallardan, test edilmemiş içeriklerden, tehlikeli etkilerden korumalıdır.

Derleyen: Bahar Işık
Deri ve Zührevi Hastalıklar Uzmanı

Bahar Işık'ın, "Kimyasalların karanlık yüzü" adlı üç yazıya böldüğümüz bu kapsamlı derlemesinin geçen sayımızda yayımlanan bölümünde, evimizde iç içe yaşadığımız halı, perde, oyuncak, televizyon, bilgisayar, yazıcı gibi pek çok çeşit ürüne giren, insan yapımı kimi kimyasal gruplarının sağlık açısından bilinen, olası zararlı etkilerinden söz ediliyordu. Yazıda, pek çok sentetik kimyasalın üzerinde insan sağlığına etkileri açısından bir araştırma yürütülmediği de belirtiliyordu. Bu sayıda yayımladığımız bölüme, kozmetiklerde kullanılan kimyasallar ve bunların olası etkileri konu ediliyor. Gelecek sayımızda yer vereceğimiz üçüncü bölümde ise, deterjanlar ve sabunlar gibi temizlik maddeleri ele alınacak.

Merkezi Washington'da bulunan EWG'nin (Çevre Çalışma Grubu) 2004 tarihli bir raporuna göre, 7497 kozmetik bakım ürününün yüzde 99,7'sinde şimdiye kadar hiç araştırılmamış en az bir kimyasal bulunuyor. Her 120 üründen biri kanserojen madde içeriyor. Ayrıca raporda uzun süre kullanılan kozmetiklerin, kısırlıktan, doğum sonrası sakatlıklara kadar pek çok probleme neden olabileceği iddia ediliyor.

EWG'nin Skindeep Raporu'nda sonuçları yer alan, 2300 kişi arasında yapılan başka bir araştırmaya göre, insanların günde ortalama dokuz bakım ürünü kullandıkları belirtiliyor. Dolayısıyla vücudumuz her gün, içinde şampuan ve saç kreminin de bulunduğu bu ürünlerin içindeki 126 kimyasalla etkileşime giriyor. Ama bu ürünlerin içerdiği kimyasalların, vücutla uzun süreli etkileşiminde nasıl sonuçlar doğurabileceği tümüyle meçhuldür.

İnsan soyu üreme yeteneğini kozmetikler yüzünden kaybedebilir

Gebeliğin ilk 3 ayı, erkek bebeklerin gelecekteki üreme yeteneğinde belirgin bir etkiye sahiptir. İlk 12 haftada maruz kalınan kozmetiklerdeki kimyasallar, hayatın ilerleyen kısmında sperm yapımını azaltıp infertiliteye neden olabilir. Söz konusu ürünler kadınların çoğu tarafından günlük kullanım alışkanlığına girmiştir. Kanıtlar kesin değilse de, sürdüğümüz her şey kendi kanımızda, hatta doğmamış bebeğimizin dokularında bile rahatlıkla gezebilmektedir. Aynı bebeklerde testis kanseri de daha fazla görülmektedir. İngiltere'de 1975'de 850 testiküler kanser bildirilmişken, 2004'de bu sayı 1889'a ulaşmıştır. Mevcut kanıtlar hayvan de-

neylerine dayanıyor olsa da, ihtimallerden dolayı, bebek planlıyorsanız, yaşam şeklinizi değiştirmelisiniz.

Son dönemde Fransız Sağlık Bakanlığı, kozmetiklerin gebeler için uygun olup olmadığı konusunda etiketlenmesinin düzenlemesiyle ilgilenmeye başlamış. Bu ilginin nedeni, İngiltere'de yapılan bir çalışma. Çalışmada, normalden fazla saç spreyine maruz kalan gebelerin çocuklarında bir gelişimsel üreme bozukluğu olan hipospadiasaya dikkat çeker oranda daha fazla rastlandığı bildirilmiş. Bu etki, spreylerdeki kimyasalların hormon kesintisi etkisine bağlanıyor.

Gebeler özellikle hamileliklerinin ilk 3 ayında ne kullandıklarına dikkat etmeli ve bu etkilenimleri en aza indirmeliler. Sağlığı yerinde pek çok kişi, natürel, organik, ilkel ürünlerin en iyisi olduğunu düşünmekte. Doğa ihtiyacımız olan her şeyi sağlamıştır. Toksik kimyasalları üzerine sürerek derimizi ne daha yumuşak, ne düzgün, ne de daha genç yaparız. Bu toksinler derimizi en çok etkileyen organ olan karaciğerimizde işlenmek zorunda kalır. Sadece gebeler değil, tüm bireylerin bu gerçeklere dikkat etmesi gerekmektedir.

Kozmetikler ve meme kanseri ilişkisi

FDA'nın (Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi) istatistiklerine göre 15 bin kişisel bakım ürününün yüzde 90'dan fazlası güvenilirlik açısından araştırılmamıştır. FDA günlük kişisel bakım ürünlerini düzenlemek için otorite olmadığını belirtmektedir. Güvenli Kozmetik Topluluğu (Campaigne for Safe Cosmetics) gibi gruplar bu işi gözetmeye çalışmaktadır. Halen dünyanın en büyük "online" kozmetik güvenilirlik veritabanına sahip olan Deep Skin'e göre, hükümetlerdeki otoriteler tarafından sertifikalandırılmış, marketlerdeki her 100 ürünün 99'u (şampuanlar, losyonlar, makyaj ürünleri, dudak mumları ve balsamlar gibi), bilinen ya da olası insan kanserojenidir. Listeye yeterince yakından bakarsınız, neredeyse tüm ürün içeriklerinin zararlı olduğunu görürsünüz.

Bu verilerin çoğu abartılı gelebilir. Ama aynı zamanda bu test edilmemiş kimyasallar çevremize ne zaman girdiyse, meme kanseri sıklığı da dramatik olarak artmıştır. Bu bir tesadüf mü? Son yıllarda çevremizdeki kirleticiler ve insan yapımı kimyasalların meme kanseri ve daha birçok hastalığın sıklığını artırdığına dair pek çok kanıt gelmekteyse de, kozmetiklerle bağlantının daha çok kanıta ihtiyacı bulunuyor. Kanunlardaki en büyük açıklardan biri, kozmetiklerdeki şüpheli madde miktarlarında herhangi bir kısıtlama bulunmamasıdır.

Gargaralar ağız kanserine yol açabilir mi?

Sağlık getirdiği iddiası ile etiketlenip market raflarına dizilen gargaraların, eğer alkol de içeriyorlarsa, ağız kanserinde artma riski oluşturduğuna dair artık yeterince kanıt var. Etanol, nikotin gibi kansere neden olan kimyasalların ağız tabanından emilimini artırıyor. Alkolün toksik bir parçalanma ürünü olan asetaldehit de, uzun çalkalama sırasında ağız içinde oluşup emilmektedir, bu yolla etanolün kendisinin de kansere neden olduğu iddia edilmektedir. Başka hiçbir risk faktörüne sahip olmayan, sadece alkollü gargara alışkanlığı olan pek çok kanserli bildirilmiştir. Bazı gargaralar yüzde 26 alkol içerir. Bu, şarap içeriğinden de, bira içeriğinden de fazladır. Alkollü içki içerken birlikte yemek de yendiğinden, tükürük salgılanmakta, ayrıca alınan içki pek de bekletilmeden yutulmaktadır. Sigara ve alkol iyi tanımlanmış risk faktörleridir, ama alkollü gargaralar çok daha fazla tartışmalıdır. Ağız kanseri sakatlayıcı bir hastalıktır. Her yıl binlerce insanı etkiler ve bunların yarısı tanı konduktan sonra beş yıl içinde ölür.

Nemlendirici kullanımı deri kanseriyle ilintili

Farelerde bir grup yaygın kullanılan nemlendirici kremle yapılan deneylerle, bu ürünlerin deri kanseriyle ilintisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir deri kanseri türü olan melanoma olmayan tümörlerin, kontrol grubuna göre belirgin fazla olduğu gözlenmiştir. Nemlendiriciler arasında da oldukça farklı sonuçlar elde edilmiştir. Sodyumlaurilsülfat gibi şüphelile-

ri içermeyen bir karışımla yapılan deneyde ise tümör oranı oldukça düşük çıkmıştır. Daha önce UVB ışımasına maruz kalmış olanlarda (güneşlenmiş, solaryuma girmiş) bu tümörojenik etki daha belirgindir.

Güneşten koruyucular deri kanserine yol açan UVA'ya etkisiz!

Bir çalışmada, analiz edilen 979 güneşten koruyucunun sadece yüzde 14'ünün güvenlik ve etkinlik, UVA ve UVB radyasyonunu engelleme, güneşte kalıcılık ve sağlığa zararlı olduğu bilinen veya şüphelenilen herhangi bir bileşeni az da olsa içermeme açısından EWG'nin kriterlerine uyduğu tespit edilmiştir. Pek çok üründe UVA koruması bulunmamaktadır. Çalışmadaki analizlerde yüksek SPF'li (en az 30) ürünler, yüzde 7'si hariç, sadece güneş yanığından yani UVB radyasyonundan korumakta, UVA'dan koruduğu bilinen bileşenleri içermemektedir. Oysa deri hasarı ve yaşlanmayı, immün sistem problemlerini ve potansiyel deri kanserini UVA ışınları yapmaktadır. FDA güneşten koruyucuların UVA ışımasına karşı korumasını talep etmemektedir!

Güneş kremleri güneşte bozulurlar. Bir çelişki olarak, pek çok güneş perdesi ürünün bileşenleri dakikalar içinde güneşte yıkılmakta, UV radyasyonunun deriden girmesine neden olmaktadır. Marketteki ürünlerin yüzde 44'ü stabil olmayan içerene sahiptir. Bu da bu ürünlerin kılavuzlarında belirttiği süre kadar etkili olup olmadıklarını sorgulanır hale getirmektedir. FDA güneşten koruyucuların stabilitesiyle ilgili de herhangi bir talepte bulunmamaktadır!

Birleşik Devletler Hastalık Kontrol Merkezi'nin (U.S Centers for Disease Control) bir çalışmasında, Amerikalıların yüzde 97'sinin, bir güneş kremi içeriği olan oksibenzona maruz kaldığı bildirilmiş. Bu madde, alerjiler, hormon bozuklukları ve hücre hasarıyla bağlantılıdır. Ayrı-

Etiketlerinde bu kimyasal grupları içeren ürünleri almayın!

Kozmetik ürün gruplarına göre kaçınılması gereken kimyasallar

Şampuanlar ve şekillendiricilerde kaçınılması gereken bileşenler

- **DMDM (dimetiloldimetil) hidantoin:** Koruyucu olarak ürünlere konulmaktadır. Alerjen ve irritandır. Kansere neden olabilen tetikleyicidir. İnsanda immün sistem toksiğidir. Deri toksiği olduğuna dair güçlü kanıtlar mevcuttur. Deride kaşıntı, yanma, kepeklenme ve su toplamayı içeren immün sistem duyarlanmasına bağlı yanıt oluşturmaktadır. Kozmetiklerde kullanımına, miktar veya üretiminde sınırlandırmalar getirilmiştir. Endüstri güvenlik paneline göre uçucu ürünlerde kullanımı güvenli değildir. Japonya'da da kozmetiklerin bazılarında kullanımına konsantrasyon sınırı getirilmiştir. Orta düzey dozlarda geniş sistemik etki birden fazla hayvan deneyinde gösterilmiş. Geniş sistemik toksisite farelerde, karaciğerde değişiklikler sıçanlarda, primer deri tahrişi tavşanlarda, midede kanama veya ülserasyon sıçanlarda gösterilmiştir. Yaban hayat veya insanda birikimiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

- **Fragrance:** Kokulandırıcı, maskeleyici olarak kullanılır. Nörotoksik, alerjen, hormonal bozukluğa neden olan kimyasallar içerebilir.

- **Ceteareth ve PEG (polietilenglikol) bileşikleri:** Bağlayıcı, nemlendirici, çözücü amaçla kullanılır. Kansere neden olabilen ajanları içeren petrokimyasallardır.

Vücut jeli ve sıvı sabunlarda kaçınılması gereken bileşenler

- **Triklosan:** Kozmetik antibiyotik, koku giderici, koruyucu olarak kullanılır. Tiroit bozukluğu ile bağlantılıdır, musluk suyuyla bir araya geldiğinde toksik yan ürünlerin oluşumuna neden olur.

- **DMDM (dimetiloldimetil) hidantoin.**

- **Fragrance.**

Diş macunlarında kaçınılması gereken bileşenler

- **Fluoride:** Çürük engelleyici, antiplak ve ağız bakım ajanı olarak kullanılır. Yüksek dozda diş lekelerine neden olabilen nörotoksik ajandır.

- **Triklosan.**

- **PEG polietilen glikol bileşikleri.**

Güneşten koruyucularda kaçınılması gereken bileşenler

- **Oksibenzon:** UV absorbanı ve filtreleyicisidir. Güneşte, alerji ve kansere neden olabilen kimyasallar oluşturabilir. Oksibenzonun güvenilirliğiyle ilgili en son gözden geçirim çalışması, 1970'lerde yapılmıştır. O zamandan beri kullanımı yaygınlaşmış ve toksisite verileri artmıştır. Yakın zamanda Avrupa'da yapılan bir çalışmada da güneş kremlerinde oksibenzon kullanımının güvenilirliğine dair yeterli bilgi olmadığı belirtilmiştir.

- **DMDM (dimetiloldimetil) hidantoin.**

- **Trietanolamin:** Parfüm içeriği, pH ayarlayıcı, surfaktan olarak rol alır. Alerjen ve irritan, kansere neden olabilen bileşendir.

Islak mendillerde kaçınılması gereken içerikler

ca yeni bir yayında, anneleri gebeliği boyunca güneş kremi kullanan kız bebeklerin düşük doğum ağırlığıyla doğdukları iddia edilmektedir. Oksibenzon ayrıca, başka kimyasalların deriden emilimine de yardımcı olan bir maddedir. En çok güneş kremi içinde kullanılmakla birlikte, başka en az 567 kişisel bakım ürünü içinde de bulunmaktadır.

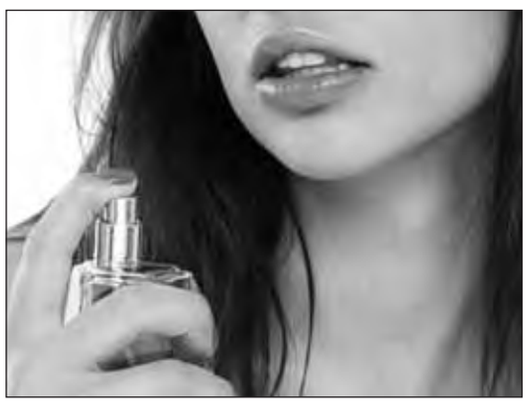
EWG'nin baskıları sonucu 2008 Ekim'inde güneşten koruyucu ürünlerde standartlar genel hatlarıyla belirlenmiş, ancak sonuçlandırılamamıştır. 910 tane ismi belli ürünün yüzde 84'ünün etkisiz olduğu ya da oksibenzon gibi ciddi güvenlik sorunları taşıyan içeriklere sahip olduğu belirlenmiştir.

Parfüm kullanırken iki kez düşünün!

Bir gün tüm sahte kokular yasaklanırsa, dünya çok daha güvenli bir yer olacak. Kokular, kokuları maskelemek için kullanılır. Bir kokudan kurtulacağınıza iki kokunun etkileriyle baş etmek zorunda kalırsınız. Sahte koku demek, doğada karşılığının olmaması demektir. Parfümler, çamaşır deterjanları, yumuşatıcılar, hava tazeleyiciler (hava zehirleyiciler denmeli) ve pek çok temizlik ürünü sahte koku içerir. Kuru temizlemede bile, elinize temiz diye verilen giysiniz çoğunlukla sadece ütülenip kokulandırılır.

Parfümlerin neredeyse tamamı sahtedir. Örneğin benzen ailesi tatlı bir kokuya sahiptir ve parfümcüler arasında çok popülerdir. Benzen, petrol bazlı, ucuz, elde edilmesi kolay bir kimyasaldır, ayrıca löseminin de iyi bilinen bir nedenidir. Romantik bir gecenin hemen öncesinde bileğe sıkılmış bir parfümün izini, sıkanın giysisinden, odasına, arabasından dişçisinin bekleme salonuna kadar pek çok yerde bulabilirsiniz.

Yakın zamanda Kaliforniya'da oyuncaklarda yasaklanan fitalatlar (fetusta seksüel gelişimi ketler), kıyafetlerde, şiltelerde, bir de parfümlerde kalıcılığı artsın diye kullanıl-

- **2-bromo-2-nitropropane-1,3-diol (Bronopol):** Alerjen ve irritan, kansere neden olabilen dönüşümü sağlayabilir.
- **DMDM (dimetiloldimetil) hidantoin.**
- **Fragrance.**

Losyon ve nemlendiricilerde kaçınılması gereken bileşenler

- **DMDM (dimetiloldimetil) hidantoin.**
- **Fragrance.**
- **Ceteareth ve PEG bileşikleri.**

Pişik kremlerinde kaçınılması gereken bileşenler

- **BHA bütilhidroksianisol (antioksidan, parfüm içeriği, maskeleyici ve koruyucu):** Deride renk kaybına neden olabildiğinden diğer ülkelerde yasaklanmış.
- **Borikasit ve sodyumborat:** pH ayarlayıcı, tamponlayıcı. Endüstri otoriteleri infant veya hasarlı deride kullanımına karşı uyarıyorlar.
- **Fragrance.**

Bebek pudralarında kaçınılması gereken bileşenler

- **DMDM (dimetiloldimetil) hidantoin.**
- **Sodyumborat.**
- **Fragrance.**

Oyuncak makyaj malzemelerinde dikkat edilmesi gereken bileşenler

- **Dudak parlatıcılar:** Çocukların ufak miktarlarla yuttuğu parlatıcılar zararlı ajanlar içerebilir.
- **Tırnak cilası:** Dibutilfitalat (plastize edici, çözücü) ve toluen (antioksidan, maskeleyici) içerebilir. Bu kimyasallar, hormonal bozukluk ve kanserle bağlantılı.
- **Pudra formunda kozmetikler:** Çocuklar bu pudraları soluyabilir, akciğerlerini hasarlayabilir.
- **Fragrance.**

Kozmetiklerdeki diğer tehlikeli kimyasallar

Kömür katranı: Uluslararası Kanser Araştırmaları Birliği'nin 2004 listesinde yer alan bu kimyasal, önemli kanserojenlerden biri olarak kabul ediliyor.

Benzilviyolet 4B: Kimi ürün içeriklerinde sadece "viyolet 2" olarak da yazılan bu madde de Uluslararası Kanser Araştırmaları Birliği'nden onaylı bir kanserojen. Raporda (EWG, 204), bu kimyasalın tırnak kırılmalarını önleyen ojelerden, vücut kremine kadar 25 üründe kullanıldığı belirtiliyor.

Kurşunasetat: Bilinen bir kanserojen ve üreme toksinidir. Bebek ve çocukların beyin gelişimine zarar verdiğine ilişkin çeşitli araştırma sonuçları olan bu kimyasal, ayrıca ABD Sağlık Bakanlığı Zehir Toksikoloji Programı'nda da yer verilen zehirli bir maddedir. Rapora (EWG, 2004) göre 16 saç boyasının içeriğinde bulunuyor. Rahatlıkla yerine zararsız başka siyah boyalar kullanılabilir.

Progesteron: Çeşitli hayvan deneylerinin ardından kansere neden olabileceği tespit edilen bu kimyasalın, ayrıca üreme sistemine zarar verebileceği belirtiliyor. Menopoz kremleri ve saç koruyucu kremler olmak üzere toplam 23 ürünün içeriğinde mevcut.

Selenyumsülfit: ABD Ulusal Toksikoloji Programı'na göre bu maddenin de kanserojen olduğu belirtiliyor. Bu madde, kepek şampuanı olarak, ülkemizde de

maya devam etmektedir.

Halı tüyleri ve kediler gibi eski moda alerjenleri gözden düşürmeye çalışmıyoruz, ancak parfümler astımı tetikleyen ilk 5 alerjen içinde yer alıyor. Bir sürü işlenmiş gıdadaki koku maddelerinden haberimiz yok. Örneğin mikrodalga fırınlarda patlatmak için hazırlanan mısırlara, yağlı çekici kokusunu veren diasetil, sıcakken ve sıklıkla solunursa, ciddi akciğer hastalığına neden olmaktadır. Diasetillenmiş mısır patlağı devri geçse de, onunla ciğerleri sakatlanmış fabrika işçilerini daha uzun süre göreceğiz. Sağlam bir erişkinin etkilenmesi için çok fazla patlamış mısır gerekebilir, ama ya astımlı bir çocuk için? En sağlıklısı, sentetik kokulardan uzaklaşmak, toplu alanlarda kullanılmasının engellenmesini tartışmaktır. (Otobüslerde, lokantalarda, hastanelerde vs.)

Konuşmaya başladığınızda, ne kadar çok kişinin kokulardan nefret ettiğini söylemeye başladığını görünce, hayret edeceksiniz. Ağır parfüm kullanan bir iş arkadaşınız, oda spreyi sıkan bir iş yeriniz varsa, temiz hava solumanın en doğal hakkınız olduğunu söylemenin tam zamanı demektir.

Parfümlerde, natürel diye etiketlenmiş ürünler, ne yazık ki hiçbir doğal içerik taşımıyorlar, olsa olsa, doğal bir kokuya benziyorlar. Oysa o doğal gibi algılanan kokunun altında, kanserojen, hormon taklit eden, alerjen madde bulunuyor. Tek çare etiketi dikkatlice okumak. Eğer "pür esansiyel yağ" veya örneğin "lavanta yağı" yazıyorsa, hakiki üründür.

Organik kozmetiklerde aldatıcı etiketleme

9 Nisan 2009'da ABD'de yapılan Natürel Güzellik Zirvesi'nde "doğal ve organik" olarak etiketlenmiş ürünlerin standardize edilmesi üzerine kararlar alınmış. Organik Tarım Hareketi Uluslararası Federasyonu da, aynı problemin organik gıdalar için de sürdüğüne dikkat çekmiş!

Toplantıda ayrıca araştırmalarda etik, biyoçeşitliliğe etki, ekolojik paketleme, perakendecilikte etik sorunlar da tartışılmış. Natürel kozmetik ürünlerde giderek artan yiyecek içeriklerine dikkat çekilmiş.

dermatologlar tarafından senelerce önerilmiştir.

Silika: Farklı formları ve türevleri kullanılsa da, silika ve silika bazlı kimyasalların hepsi Uluslararası Kanser Araştırmaları Birliği'ne göre kanser riski taşıyor. EWG raporu (2004), her dokuz üründen birinde bu kimyasala rastlandığını belirtiyor. Toplam 862 üründen 14'ünde kimyasal toz formunda yer almış. Oysa FDA araştırmalarına göre, bu kimyasalın toz halinde kullanılması akciğerler için çok zararlı.

Siloksan D4 ve D5: Kanada Hükümeti, siloksan D4 ve D5'in kullanımına ilişkin uyarı niteliğinde bir bildiri yayımlamış. İlk defa bir hükümet bu tarz bir açıklamada bulunmuş. D4 ve D5 siloksan, hayvansal dokularda birikebilen, kalıcı-organik bir kirleticidir. Uterusta tümör de dahil üreme hasarı yapmaktadır. Rujlar, losyonlar, saç bakım ürünlerinde yaygın kullanılırlar. EWG'nin 41 bin üründe yaptığı bir çalışmada biberon başı gibi plastikler, temizleyiciler, kişisel bakım ürünleri de dahil her yedi ürünün altısında siloksan tespit edilmiştir. Araştırmalar hayvanlarda yapıldığı için Kanada Hükümeti dikkati çevre kirliliğine çekmiş! Doku benzerliğinden dolayı insana da zararlı olabilir diye vurgulanmış. EWG, Amerikan Çevre Koruma Grubu'nun (USA Environmental Protection Agency) D4 ve D5'lerle ilgili hiçbir açıklamada bulunmamasından şikayetçi olmuş.

Akrilamid: Doğal olarak bazı besinlerde de oluşmaktadır. (Yüksek ısıda kızartılan patatesler gibi.) Bilinen bir kanserojen, mutajen ve erkek üreme toksinidir. Saç ürünleri, el ve vücut losyonları ve güneşten koruyucularda suda çözünen film tabakası yapmada kullanılır. Eşdeğer etkinlikte ve güvenilir pek çok alternatifi bulunmaktadır.

Dibütilfitalat: Parfümler, saç spreyleri, deodorantlarda kullanılan bir üreme toksinidir. Erkek fetusta gelişimsel toksisiteye ve kısırlığa neden olur. Tırnak cilalarında da kullanılmıştır, ama şimdi çoğu daha güvenilir alternatiflerle değiştirilme yolundadır.

Etilenoksit: Bilinen bir meme kanserojenidir. Popüler şampuan markalarınca yaygın olarak kullanılır. Emülsifiye edici olarak kullanılır. Ne kadar çok kullanılırsa suda çözünürlük o kadar artar. Yüksek dozda tahriş edici olduğundan, kullanımı düşük ve kontrollüdür. (Kanserojen olduğu için değil!). Bazı bakterileri öldürdüğünden bozulmuş ürünleri düzeltmek için kullanılır.

Parabenler (hidroksibenzoat esterleri): Son derece yaygın ve etkili koruyuculardır. Bir ara neredeyse tüm kozmetiklerde ana koruyucu olarak kullanılmaktaydı. Yakın zamanda meme kanseri suçluları arasına sokulması gündeme gelmiş. Şimdi yerine alternatifler konulabilmektedir.

En iyi ürün, sözü edilen bu maddeleri hiç içermeyendir. Neredeyse tüm kişisel bakım ürünleri sağlık sorunu oluşturmakla suçlanan test edilmemiş içeriklere sahiptir. Bazı doğal ve bitkisel içerikler de duyarlı bireylerde alerjik reaksiyonları tetikleyebilir. Ürün kılavuzlarını dikkatle okuyun ve bildirilmiş veri tabanlarıyla dikkatle karşılaştırın. Biz veri tabanını işler tuttukça, kozmetik şirketleri formüllerini hızla düzeltecektir. www.cosmeticsdatabase.com adresinden, araştırılmış tüm kozmetik içerikleri denetlenebilir.

Kozmetik sanayinin mutfak tezgâhına dönmeye başladığı konuşulmuş. Yiyecekleri kozmetiklere dönüştürmedeki teknik problemler tartışılmış.

Araştırılan 28 ürünün 22'si etiketinde belirtilen içerikte çıkmamış. 12'si prezervatifsiz olduğunu, 16'sı parabensiz veya fenoksietanolsüz olduğunu iddia etmekteymiş. Bu ikinci grupta, bunların yerine benzoik veya sorbikasit, benzoikalkol ve dihidroasetikasit kullanıldığı anlaşılmış. Koruyucu bulundurmayan bazı ürünlerde de açılmadan kısa bir süre sonra bakteri üremesi tespit edilmiş.

Ergenlik dönemindeki çocuklarda kimyasal etkilenim kuşkusu

Gene EWG'nin (Çevre Çalışma Grubu) yaptığı bir çalışmada, yaşları 14-19 arasında değişen 20 ergenin kan ve idrarında, kozmetik ve vücut bakım ürünlerinde kullanılan dört ana kimyasal aileye üye, 16 kimyasal hasarlayıcı tespit edilmiştir. Bu kimyasal aileler fitalatlar, triklosan, parabenler, misklerdir. Bu kimyasallarla ilgili yapılan çalışmalar kanserden hormon kesintisine kadar potansiyel zararlara sahiptir. Hele metil ve propilparaben, test edilen tüm kız çocuklarda bulunmaktadır. Bu etkilenimlerin gelişmenin en hızlı dönemi olan ergenlikle çakışması anlamlıdır. Üreme, bağışıklık, kan, böbreküstü hormon sisteminde yapılanma, hızlı kemik gelişimi, büyüme sıçraması, metabolik kayma, beyin yapı ve fonksiyonunda anahtar değişiklikler hep ergenlik dönemine özgüdür. Vücuttaki seks hormonlarının düzeyindeki trilyonda birlik değişme bile erişkinliğe dönüşümü tetikleyebilmektedir. Ergenler, kimyasallara erişkinlerden kat kat fazla duyarlıdır. Toksik saldırıya duyarlılık penceresinden bakınca, ergenlerin adeta deney alanı olduğu görülür. Her gün artan ürün sayısı ve kullanım yaygınlığı, bu durumu daha da kötüleştirmektedir. Bir çalışmada erişkin bayanlar günlük ortalama 12 ürün kullanırken, ergenlerin ortalama 17 ürün kullandığı görülmüş.

Bebek kozmetikleri ne kadar gerekli?

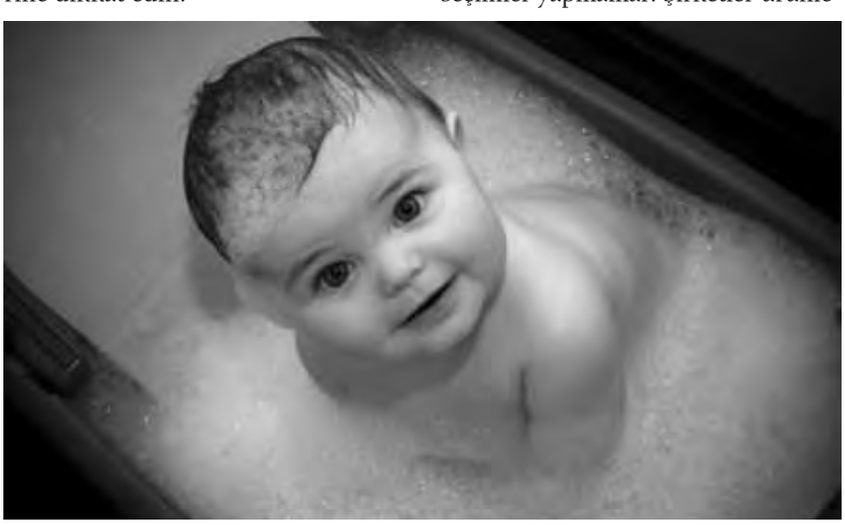
Hem yeni doğmuş bebeğimizin muhteşem cildi için pimpiriklenir, hem de günlük kullandığımız kimyasallardan oluşmuş bir kokteylle (karışım) onun her tarafını poşetleyip kaplamaz mıyız? Her gün daha fazla araştırma, kimyasallarla davranış problemleri arasında bağlantı kurmaktadır. Bir araştırmada modern yaşamda toksiklerdeki artışla birlikte, astım gibi sağlık sorunları, dikkat eksikliğini de içeren davranış problemleri, hatta otizmin de arttığı ilişkilendirilmiş. Artık kronik hastalıkları daha genç bireyler taşımaktalar.

Sağlıklı bir çocuğun cilt bakımı için basit bir bitkisel yağlı sabun ile su yeterlidir. Çocuklarınıza basit bir temizlik alışkanlığı yerleştirin. Çoğu çocukta en çok sıkıntı nedeni basit bir deri kuruluğudur ve o da parfümsüz bir nemlendirici, hatta daha iyisi zeytinyağı ile kolayca rahatlatılabilir. Bilinçli tüketici olun. Fitalatlar, sodyumlaurilsülfat, cocomid DEA gibi içerikler karşısında uyanık olun. Parfümlü ürünlerden uzak durun. "Natürel, organik" gibi etiketler konusunda uyanık olun. Sertifika logolarını kontrol edin. Çocuklarınızın kimyasallara temasını azaltın. Oynadıkları, yedikleri ve sürdüklerine dikkat edin.

Türkiye'de kozmetikler üzerine düzenleme

Türkiye'de Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı'nın amacı, Devlet İlaç ve Kozmetik Kontrol Sistemi içinde sağlık otoritesinin laboratuvar hizmetlerini yürütmek; ülkede üretilen ve ithal edilen tüm beşeri ilaçların, ilaç hammaddelerinin, cerrahi malzeme ve tıbbi cihazların ve kozmetik numunelerinin fiziksel, kimyasal, mikrobiyolojik ve farmakolojik analizlerle kalite kontrollerini yapmak; ilaç, cerrahi malzeme ve tıbbi cihaz, kozmetik üretim yerlerinin denetimine bilirkişi olarak katılmak; konuları ile ilgili danışmanlık ve referans hizmetlerini yürütmektir. Ülkemizde Devlet İlaç Kalite Kontrol Zinciri içinde laboratuvar hizmetleri Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı İlaç ve Kozmetikler Araştırma Müdürlüğü'nce yürütülmektedir.

Son söz olarak şunları söyleyebiliriz: Kozmetikler ve diğer bakım ürünleri, hükümetlerin ve endüstrinin halk sağlığında başarısızlığının çıban başlarıdır. Sağlık yasaları, ürünler satılmadan önce içeriklerinin güvenilirliği açısından firmaların denetlenmesini zorunlu kılmamaktadır. Dolayısıyla güvenlik standartları da oluşmamaktadır. Hükümetler, kozmetik ve kişisel bakım ürünleri için kapsamlı güvenlik standartları belirlemelidir. Kişiler, kullandıkları ürün sayısını azaltmalı, aldıkları ürünü güvenli kozmetik kılavuzlarından kontrol ederek kendileri için daha sağlıklı seçimler yapmalılar. Şirketler ürünle-

rini yeniden formüllendirerek, müşterilerini, potansiyel toksik kimyasallardan, test edilmemiş içeriklerden, tehlikeli etkilerden korumalıdır.

KAYNAKLAR

1) David Santillo, Iryna Labunska, Helen Davidson, Paul Johnston, Mark Strutt & Oliver Knowles; "Consuming Chemicals - Hazardous chemicals in house dust as an i ndicator of chemical exposure in the home", 30.4.2003; http://www.greenpeace.org.uk/MultimediaFiles/Live/FullReport/5679.pdf.

2) Ruud J. B. Peters, "Hazardous Chemicals in Consumer Products - Test Results", TNO labs, 19.10.2003; http://www.greenpeace.org/raw/.../hazardous-chemicals-in-consume.pdf.

3) Kevin Brigden, Joe Webster, Iryna Labunska and David Santillo; "Toxic Chemicals in Computers Reloaded", 23 October 2007; http://www.greenpeace.org/raw/content/international/.../laptopreport2.pdf.

4) Catherine N. Dorey, PhD, "Chemical Legacy Contamination of the Child"; http://www.greenpeace.org/raw/content/.../chemical-legacy-contaminatio.pdf.

5) Madeleine Cobbing - Environmental Consultant, "Changing The Market To Supply Toxic-free Products Second Edition: February 2007."; http://www.greenpeace.org/raw/content/international/press/reports/chemical-home-company-progress.pdf.

6) "Man made chemicals in Maternal and Umbilical cord blood", TNO 08, September 2005; http://www.greenpeace.org/raw/content/nederland-old/reports/man-made-chemicals-in-maternal.pdf.

7) Prof. Dr. Veli Deniz, "Evimizdeki tehlikeli atıklar", Kocaeli Üniversitesi, Kimya Mühendisliği Bölümü; http://www.cevreciyiz.com/images/contents/At%C4%B1klar%20ve%20Geri%20D%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%C3%BCm%20Dosyas%C4%B1/12_tehlikeliatik.pdf.

8) "Products Targeted to Children Contain Hazardous Chemicals and Ingredients Not Found Safe for Kids"; http://www.cosmeticsdatabase.com/special/parentsguide

9) CDC (Centers for Disease Control), 2005. "National Report on Human Exposure to Environmental Chemicals: Centers for Disease Control"; http://www.cdc.gov/exposurereport/.

10) Centers for Disease Control (CDC), 1982. "Neonatal deaths associated with use of benzyl alcohol", United States. Morbidity and Mortality Weekly Report, 31(22): 290-291; http://www.cdc.gov/MMWR/preview/mmwrhtml/00001109.htm.

11) CFR (Code of Federal Regulations), 2006. "Air contaminants"; http://www.osha.gov/pls/oshaweb/owadisp.show_document?p_table= STANDARDS&p_id=99.

12) EWG (Environmental Working Group), HCWH (Health Care without Harm), WVE (Women's Voices for the Earth), (Houlihan, Brody, Schwan). 2002. "Not Too Pretty: Phthalates, beauty products, and the FDA", Washington DC, July 10, 2002; http://www.ewg.org/reports/nottoopretty/.

13) EWG (Environmental Working Group), 2005. "Body Burden: the Pollution in Newborns", Washington DC, July 14, 2005; http://www.ewg.org/reports/bodyburden2/.

14) EWG (Environmental Working Group), 2007, "Scented Secrets: Fragrances hide toxic chemical ingredients", Washington DC, Feb. 2, 2007; http://www.ewg.org/reports/scentedsecrets/.

15) FDA (U.S. Food and Drug Administration), 1995. "Cosmetic ingredients: Understanding the puffery. FDA Consumer", May 1992, JE Foulke, reprint with revisions; http://www.fda.gov/fdac/reprints/puffery.html.

16) FDA (U.S. Food and Drug Administration), 2000. "Clearing Up Cosmetic Confusion", FDA Consumer, May - June 1998; Revised May 1998 and August 2000; http://www.cfsan.fda.gov/~dms/fdconfus.html.

17) Hayes P, Martin TP, 1990. "Isopropyl alcohol: Poisons Information Monograph 290", International Programme on Chemical Safety; http://www.inchem.org/documents/pims/chemical/pim290.htm.

18) Ries LAG, Melbert D, Krapcho M, Mariotto A, Miller BA, Feuer EJ, Clegg L, Horner MJ, Howlader N, Eisner MP, Reichman M, Edwards BK (eds); 2007. "SEER Cancer Statistics Review, 1975-2004", National Cancer Institute, Bethesda, MD; http://seer.cancer.gov/csr/1975_2004/, based on November 2006, SEER data submission, posted to the SEER web site, 2007.

19) Steingraber S., 2007. "The Falling Age of Puberty: What we know, what we need to know", Breast Cancer Fund, August 2007; http://www.breastcancerfund.org/site/pp.asp?c=kwKXLdPaE&b=3266509.

20) By Rebecca Sutton, Ph.D, Staff Scientist, September 2008; "Teen Girls'Body Burden of Hormone-Altering Cosmetics Chemicals", Adolescent exposures to cosmetic chemicals of concern; http://www.ewg.org/reports/teens.

21) Jane Houlihan,Timothy Kropp, Richard Wilis, Sean Oray, Chris Campbell; Environmental Working Group, July 14 2005. "Body Burden/The Pollution in Newborns/Abenchmark investigation of industrial chemicals, pollutuants, and pesticides in human umblical cord blood/"; http://www.ewg.org/reports/bodyburden2/execsumm.php.

22) http://www.rshm.saglik.gov.tr/.

23) http://www.bugday.org.

24) http://www.kimyaturk.net.

25) Prof. Dr. Recep Akdur, "İşyerinde Toksinler", http://www.recepakdur.com/getfile.asp?file...pdf.

26) PANUPS Pesticide Action Network Updates Service, Archive for complete information; http://www.panna.org.

GELECEK SAYIDA:

Kimyasalların karanlık yüzü-3

Temizlik maddeleri

Anamızdır, tanrıçamızdır: Meşe

Meşe, hem anamız, hem tanrıçamızdır. Besler, korur, kollar, barındırır, şifa verir. Kurtuluş Savaşı'mızdaki yokluk yıllarında Anadolu meşelerinde hiç meyve kalmadığı o yıllara tanıklık edenlerce aktarılmaktadır. Meşelerimizin meyveleri, en zor zamanları olan savaş ve kıtlık yıllarında bu ülke insanını açlıktan kurtaran bir sigorta vazifesi görmüştür. Binlerce yıl öncesinde, tarım tekniklerinin daha ilkel olduğu yıllarda, meşe palamudunun beslenme ve insanların hayata tutunmasındaki hayati önemi çok daha belirgindi.

Anadolu uygarlıklarını ve kültürümüzü, meşe ağaçları kadar etkileyen ağaç az bulunur. On binlerce yıldan bu yana Anadolu meşeleri ev yapım malzemesi, yakacak, boya, maya, ilaç ve yiyecek amacıyla kullanılmıştır. Anadolu insanının hayata tutunmasında ve kültüründe başrolü oynamış bir ağacımızdır meşe. Ülkemizde 4'ü endemik 20 dolayında meşe çeşidi bulunmaktadır. Daha önce 3 endemik meşemiz varken yakın zamanlarda Mersin'in Mut İlçesi dolayında keşfedilen ve sadece bu ilimize özgü olan *Quercus trojana subsp. yaltirikii* (Troya meşesi) ile endemik meşelerimizin sayısı 4'e çıkmıştır.

Neolitik çağda hem barınak, hem yiyecek, hem yakacaktır meşe

Ev, neolitik ve paleolitik çağlarda Tanrıçanın bedeni, meşe kovuğu da Tanrıçanın rahmiyle özdeşleşirdi. Anatanrıça heykellerinin bu çağlarda meşe ağacından yapılması ve Anatanrıçaya antikçağlarda meşe ağacı altında tapınılmasının nedenlerinden biri bu olmalıdır. Paleolitik çağda meşe ağacının kovuğunda yaşayan insanoğlu, yerleşik hayata geçince kutsal meşe ağacını da ev malzemesi olarak kullanmıştır. Son kazılarda Anadolu'daki neolitik çağ evlerinin tam ortasında yer alan ve evin çatısını ayakta tutan meşe direğinin aynı zamanda Tanrıçayla özdeşleştiği saptanmıştır.

Neolitik çağın insanı meşe palamudunu yiyecek olarak kullanmıştır. Son kazılarda bu çağa ait katmanlarda meşe palamudu depoları bulunmuştur. Malatya'nın 40 km kuzeydoğusunda, MÖ 7500'lere tarihlenen Caferhöyük neolitik yerleşimi çevresinde bu çağda açık meşelikler bulunmaktaydı. Neolitik çağda meşe, hem yiyecek hem de yakacak olarak kullanılmıştır. Niğde'nin Bor İlçesi'nde bulunan Köşkhöyük neolitik yerleşimi kazılarında en çok rastlanan bitki meşe palamutudur. İzmir Neolitik yerleşimi Ulucak'ta da meşe kalıntılarının bulunması Anadolu'nun neolitik çağında meşenin beslenmede önemli rol oynadığını göstermektedir. Diyarbakır'daki neolitik Çayönü yerleşiminde de meşe palamudu kalıntıları bulunmuştur. (1)

Savaşta ve kıtlıkta meşe palamudu imdada yetişir

Palamut meşesi (*Quercus ithaburensis*) eskiçağ insanlarının beslenmesinde hayati bir rol oynadığı gibi günümüz Anadolu'sunda da hâlâ insan ve hayvan yiyeceği olarak kullanılmaktadır. Anadolu'da kıtlık zamanlarında meşe palamudu ununan ekmek yapılmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde palamutlar öğütülerek un haline getirilip kimi kez arpa unuyla karıştırılarak, kimi kez sadece palamut unuyla su yoğrularak, sepe benzeri ekmek yapıldığı bilinmektedir. (2) Günümüzde Anadolu'nun çoğu yerinde olduğu gibi Mersin'in Yanıktepe yöresinde meşe palamutları ateşte közlenerek yenir. (18) Tokat dolayında palamut meşesinin meyveleri taze, kavrulmuş ya da kaynatılmış halde gıda maddesi olarak tüketilmektedir. (5) Kurtuluş Savaşı'mızdaki yokluk yıllarında Anadolu meşelerinde hiç meyve kalmadığı o yıllara tanıklık edenlerce

aktarılmaktadır. Dolayısıyla meşelerimizin meyveleri, en zor zamanları olan savaş ve kıtlık yıllarında bu ülke insanını açlıktan kurtaran bir sigorta vazifesi görmüştür. Binlerce yıl öncesinde, tarım tekniklerinin daha ilkel olduğu yıllarda, meşe palamudunun beslenme ve insanların hayata tutunmasındaki hayati önemi çok daha belirgindi.

Kürt baklavası da meşe ağacından yapılır!

Meşe ağacı meyvelerinden ekmek elde edilmesinin yanı sıra, meşe üzerinde yaşayan bir böcekten elde edilen tatlı özütten kudret helvası yapılır. Anadolu'da "mana" veya "kudret helvası" da denen yiyecek şark mazı meşesi olarak bilinen *Quercus infectoria subsp. boissieri*'den yapılır. (3) Doğu Anadolu'da mazı meşesindeki bu tatlı maddeye "gez balı" veya "gezo" gibi adlar verilir. Bu bal, Irak'ta da halk ilacı olarak ve koz helva yapımında kullanılmasının yanı sıra, 16. yüzyılda bu yörede müshil olarak da sabahları yenilmekteydi. Bu tatlı madde Türkiye'de toplandıktan sonra eritilerek ondan "akıt" denilen kırmızı bir pekmez ve "Kürt baklavası" denen bir tatlı yapılmaktadır. (4)

Meşe ağaçları üzerinde oluşan bu tatlı özütün nedenini anlamayan Anadolu ve Ortadoğu insanı bu tatlı yiyeceğin gökten Tanrı tarafından gönderildiğine inanmış, bu madde meşe ağaçları üzerinde oluştuğundan da meşenin Tanrı ile insanlar arasında aracı olan kutsal bir ağaç olduğunu düşünmüştür. Nitekim *Kuran* ve *Tevrat*'ta bahsedilen ve Tanrının İsrailoğullarına tükenmeyen bir kudret helvası gönderdiği ve bu helvanın ağaçların üzerinden toplandığına yönelik söylencelerin kaynağında da meşe ağacından elde edilen tatlı özütün olduğu tahmin edilmektedir.

Meşe, kırmızı ve sarı renkli bitkisel boyalara da kaynaktır

Anadolu'da, meşe ağacından neolitik çağlardan bu yana boya elde edilmiştir. Mazı meşesi, insanları sadece besleyerek açlıktan kurtarmakla kalmaz, ondan neolitik çağdan beri sarı boya elde edilir; günümüz Anadolu'sunda halı ve kilimler hâlâ bu boyayla boyanmaktadır. Bu meşemizden Tokat yöresinde kumaş ve yünlülerin boyanmasında yararlanılır, ayrıca derilerin sepilenmesinde kullanılır. (5) Boya ve deri sanayisinde kullanılması dolayısıyla mazı meşesi Osmanlı Dönemi'nde ticarete konu olan değerli bir maldı. Balıkesir yöresinde *Q. infectoria subsp. infectoria*'nın (mazı meşesi) mazıları sepicilikte, boya sanayinde de devetüyü rengi elde etmede kullanılmaktadır. (12) Mazı meşesinin taze meyveleri de hayvanlar için besin olarak kullanılır. Aynı şekilde *Quercus pubescens* adlı meşeden Bodrum yöresinde halı ve kilim boyası elde edilmektedir. (14) Güneşin rengini yansıtan sarı boya elde edilen mazı meşesinin yanı sıra kermes meşesinden (*Q. coccifera*) eskiçağlardan bu yana Anadolu'da kırmızı boya elde edilir: Galatlar koyundan elde ettikleri yünü kermez meşesinden (*Q. coccifera*) elde ettikleri kırmızı boyayla boyarlardı. Bu şekilde boyadıkları yünler bu uygarlığın en önemli ihraç malları arasındaydı. Kırmızı boya Anadolu kültürlerinin her safhasında "koruyucu" nitelikler yüklenen bir renktir. Kırmızı boya, kermes meşesi üzerinde yaşayan ve "kırmıs" olarak adlandırılan bir böcekten elde edilir. Kırmızı boya elde edildiğinden bu meşeye kırmız meşesi de denir. Kırmızı kelimesi de "kermes" ve "kırmıs" kelimesinden türemiştir. Günümüz Anadolu'sunda hâlâ kermes meşesinden kırmızı boya elde edilmektedir. Yaşamın, aşkın, özlemin, sevdanın, koruyup kollamanın rengi olan "kırmızı" kelimesinin kaynağı Anadolunun meşeleridir; onlar, altında yaşayan insanları yiyecek ve ilaçlarıyla koruyup kurtardıkları gibi, kırmızı ve sarı boyalarla yeniden doğuş ve aşk düşüncesinin renklerini de Anadolu'ya armağan etmişlerdir.

Hastalıklara deva da meşededir

Meşe türlerimizden sadece boya elde edilmez, onlardan Anadolu insanı hastalıklarına derman olmasını beklediği ilaçlarını yapar. Mazı meşesinin meyvelerinden antiseptik olarak da yararlanılır. Hatay'ın Yayladağı İlçesi'nin Kışlak Beldesi'nde *Q. infectoria subsp. boissieri*'nin (pelit) kupulalarından (meyveyi koruyan muhafaza) ve kabuklarından ayıklanmış meyveler, şeker hastalığının tedavisinde kullanılır. (13) Gümüşhane dolayında mazı meşesinin meyveleri kavrulup soyulduktan sonra suyla kaynatılıp balla karıştırılır ve mide hastalıkları ve kabızlığa karşı kullanılır. (17) Muğla yöresinde "kızıl pinar" olarak adlandırılan *Quercus coccifera* ishale karşı ilaç yapımında kullanılmaktadır. (14) 1700'lerin sonunda, bir Fransız doğabilimci tarafından Anadolu'da keşfedilen mazı meşesi ve bu ağaçtaki mazı oluşumuna neden olan mazı arısı, batının bi-

Meşe palamudu Anadolu insanını binlerce yıldır hem ısıtır, hem de besler.

lim dünyasına tanıtılmıştır.

"Mazı meşesi" "çivit mazısı" veya "Küçükasya mazısı" da denen *Q. infectoria*, antik dönemden itibaren Asya ve Anadolu'nun ekonomik ve kültürel tarihinde önemli bir role sahipti. Çivit mazısı eczacılıkta, deri tabaklamada, dokuma boyamada, çamaşır çiviti, boya ve mürekkep imalatında kullanılmış, bu amaçla uzun süre Anadolu'dan Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Tarihte Sümerler tifoya karşı, Babilliler ve Mısırlılar dizanteri ve malaryaya karşı, Suriyeliler ise genel kanamalar ve solunum hastalıklarına karşı mazıdan yararlanmıştır. Anadolu'da MÖ 2000'lerde Hititler'in hastalıklarda kullandığı mazı, Hipokrates ve Theophrastes'in kayıtlarına göre MÖ 400-500'lü yıllarda antik Yunan'da da tıbbi amaçlı kullanılmıştır. (3) Hititler mazı meşesi (*Q. infectora*) ve palamut meşesinden (*Q. ithaburensis*) ilaçlar elde ediyorlardı. (11) Günümüzde Tokat yöresinde, palamut meşesinin kadeh ve tırnaklarının toz hale getirilmesinden sonra su katılmasıyla elde edilen karışım bal, şeker ya da diğer yiyeceklerle tatlandırılarak özellikle çocuk ishallerini kesici şurupların imalinde kullanılır. (5) Günümüzde Uşak İli'nin Eşme İlçesi'nde bulunan Umurbaba Dağı köylüleri *Quercus cerris*'nin(saçlı meşe) meyvesini toz haline getirerek ishali ve kanamaları önlemede kullanırlar. *Quercus pubescens* adlı meşenin kabuklarından Çankırı'nın Çerkeş İlçesi'nde ishale karşı ilaç yapılmakta (15); Ankara'nın Güdül dolayında bronşit tedavisi amacıyla aynı meşe türünün ince dallarının kabukları demlenerek çayı içilmektedir. (16)

Galatların "kermes meşesi", günümüz Muğlalılarının "kızıl pinar" dedikleri *Quercus coccifera*.

Meşe çocuk da "mayalar"!

Meşe palamudunun başlığındaki asit sütün yoğurt haline gelmesini sağlayan mayalanma sürecini başlatır. (6) Buna benzer bir fonksiyon da meşe palamudu ve meşe külünün ekmek mayası olarak kullanılmasıdır. (7) Meşe palamudu veya meşe külü ile mayalanan hamurun kabarması ve şişmesi, aynen hamile kadınların karnı gibi hamurun büyümesi, hamuru büyüten meşenin doğurganlık ve bereketle, dolayısıyla Anatanrıça inancıyla ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Özellikle sütün ve hamurun mayalanmasını sağlayan bitkiler Anatanrıça ritüellerinde de kullanılan bitkilerdir. Hamile kalan günümüz Anadolu kadınları "mayalandım" kelimesini kullanarak hamile kaldıklarını anlatırlar. Bu da mayanın hamuru taşırması gibi kadınların karınlarının büyüdüğünü, mayalanma ile hamile kalma süreçlerinin özdeşleştiğini gösterir.

Ayrıca günümüz Anadolu'sunda geç yaşta hamile kalan kadınların doğurdukları çocuklara "tekne kazıntısı" denir. Ekmek teknesinin dibinde kalan hamurdan son ekmeğin yapılması ile kadının son yumurtalarının döllenmesiyle yapılan çocuk özdeşleştirilmektedir. Bu özdeşliği sağlayan mayalanma ise meşe palamuduyla yapılır. Nitekim meşe ağacının insan döllenmesi ile olan bağlantısını Orta Asya Çuvaş Türk toplumunda da benzer şekilde görmekteyiz: Çuvaş'lardan derlenen bir masaldan aktaralım: "Peygamber, kendisini rüyada gören ve çocuğu olmayan yaşlı kadına mutluluğun yolunu söyler. Fakir karı-koca peygamberin tavsiyesiyle kısmet meşesine giderler. Kutsal ağacın kabuğundan bir parça alırlar. Evde hamur teknesinde mayalarlar. Sabahleyin kabuğun içerisinden çok küçük bir bahadır oğul dünyaya gelir." (8)

Görüleceği üzere gerek Anadolu ve gerekse Türk kültüründe meşe ağacının sütü ve hamuru mayalama özelliği, meşenin kadınların hamile kalma süreçleriyle ilişkilendirilmesine neden olmuş, bu durum onu doğurganlıkla ilgili Tanrıçaların özel ağacı konumuna yükseltmiştir.

Artemis'e meşe ağacı altında tapınılırdı

Bir ağaçtan yiyecek, boya, yoğurt ve ekmek mayasıyla ilaç elde etseniz o ağaca Tanrıçaya özgü koruyucu ve kurtarıcı özellikler atfetmez misiniz, hem de bir anneye benzer şekilde

koruyan ve kurtaran nitelikte? Evet, binlerce yıldan bu yana meşelerimiz Anadolulu tanrıçalarımızla özdeşleşti; Frig ve Galatların doğurgan Kibele'sinin, antik dönemlerin alımlı Artemis'inin ve yardımsever Tanrıça Hekate'nin (20) kutsal ağacıydı şefkatli meşelerimiz. Antikçağlarda da Anadolu insanı ve özellikle kadınlar Artemis'e tapınmak için çıplak tepelere gider oralarda ayinler düzenlerlerdi. Bu törenlere erkekler katılmazlardı. Ayrıca Artemis'e tapınmanın önemli ritüellerinden biri de meşe ağaçlarıydı. Bu Tanrıçaya meşe ağaçları altında tapınılırdı. Arkaik çağlarda Tanrıça heykelleri ağaçtan yapılırdı. Bir Artemis ilahisinde "Efeste, deniz kıyısında bir meşe ağacı altında senin için bir heykel diktiler" demektedir. Tanrıça Artemis de hep meşe biçiminde kolyelerle betimlenmiştir. Yine bir Afrodit ilahisinde; "*Başları göğe eren meşeler / Çıkar insanoğlunu besleyen topraktan / Bu güzelim ağaçlar yeşerip boy atarlar dağlarda, sarp kayalıklarda / Ölümsüzlerin (Tanrıların) kutsal alanı derler bunlara / Ölümlüler de budayıp kesmezler onları demir baltalarla*" denmektedir. (9)

Kibele kültünü benimseyen Galatlar, Frigyalıların ağaçlarla ilgili törenlerini de aynen almışlardı. Din adamlarının gözdesi olan meşe

Quercus cerris (saçlı meşe). Uşak'ın Umurbaba Dağı köylüleri saçlı meşenin meyvesini toz haline getirerek ishali ve kanamaları önlemede kullanır.

Mazı meşesi (Q. infectora) Hititler tarafından ilaç elde etmekte kullanılırdı.

Kibele'ye adanmış kutsal bir ağaçtı. Anadolu'da MÖ 300'lerden itibaren hüküm sürmüş Galatlarda meşe ağacı kutsal bilinip, yaş meşe ağacını kesenlerin cezası ölüm idi. Galatların hukuksal ve politik yaptırımlarını dinsel yönlü bir meclis gibi karara bağlayan kurul olan Drynemeton'un Türkçe anlamı "kutsal meşe koruluğu" veya "kutsal meşe tapınağı" anlamına gelmekteydi. Meşe Tanrının bir görüntüsü olarak kabul edilirdi. (10) Nitekim Galatlar veya diğer adıyla Keltler, meşe ağacından devasa Tanrı heykelleri yapmışlardır. Ari halklardan Kelt, Alman ve Slavlarda da meşe ağacı kutsal bir ağaçtı.

Ülkemizin 4 endemik meşe türünden biri olan *Quercus mecrantheara subsp. syspirensis* Amasya, Ankara, Bolu, Çorum, Sivas, Kastamonu ve Yozgat dolaylarında, Galat Uygarlığı'nın yaşam alanında yetişmektedir. Galat topraklarında yetişen diğer bir endemik meşe, volkanik toprakları sevdiğinden bilimsel isminde de volkanik tanımı geçen *Quercus vulcanica*'dır ve Afyon, Isparta, Konya, Kütahya illerinde yetişmektedir. Bu endemik türümüzün diğer adı kasnak meşesidir. Bu meşenin odunu kaplama ve parke yapımında çok rağbet görür. Zaten meşenin adındaki "kasnak" kelimesi de bu ağacın tarım aletleri veya örgü işlerinde kullanılan ahşap kasnak yapımında kullanıldığının ipucunu vermektedir.

Meşeler konukseverdir

Antikçağlarda meşe dallarının rüzgârda hışırdamasıyla çıkan ses Baştanrı Zeus'un nefesi olarak algılanır ve Tanrısal bir işaret sayılırdı. Antik mitolojide tebdili kıyafet gezen Zeus'a misafirperver davranan Frigyalı Philemon, Tanrı tarafından ölümsüz olması için meşe ağacına dönüştürülmüştür. Meşe ağacının diğer ağaç ve otların yetişmesini engellememesi, onlarla birlikte yaşaması, antikçağlarda bu ağacın konuksever ve barışçı olduğu şeklinde algılanması sonucunu doğurmuş olabilir. Nitekim Anadolu'da çok nadir ve tehlike altındaki endemik türler meşe ormanlarında yetişir: Antalya'ya endemik acıçiğdem *Colchicum minutum*, Mersin'e endemik inci sümbülü *Hyacinthella lazulina* ve Konya'ya endemik havacıvaotu *Alkanna dumanii* kermes meşesi açıklıklarında; Kayseri'ye endemik devedikeni *Cirsium aytatchii*, Konya'ya endemik dam koruğu *Sedum cilicicum* ile Hatay'a endemik *cabla Phlomis amanica* saçlı meşe açıklıklarında yetişmektedir.

Antik dönem Trakya krallarının yığma mezarlarında meşe palamudu motifli altın taçlar ve diademler bulunması, sadece Anadolu değil, Trakya kültüründe de meşeye verilen önemi göstermektedir. Uşak İli'nde bulunan meşhur Karun Hazinesi'nin en nadide parçalarından olan meşe palamudu motifli gerdanlık, görenleri Lidya sanatının üstün estetik anlayışıyla büyülediği kadar, Anadolu bitkilerinin sanat ve uygarlığın doğumunda baskın rolünü göstermesi açısından da dikkat çekmektedir, meşe baştacı edilen bir ağaçtır antikçağlarda.

Adına türkü yakılan meşe: "Gargı deresinin Pinar odunu..."

Dünyada sadece Muğla, Antalya ve Aydın yörelerinde doğal olarak yetişen, bu yöreye endemik olan ve yörede "pirnal" veya "pinar" olarak adlandırılan *Quercus aucheri* adlı bir meşemiz vardır. Bu endemik meşe-

mizin bahse konu illerimizde kutsal görülen anıtsal nitelikte bireyleri de bulunur. Yöre halkının koruyup kolladığı, bazen de dilek ağacına dönüştürdüğü, İonya'nın görkemli antik kenti Priene'ye giden yol boyunca da yetişen bu endemik meşemiz ne işe yarar acaba? Aslında ne işe yaramaz ki şeklinde yanıt vermek çok daha isabetli olur: Meyveleri korda ve külde kestane gibi kavrularak veya haşlanarak yenir, yaprakları hayvan yemi olarak kullanılır, gövdesi saban, dibek tokmağı, çamaşır teknesi ve su yalağı yapımında, ayrıca yakacak olarak kullanılır. Bu meşe türünün dallarından sapan yapılır, odun kömürü yapımında kullanılır, balarıları bitkinin çiçeklerinden çok yararlanır. (14) Pinar meşesinden yöre insanı halk ilacı yapımında da yararlanır, örneğin paslı çivi batan yerlere odununun koru sürülmek suretiyle pansuman yapılır. (19) Ama dahası da var; bu kadar işlevi olan ve Türkiye'nin de sadece üç ilinde bulunan endemik meşemizle ilgili bir de türkü yakılmıştır Bodrum dolayında. Her derde deva görülen ve başka diyarlarda yetişmeyen bu nadir ağaç yöre insanının kültürüne de işlemiştir: Lokal endemik bir meşe türümüzün türkülere konu olmasının diğer anlamı şudur; bu meşe türüyle ilgili başka diyarlarda türkü ve kültürel unsur bulunamaz, türküye konu olan meşe ne kadar endemikse, ondan doğan türkü de o kadar endemik ve özgündür. Şimdi endemik türkümüzün sözlerine gelelim; "*Gargı deresinin pinar odunu / A yavrım sürmelim / Amman gel gaçalım / Arabacı yol ver geçelim / Hanımlara fisdan biçelim / Nacaklar mı yardı senin budunu / A yavrım sürmelim*" (14). Türküden de görüleceği üzere içinde endemik meşe adı geçen bu türkümüzdeki sıcaklık ve insancıllık, meşe ağacının binlerce yıldan bu yana Anadolu insanına kattığı güzelliklerin yansımalarındandır. Yukarıda belirtildiği üzere, yiyecekten tutun ilaç ve alet yapımına kadar her işe yarayan endemik meşe ağacının bu fonksiyonları antik İonya, Karya ve Likya insanı tarafından da biliniyordu. Ülkemizin antikçağ ve diğer devirlerinin yaşam kültürünü anlayabilmemiz için günümüzün özgün meşeleri bizlere kılavuz olacaktır. Diğer bir deyişle günümüz meşelerinin etnobotanik uygulamaları, etnoarkeoloji disiplini içinde de ele alınmak suretiyle geçmiş uygarlıkları daha iyi anlamamıza yardım edecektir. Meşe, hem antik dönemde hem de günümüzde Anadolu insanının yaşamını ve kültürünü en derin etkileyen ağaçlardandır.

Quercus pubescens adlı meşe de Anadolu'da hem ilaç, hem de boya elde etmede kullanılan meşelerimizden.

Kelt mitolojsinde geçen "meşe adamı" temsil eden ağaçtan bir büst. Ülkemizde Doğu Karadeniz yöresinde de "meşe adam" inancına rastlanır.

DİPNOTLAR

1) Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen; *Türkiye'de Neolitik Dönem,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
2) F. Ertuğ, D. Tümen, A. Çelik, T. Dirmenci; "Buldan (Denizli) Etnobotanik Alan Araştırması", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 2/2004.
3) Tuğrul Mataracı; "Mazı Meşesi", *Bağbahçe Dergisi*, Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi Yayını, Sayı:15, Ocak-Şubat 2008.
4) Priscilla Mary Işın; "Kudret Helvası Göklerden Yağıyor mu", Dokuzuncu Tıp Tarih Kongresi Sunum Metni, Erciyes Üniversitesi, 24-27 Mayıs 2006.
5) M. Said Fidan, M. Hakkı Alma, İnci Çınar, Murat Ertaş, Ertuğrul Köse; "Tokat Yöresinde Kullanılan Geleneksel Bitkilerin Etnobotaniksel Özellikleri".
6) James Mellaart; *Çatalhöyük,* YKY Yayınları, İstanbul, 2003.
7) Asuman Albayrak, Ülkü M. Solak, Ahmet Uhri; *Hitit Mutfağı,* Metro Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
8) Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
9) Ayşe Eti Sıra, *Homeros İlahileri,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
10) Murat Arslan; *Galatlar,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
11) Turhan Baytop, "Türkiyede Tıbbi ve Kokulu Bitkilerin Kullanılışına Tarihsel Bir Bakış", *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni,* Temmuz 1994.
12) Ali Duran, Fatih Satıl, Gülendam Tümen; "Balıkesir Yöresinde Yenen Yabani Meyveler ve Etnobotanik Özellikleri", *Ot Sistematik Botanik Dergisi,* 2001/1.
13) Mustafa Keskin, Kerim Alpınar; "Kışlak (Yayladağı-Hatay) Hakkında Etnobotanik Bir Araştırma", *Ot Sistematik Botanik Dergisi,* 2002/2, s.91.
14) Ertan Tuzlacı; *Bodrum'da Bitkiler ve Yaşam,* Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 2005.
15) Nurten Ezer, Kürşat Avcı; "Çerkeş (Çankırı) Yöresinde Kullanılan Halk İlaçları", *Hacettepe Ünv. Eczacılık Fakültesi Dergisi,* Sayı 2, Temmuz 2004.
16) Burcu Elçi, Sadık Erik; "Güdül (Ankara) Çevresinin Etnobotanik Özellikleri," *Hacettepe Ünv. Ecz. Fak. Dergisi,* 26/2, 2006.
17) A. Kandemir, O. Beyzaoğlu; "Köse Dağları'nın (Gümüşhane) Tıbbi ve Ekonomik Bitkileri", *SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi,* 6-3 (2002).
18) Gökhan Abay, Ayhan Kılıç; "Pürenbeleni ve Yanıktepe (Mersin) Yörelerindeki Bazı Bitkilerin Yöresel Adları ve Etnobotanik Özellikleri", *Ot Sistematik Botanik Dergisi,* 2001/2.
19) Füsun Ertuğ; "Bodrum Yöresinde Halk Tıbbında Yararlanılan Bitkiler", 14. Bitkisel İlaç Hammadeleri Bildirileri, 29-31 Mayıs, Eskişehir, 2002.
20) Ellen Dugan, Çev: Selim Yeniçeri; *Bitkisel Büyü,* Shambala Kitapları, İstanbul, 2008.

Doğumunun 96. yılında, Türk Promethe'lerinden bir zoolog

Prof. Dr. Saadet Ergene - Bayramoğlu

Saadet Ergene- Bayramoğlu, Cumhuriyet'in eğitim için "kıvılcım olarak yurtdışına gönderilip, volkan olarak dönmesi beklenen" şanslı gençlerindendir. Münih Üniversitesi'nde zooloji-botanik eğitimi aldıktan sonra, Türkiye zooloji biliminin kurucusu, efsanevi Alman Hoca Prof. Curt Kosswig'in yanında asistan olur. Kosswig'in yönlendirmesiyle, sonradan yerli ve yabancı basında,"Türkiye ornitoloji biliminin miladı" olarak değerlendirilecek "Türkiye Kuşları" kitabını kaleme alacaktır. Dönemin aydınlarından Adalet Cimcoz'un ona "kuşların ecesi" demesi bundandır. Saadet Hanım, şarkılara olduğu kadar, şiirlere de can veren güzel sesiyle, gününün bestekâr ve şairlerinin de aranan dostudur.

İzmir Hükümet Konağı merdivenleri, 1932

Prof. Dr. Orhan Küçüker
İstanbul Ünv. Fen Fak. Biyoloji Blm. Botanik Anabilim Dalı

Bu yazı, Saadet Ergene-Bayramoğlu'na, doğumunun (27 Mart 1914) 96. yıldönümünde yaşgünü armağanı olarak hazırlanmıştır. Mart 2010, ilginç bir tarihsel örtüşmeyle, yazıda sıklıkla adı geçen değerli zoolog Curt Kosswig'in ölümünün de (29 Mart 1982) 18. yılına denk gelmektedir. Her ikisini de saygıyla anıyoruz.

Bu yazıda, Türkiye'de ornitoloji (kuşbilimi) alanında kapsamlı bilimsel çalışmaları başlatan, ilk ornitoloji kitabı olan *Türkiye Kuşları* kitabının yazarı, meslektaşlarının ifadesiyle "Türkiye kuşlarının ecesi" ve "ornitolojinin duayeni" Saadet Ergene-Bayramoğlu'nun yaşamöyküsü, zoolog ve musikişinas yönleriyle anlatılmaktadır.

Kıvılcım olarak gönderilen volkan olup dönen Türk Promethe'leri

Saadet Ferhat da, Cumhuriyet'in eğitim için yurtdışına gönderdiği öğrencilerdendi. Cumhuriyet eğitimine geçiş döneminde Atatürk'ün etkisini inceleyen pek çok yayın vardır. Ortak noktaları "Cumhuriyet eğitimine hazırlık" ve "Cumhuriyet eğitimine doğrudan geçiş" bölümlerini içermeleridir. "Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi" başlığını taşıyan bir makalede 1923 ve 1924 yıllarında çıkarılan kanunlar, değiştirilen yönetmelikler, programlar, dersler ve kitaplar üzerindeki çalışmalara dikkat çekilmektedir. 29 Ekim 1924'de açılan Maarif Vekâleti Avrupa sınavı ile ülkenin ihtiyacı olan uzmanları yetiştirmek amacıyla, yurtdışına burslu öğrenci gönderme projesi hayata geçirilmiştir. Bu büyük program ile Türkiye Cumhuriyeti için ekonomist, siyasetbilimci, hukukçu, felsefebilimci, sanatçı ve temel bilimlerde uzman yetiştirilmesi hedeflenmekteydi. Program çerçevesinde yurtdışına burslu öğrenci olarak gönderilenler arasında Ekrem Akurgal (arkeolog), Cahit Arf (matematikçi), Ali Rıza Berkem (kimyacı), Nüzhet Gökdoğan (astronom), Remziye Hisar (kimyacı), İhsan Ketin (jeolog) gibi temel bilimciler bulunmaktaydı.

Daha lise yıllarındayken gazetelerde haber olur

Saadet Ferhat, 27 Mart 1914 tarihinde, İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde doğmuştur. Babası Atatürk'ün sınıf arkadaşlarından General Ahmet Ferhat Akat'tır. Annesi Hayriye Naciye Akat'ı küçük yaşta kaybetmiştir. İlkokulu Erenköy Kız Lisesi'nde,

Ortaokulu İstanbul Kız Orta Mektebi'nde bitirdikten sonra, 1933'de İzmir Kız Lisesi'nden mezun olmuştur. 16 Aralık 1932 tarihli *Hizmet* gazetesinde, Saadet Ferhat'ın soldaki sayfada spotun yanında gördüğünüz fotoğrafı, İzmir Hükümet Konağı merdivenleri, 15 Aralık 1932 altyazısıyla aşağıdaki haberi süslemiştir:

"Dün, tasarruf haftasının en canlı günü yaşandı

"İktisat ve tasarruf haftası münasebetiyle dün öğleden sonra kız lisesinde program mucibince Dr. Abdi Muhtar Bey tarafından bir konferans verilmiştir. Muallim ve talebe hanımlardan birkaçı da iktisat ve tasarrufa ait nutuklar söylemiştir. Bu temiz irfan ocağının konferans salonunda saat 14.de toplanılmış ve ilk defa hanım talebeden Saadet Ferhat Hanım tarafından bir nutuk söylenmiştir. Saadet Hanım, 'Cumhuriyetimizin terakki ve tekamülü yollarında yükseklikllerin en yükseğini arayan şuurlu arzularımız, iktisadi kudretimizin milli servetimizin daha pek çok arttırılmasını istiyor' diye başladığı nutkunda hepimizin 'bu gaye için' çalıştığımızı, 'milli servetimizi çoğaltmak için kazanmak ve para biriktirmek istediğimizi, toprağımızda bize hayat ve servet verecek membalar inkişaf ettirmek ve fabrikalar yapmak' lazım geldiğini söylemiştir. Talebe Hanım nutkunun bir yerinde, 'Aziz ve hür anavatanımızda yetişen kıymetli kardeşlerimizin kıymetli elleri ile yapılan, üstünde milli damgamızı taşıyan yerli mamulat bizim için değerli bir iftihar madalyası olmalıdır' demiştir.

Saadet Ferhat, 1933 yılında Maarif Vekâleti tarafından "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" uyarınca Avrupa Müsabaka Sınavını katılmış ve bu sınavı kazanarak hükümet hesabına yükseköğrenim yapmak üzere Almanya'da Münih Üniversitesi'ne gönderilmiştir. Yeni Asır Gazetesinin 26 Kasım 1933 tarihli sayısında haber şöyle yer almıştır:

"Avrupa İmtihanı: Gençlerimizden On'u Avrupa İmtihanlarında Muvaffak Oldu.

"Muhtelif ilimler tahsil etmek üzere Maarif vekaleti tarafından Avrupa'nın muhtelif şehirlerine her sene liselerden gönderilen talebeler için bu sene de Türkiye'nin hemen bütün liselerinde imtihanlar Eylül ayında yapılmıştır. İki aydan beri Ankara'da bir heyet tarafından imtihan kağıtlarının tetkiki nihayet neticelenmiş ve kazananların listesi neşredilmiştir. Bu sene Avrupa imtihanlarında muvaffakiyet gösteren şehrimiz erkek lisesi mezunları bu sene de her senekinden daha büyük bir muvaffakiyet göstermiştir. (İzmir Erkek Lisesinden 7; İzmir Kız Lisesinden 3 talebe). İzmir'in yetiştirdiği muvaffak çocuklar: Muzaffer Mustafa hanım, Nevhiz bey, Meziyet Rıza hanım, Haydar, Muzaffer, Rasim ve Gani beyler, Saadet Ferhat hanım ve Atıf bey."

Münih'te zooloji-botanik eğitimi alır

Saadet Ferhat'ın, Münih'te öğrenci olarak oturduğu evin adresi, tarihin garip bir cilvesiyle, "Adolf Hitler Strasse.no.4"dür. Ferhat, evinde Alman arkadaşları ile İzmir ve İstanbul günlerini anımsatan eğlenceler düzenlemiş ve kendilerine ud çalarak şarkılar söylemiştir.

Münih Üniversitesi'nde Zooloji-Botanik dalında eğitimine başlar. İleriki yıllarda, Konrad Lorenz ve Nikolaas Tinbergen ile beraber 1973 Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü kazanacak olan etolog (hayvan davranışlarını inceleyen zoolog) Prof. Dr. Karl Von Frisch'in yönetimin-

Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü

Saadet Ferhat, doktora tezini, 1973'de Nobel Tıp ve Fizyoloji Ödülü'nü alan Prof. Dr. Karl von Frisch'in yönetiminde hazırlar.

deki "Amfibium'larda İşitme Yeteneği Hakkında" adlı doktora tezini 1938'de pekiyi dereceyle bitirmiştir. Dünyanın en önemli kuş gözlem istasyonlarından olan Heligoland ve Baltık Denizi'ndeki Rossetten'de incelemelerde bulunmuştur.

Saadet Ferhat doktorasını bitirdikten sonra İstanbul'a döner. 1939 yılında Zooloji Enstitüsü'nde asistan olarak Ord. Prof. Dr. Curt Kosswig'in ekibinde yer alır. FKB ve genel zooloji derslerinin tercümeleri ile 1941-1945 yılları arasında birkaç kez basılan Genel Zooloji kitabının yazımında görev üstlenir.

Türkiye'de ornitolojinin miladı: "Türkiye Kuşları"

1940 yılında Curt Kosswig tarafından kendisinden Türkiye kuşlarıyla ilgili çalışmalara başlaması ve bir kitap yazması istenir. Kitabın daktilo edilmesi Fatih Kız Taşı'nda gerçekleştirilir: Özel sektörde üst düzey yöneticilik yapan ve 1933 Üniversite Reformu'nda ülkemize gelen Alman öğretim üyelerinin yaşamöykülerini de araştıran Mesut Ilgım'ın bu konuyla ilgili bir anısı vardır:

"Saadet Hanımı tanıdığımda 6-7 yaşlarındaydım. İlk eşi Dr. Hamdi Ergene, babam Bedi Ilgım'ın İstanbul Erkek Lisesi'nden sınıf arkadaşıydı. Hamdi Bey'in kız kardeşi kimyager Nuriye Ergene ise annesi, babası ile Fatih'te iki ev ötemizde otururlardı. Saadet Hanım ve eşi Hamdi Bey ise, yine Fatih'te Kız Taşı yakınlarında

bir apartmanın ikinci (ya da üçüncü) katında yaşıyorlardı. Hamdi Bey o senelerin Fatih'inde çok sevilen ve tanınan bir 'aile doktoru' idi. Muayenehanesi de oturdukları dairenin ön tarafındaydı. Kısacası, 1940'lı-50'li senelerde Ergene'lerle ailece görüşürdük. Babam, Bedi Ilgım, o zamaki adı Teknik Okul olan Yıldız Teknik Üniversitesi'nde fizik öğretmeniydi. Ve o tarihlerde belki de evinde yazı makinesi olan nadir akademisyenlerdi. Saadet Hanım da hemen her gün akşamüstleri bizim eve uğrar, babamın Erika markalı yazı makinesinde tezini daktilo ederdi. Şimdilerde benim kitaplığımda bulunan Saadet Hanım'ın 'Türkiye Kuşları' adlı kitabı o makinede yazılmıştır."

Türkiye Kuşları, beş yıl süren uzun çalışmalardan sonra 1945'de basılır. Saadet Ergene, Türk ornitoloji tarihine geçmiş bu kitabın önsözüne şunları yazar (özgün ifadesi ile):

"Bu eserde Türkiye kuşlarına ait bilgilerin bir bütün halinde derlenmesine çalışılmıştır. Bu konuya dair Türkçe bir eserin bulunmadığını işaret eden sayın Profesörüm C. Kosswig, bu eksiğin giderilmesi için bende gittikçe artan büyük bir istek ve merak uyandırmıştır. Bu istekle başlanan ve henüz hiç işlenmemiş bir alanı aydınlatmak, tabiatı sevenlere ve talebelerimize faydalı olmak amacını güden çalışmalar sonunda da bu eser meydana gelmiştir.

"'Türkiye Kuşları' adını verdiğim bu kitapta hem Türkiye'de kuluçkaya yatan, hem de göç esnasında Türkiye'ye uğrayan kuşlardan bahsedilmiştir. Memleketimizde görülebilen herhangi bir kuş türünü başka bir bilgiye ihtiyaç kalmadan tayin edebilmek için, kitaba resimli tayin anahtarları da konulmuştur.

Saadet Ferhat (ortada) zoolog orkadaşlarıyla, Uludağ, 1948.

"Eser sadece literatür araştırmalarıyla meydana getirilmemiş, yerel müşahede ve incelemelerin yapılmasına da -elden geldiği kadar- önem verilmiştir. Bu maksatla İstanbul'daki Robert Kolej, Saint Joseph, Saint Benoit ve Saint Michael okullarının oldukça zengin kuş müzeleriyle, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde bulunan kuş koleksiyonları ve Ankara Hayvanat Bahçesi'ndeki kuşlar tetkik edilmiştir. 1942'de Hatay bölgesine ve Adana'ya, 1944'te Uludağ'a yapılan araştırma gezilerinde de oralardaki kuşlar, yakından incelenmiştir. Memleketimizde muhtelif kuş cins ve türleri aynı isim altında anılmakta ve bazı kuş adlarının da Türkçe karşılığı bulunmamaktadır. Bu eksiği gidermek için kuşçu ve avcılarla görüştüm ve Türkçe tabiye (biyoloji) kitaplarını da araştırarak bulabildiğim Türkçe kuş adlarının Latinceleri yanına yazdım. Türkçe adını bulamadığım bazı kuşları yabancı dillerdeki isimlerini Türkçeleştirerek adlandırdım.

"'Türkiye Kuşları' şüphesiz bu konuda mükemmel bir eser olmak iddiasında değildir. Yurdumuzun ornitolojik bakımdan bir geçit yeri olması sebebiyle bu bölge ile ilgili bütün kuş türlerinin derlenmesi ve incelenmesi uzun yıllar ve büyük emekler isteyen bir çalışma konusudur. 'Türkiye Kuşları' bu büyük ve henüz işlenmemiş alanda ilk adım olabilirse benim için en büyük bahtiyarlıktır.

"Yurdumuzda yaşayan kuşların tabii güzelliği tam manasıyla ancak renkli resimlerle görülebilir. Bütün kuş türlerinin

Curt Kosswig (solda).

renkli olarak yaptırılması bugünkü şartlar altında mümkün olmadığından yalnız birkaçının renkli resmi kitaba konulabilmiştir.

"Kuş koleksiyonlarından faydalanmam için bana her türlü kolaylığı gösteren Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ve İstanbul Robert College, Saint Joseph, Saint Micheal ve Saint Benoit okullarının profesör ve öğretmenlerine, kitaba konan resimleri büyük bir titizlikle hazırlayan ressam Cemil Aldısan'a burada da ayrıca teşekkür ederim."

Curt Kosswig kitabı, "Bugüne kadar Türkiye kuşları konusunda Türkçe yazılmış bir eser yoktu. Bundan dolayı Bayan Dr. Saadet Ergene'nin böyle bir eser meydana getirmek için sarf ettiği emeğini takdirle karşılarım. Müellif büyük bir gayret sarf ederek ve zengin bir literatürden faydalanarak Türkiye'deki kuş türlerini, bunların önemli vasıfları ve biyolojik özelliklerini bir araya toplamıştır. Ressam Cemil Aldısan'ın sanatkâr elinden çıkmış olan kitabın resimleri, kuş vasıflarını tamamlayıcı mahiyettedir. Resimli tayin anahtarları her heveskâra yurdunun kuşlarını tanımak imkânlarını vermektedir. Türkiye'de henüz yeni olan Zooloji araştırmalarının bu eserle zenginleştirilmiş olacağını ümit ettiğim gibi, Türk tabiat severlere ve avcıların ellerine Dr. Saadet Ergene'nin kitabiyle faydalı bir kılavuzun verilmiş olduğuna kaniim (eminim.) Dr. Saadet Ergene'nin bu kitabı yazmakla yurtta biyolojik bilgilerin gelişmesine yardım bakımından büyük bir hizmet etmiş olduğuna şüphe yoktur. Eserin geniş bir ilgi kazanmasına temenni ediyo-

rum" ifadeleriyle değerlendirmiştir.

"Türkiye Kuşları" yerli ve yabancı basında yankı uyandırır

İngiliz Kuş Bilimcileri Birliği'nin en tanınmış saygın dergilerinden *Ibis*'de N. J. P . Wadley "Orta Anadolu'nun Kuşları Üzerine Notlar" adlı makalesinin son paragrafını, Saadet Bayramoğlu'nun kitabına ayırmıştır: "Türkiye'de kuşların yaşamlarına duyulan ilgi geçmişte genellikle gastronomik ve avcılık sporu ile ilintilidir. Burada en fazla 'kınalı keklik' avından söz edilir. Bayan (İngilizce metinde bu ifade Türkçe olarak kullanılmıştır, O. K) Saadet Ergene'nin 1945 yılında yazdığı mükemmel 'Türkiye Kuşları' adlı kitap ile şüphe yoktur ki Türkiye'deki kuş yaşamı ile ilgili yeni bir çağ açılmıştır." (Yazar, metin içersinde İngilizce "time" yerine, milat anlamında "era" kelimesini kullanmıştır. O.K.)

Türkiye Kuşları kitabı öylesine ilgiyle karşılanır ki, zamanın tirajı yüksek gazetelerinde ve önemli köşe yazarlarınca da tanıtılır. Bu yazarlar arasında devrin en tanınmış kalemlerinden Adnan Adıvar ve edebiyat eleştirmeni, radyo-kitap programları yapımcısı Şevket Rado da vardır.

"Tatlı ve Acı Şeyler", A. Adnan Adıvar, *Vatan*, 4 Şubat 1946

Fen Fakültesi zooloji asistanı Doktor Saadet Ergene'nin bu eserine Profesör Kosswig'in kuş sevgisini pek güzel ifade eden âdeta nesir gibi yazdığı mukaddimede (sunu) kuşun yeryüzüne can veren rolü bakınız ne güzel belirtiliyor: "Stepler, ormanlar, göller, ırmaklar ve hatta açık denizleri bile halkın anlayışında canlandıran kuşlardır." Evet, vakıa açık denizde gökler ve sular arasında uzun zaman seyahat edenlerin, artık bindiği gemiden başka bütün tabiatın öldüğüne inanmak üzere iken, direklerin arasında uçan bir kuşu görünce, gökler ve kumlar arasında günlerce dolaşanların, artık kendi kervanından başka bütün tabiatın nefesi kesildiğine inanmak üzere iken öten bir kuş işitince dünyanın hâlâ canlı olduğunu ne kadar büyük bir sevinçle ta içlerinde nasıl duyduklarını böyle bir tecrübeyi geçirenler pekâlâ bilir. Şimdi artık tabiatın meraklıları günün birinde ağaçlarımıza konan, saçaklarımıza yuva yapan bir kuşun nevini, familyasını, teşrihini, adetlerini, ne zaman öttüğünü, hangi diyarlardan hangi diyarlara göçtüğünü, hepsini bu eserden öğreneceklerdir. Müellif Dr. Saadet eserin önsözünde Anadolu'nun bazı mıntıkalarına yaptığı seyahatlerde kuşları tetkik etmiş olduğu gibi İstanbul'daki Robert College, Saint Joseph, Saint Benoit, Saint Michael ecnebi liselerinde, Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki yerli kuşlar koleksiyonundan istifade ettiğini de açıkça söylüyor. Bu güzel itirafın acı tarafı, memleketimize gelip mektep açan ecnebilerin memleketimizin kuşlarını toplayarak koleksiyon yaptıkları halde en son zamana kadar bizim müesseselerimizde böyle bir teşebbüsün düşünülmemiş olmasıdır."

"Sözün Gelişi: 'Türkiye Kuşları' dolayısı ile", Şevket Rado, *Akşam*, 10 Şubat 1946

"Geçen hafta muhterem doktor Adnan Adıvar'ın Vatan gazetesinde okuduğumuz bir makalesinden öğreniyoruz ki "Türkiye Kuşları" takdire değer bir ilmi çalışmanın mahsulüdür. Bu monografiyi hazırlayan jeoloji (biyoloji olmalı, O.K) asistanı Dr. Saadet Ergene, Anadolu'nun bazı bölgelerine yaptığı seyahatlerde kuşlarımızı incelemiş ayrıca İstanbul'da Robert College, Saint Joseph, Saint Benoit, Saint Michael ecnebi liselerindeki ve Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsündeki yerli kuşlar koleksiyonundan faydalanmıştır. Edebiyat heveslileri ile dolu olan basım piyasasında bir ilim eserinin görünmesinden memnun olan muhterem doktoru bu bahiste üzen tek nokta, memleketimize gelip mektep açan ecnebiler memleketimizin kuşlarını toplayarak koleksiyon yaptıkları halde en son zamanlara kadar bizim müesseselerimizde böyle bir teşebbüsün düşünülmemiş olmasıdır.

Öyle sanıyorum ki bir lisede kuş koleksiyonu vücuda getirmek, müessesenin veya Bakanlığın gayretinden ziyade hayvan bilgisi öğretmeninin mesleğine bağlılığına, aşkına, heves ve cerbezesine bağlı bir iştir. Bizde az olan şey, bir lisede kuş koleksiyonu vücuda getirmek için gereken ödenek veya emir değil, bir koleksiyon yapmayı kendine iş edinen, meraklı, okuttuğu dersin mensubu olduğu bilim şubesinin vurgunu öğretmendir. İyi manasından böyle bir 'âşık' nerede varsa orada da aşkın eseri kendiliğinden vücut bulur. Nitekim Saint Joseph Lisesi'ndeki o güzel kuş koleksiyonu, ömrünü tabiat bilgisine vermiş, değerli ve meraklı bir öğretmene mektep idaresinin yaptığı yardımlarla, fakat asıl öğretmenin sönmek nedir bilmeyen çalışması, öğrencilerin bu çalışmaya şevkle katılmaları sayesinde meydana gelmiştir."

Türkiye'de ornitolojinin uzman-

Manyas Kuş Cenneti gezisinde.

ları arasında ilk sırada yer alan Prof. Dr. İlhami Kiziroğlu *Türkiye Kuşları* kitabı hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmektedir.

"Biyoloji ve doğa bilimlerinin Türkiye'deki gelişiminde bazı önemli isimler vardır. Bunlar biyolojinin değişik dallarındaki kilometre taşlarıdır ve katkıları sonraki kuşaklara büyük olmuştur. Bu değerli hocalarımız, sonraki kuşakları yönlendirerek motive etmişlerdir. Prof. Saadet Ergene-Bayramoğlu da Türkiye'deki ornitoloji biliminin ilk araştırıcılarının en önemlisidir. Ornitoloji biliminin miladı onunla başlıyor da denebilir. Saadet Bayramoğlu'nun *Türkiye Kuşları* eseri Anadolu'nun kuşlarıyla ilgili yazılan ilk kapsamlı ve bilimsel anlamda dikkat çeken eserdir. Adı geçen eserde şimdilerde hemen hiçbir üniversitede bulunmayan Teknik Ressam kadrosundaki Ressam Cemil Aldısan'ın yaptığı renkli ve siyah beyaz kuş resimleri, işlenen kuş türlerini çok iyi betimlemektedir.

"Dr. Bayramoğlu çalışmasında, kuş türlerinin bilimsel adları yanında yerel ve yaygın kuş adlarının Türkçe'lerini de vererek çok önemli bir bilimsel boşluğun doldurulmasına katkı yapmıştır. Eserinde incelediği kuş türlerinin yayılış, morfolojik ve ekolojik özelliklerini de ortaya koymaktadır.

"Türkiye ornitolojisine kazandırdığı bu başyapıt nedeniyle şükran borçlu olduğumuzu ve kendisinden aldığımız ornitoloji bayrağını Türkiye'nin her tarafına taşıma bahtiyarlığına ulaştırdığımızı, bilmesini dileriz. Duayenimiz olan hocamızın, bu konuda gözünün arkada kalmadığını belirtmek isterim."

Tadorna tadorna (suna), Cemil Aldısan'ın *Türkiye Kuşları* kitabında yer alan çizimi.

Merops apiaster (arıkuşu), *Türkiye Kuşları* kitabından, Cemil Aldısan'ın çizimi.

Çekirgeler üzerinde evrimsel biyoloji çalışması

Saadet Ergene, 1947-1948 yılları arasında ilk eşi Dr. Hamdi Ergene'nin tedavisi için gittikleri ABD'de New York ve Washington'da Ulusal Doğa Tarihi Müzeleri'nde ornitolojik çalışmalarını sürdürür. 1948'de yurda döndükten sonra, İstanbul Üniversitesi Zooloji Enstitüsü'nde bu kez doçent olarak görev yapmaya başlar. Hayvan coğrafyası, kuş sistematiği, sosyal böcekler, karşılaştırmalı hayvan fizyolojisi, insan fizyolojisinden seçilmiş bölümler derslerini o vermektedir.

Prof. Dr. Curt Kosswig'in önerisi üzerine bu kez de çekirgelerde homokromi (renk değişimi) ve bu durumun biyolojik önemi konusunda çalışmalara başlar. Böylelikle, Türkiye'de evrim biyolojisi konusunda araştırma yapan bilim insanları arasında ilklerden biri olmayı başaracaktır.

Saadet Ergene, çekirgeler üzerindeki çalışmasını popüler bir bilim dergisine verdiği röportajda, ortalama bir kişinin anlayabileceği yalınlıkta şöyle anlatmaktadır: "Bildiğiniz gibi tarlalarda gezerken yeşil çekirgelerin daha ziyade taze otların bulunduğu yerlerde, buna mukabil sarımsı renkte olanların da ekseriya sararmış otlar üzerinde yaşadığını gözlemlemişsinizdir. İşte bu durumun beni ilgilendiren yönü, bu ortama uyuşun hayvanın ferdi hayatı esnasında mümkün olup olmayacağıdır. Yani zeminin rengi dış sebeplerle (mesela mevsim sonu nedeni ile) değiştiği takdirde, hayvanın kendisi o ortama kendisini uydurabiliyor mu? Yoksa renkler doğuştan sabit midir? Başka bir deyimle renk kalıtımsal olarak mı belirlenmiştir? Bilirsiniz, bukalemun, her zemine uygun olarak kısa bir zamanda rengini değiştirmektedir. Benim deneylerimde çekirgeler de bulundukları zemine göre renk değiştirmişlerdir. Özel kafeslerde yetiştirilen önce sarı ve yeşil çekirgeler, deri değişiminin ardından kafese gerilmiş tülün rengini almışlardır. Çekirgelerde ortama renk ile uyma (homokromi) özellikle bu hayvanları mevcut düşmanlarından korumaktadır. Örneğin bir bukalemun ile yaptığım deneylerde, ortamla aynı renk alan çekirgeler bukalemundan kaçarken, ortamla farklı renk taşıyanları bukalemun avlamıştır."

Saadet Ergene, 1956'da Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji Kürsüsü'nde genel zooloji derslerini anlatmaya başlar. İlk eşinin ölümünden sonra, Demokrat Parti Ankara Milletvekili Dr. Muhlis Bayramoğlu ile evlenmiştir. 1963-1964 yılları arasında Münih Üniversitesi, Zooloji Enstitüsü'nde ve davet üzerine Frankfurt, Viyana ve Graz Üniversiteleri'nin zooloji enstitülerinde çalışmalarıyla ilgili konferanslar verir.

Yurtdışındaki yayınlarda en fazla alıntı yapılan makaleler onunkilerdir

14 Mayıs 1965'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Profesörler Kurulu tarafından Saadet Bayramoğlu'na "profesörlük' unvanı verilir. Profesörler Kurulu'na katılan ve değerlendirmede bulunan üyeler, Dekan Prof. Dr Lütfi Biran, Prof. Dr. Fahir Yeniçay, Prof. Dr. Muvaffak Seyhan, Ord. Prof. Dr. Frederick Hurn Constable, Prof. Dr. Lütfi Biran, Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan, Prof. Dr. Saffet Rıza Alpar, Prof. Dr. Ali Rıza Berkem, Prof. Dr. Sadrettin Tunakan, Prof. Dr. Muzaffer Demir,

Prof. Dr. Melekper Öktay, Prof. Dr. Mürüvvet Hasman, Prof. Dr. Atıf Şengün, Doç. Dr. Suat Nigar ve Doç. Dr. Fikret Kortel'dir.

Bu toplantıya katılan akademisyenler, şu tür bilimsel değerlendirmeler yapmışlardır:

Prof. Dr. Atıf Şengün: "Saadet Hanım da takdir etmek mecburiyetinde kaldığımız birkaç husus var: Bir fikri takip, devamlı olarak aynı fikri takip ediyor. İkincisi, yaptığı araştırmayı bir kenara koymamış, yapmış ve neşretmiştir. Bunu takdirle anmamız lazım. Üçüncüsü, ismini dışarıda yeter derecede duyurmak için kendisini yeter derecede harcamıştır. Şimdiye kadar yazılan yabancı eserlerde Saadet Hanım'ın neşriyatı hakkında yanlış olduğu yazılmamış, her zaman eserlerinden doğru olarak bahsedilmiş, ağır başlı son derece ciddi kitapların içinde yazılmıştır. Bunları yazanlar da otorite sahibi olan kimselerdir."

Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan: "Bu kadar çok sitasyondan ben Saadet Hanım'ın enternasyonal değerde olduğuna kanaat getirdim. Bu kadar travayla (araştırma) 4936 sayılı kanun yürürlükte olsa idi Saadet Hanım'ın Ordinaryüs olması lazımdı."

Prof. Dr. Mürüvvet Hasman: "Son yapılan travayları da aynı şekilde site edildiğinden, şimdiye kadar gelen biyologların içinde en fazla site edilmiş olduğundan şayanı tebriktir."

Saadet Bayramoğlu'nun 1938 - 1969 arasında yaptığı 32 adet bilimsel yayını bulunmaktadır. Bu yayınlardan 29'una, yurtdışında çoğu etki faktörü yüksek dergilerdeki yayınlarda ve kitap bölümlerinde olmak üzere, 158 atıf yapılmıştır. Bu 1940 - 1970 arasında zooloji alanında, aynı kuşak bilim insanları arasındaki yüksek bir başarıyı gösterir.

"Paylaşılan sevinçler iki katına çıkar; paylaşılan acılar yarıya iner"

Türk sanat müziğinin değerli bestekârlarından Dr. İrfan Doğrusöz, Fen Fakültesi'nde okurken Saadet Hanım'ın öğrencisi de olmuştur. Saadet Bayramoğlu'nun musikişinas yönünü yakından bilen, onun güzel sesine yaylı tamburu ile eşlik eden birisi olarak, ölümünden sonra hocasıyla ilgili anılarını şöyle aktarmaktadır: "Bayramoğlu'ların Taksim Talimhane'deki ev¬lerinde (semtin en eski ve estetik açıdan en güzel binalarından, Şehit Muhtar Caddesi 33 numarada yer alan Taş Apartmanı 1930'lu yıllarda yapılmıştır) ve dost muhitlerinde zaman zaman musiki toplantıları oluyordu. Sa¬adet Hanım'ın bazı dost muhitlerinde beraber oldukları Sadettin Arel, Şerif İçli ve sonra da Selahattin Pınar ile ilgili anıları ve onlarla geçtiği eserleri vardı. Bir defasında büyük bestekâr Sadettin Arel, söylediği şarkı sonrası Dr. Saadet Ergene'ye 'Bu makamı bana sevdirdiniz' demişti. Müzik, edebiyat merakı olan bu tabiat bilimleri profesörünün, büyük yazarlarımızdan Haldun Taner, Azra Erhat ve ona 'kuşların ecesi' diyen Adalet Cimcoz ile birlikte oldukları gezilerine ait anılarına, çeviri kitaplarına ve eserlerine hayranlığı çok idi. Ünlü şairlerimizden Faruk Nafiz Çamlıbel, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon ile birlikte oldukları toplantılarda, onların pek çok şiirini kendisine ezberden okuttuklarını, çok tatlı anılar olarak anlatırdı bizlere. Saadet Hanım, konuşması, hali tavrı ile saygı telkin ederdi herkese. Kimseyi kırmak istemeyen kalbiyle, zarif, giyimi ve kuşamıyla karşısındakilere, hakiki bir İstanbul Hanımefendisi olduğunu belli ederdi. Bir Alman atasözünü de dilinden düşürmezdi: 'Paylaşılan sevinçler iki katına çıkar; paylaşılan acılar yarıya iner.'"

Saadet Hanım, profesörlük cübbesiyle.

Yelkovan kuşları

Bir Cumhuriyet kızı olarak gönüllerde yaşayacaktır

Saadet Bayramoğlu 15 Ekim 1982'de emekliye ayrılır. 1997 yazında her zaman olduğu gibi Büyükada'daki Anadolu Kulübü'ne yaz dinlencesi için gider. Kendisine, uzun yıllardır yanında olan, aynı zamanda Curt Kosswig'in son doktorantı, vefakar öğrencisi Dr. Nebia Kutaygil eşlik etmektedir.

30 Haziran sabahı, kahvaltıda Saadet Hanım düşer. İstanbul Tıp Fakültesi Ortopedi servisinde kalça kırığı ameliyatı geçirir. Bir süre sonra yoğun bakıma alınır, ancak 9 Temmuz 1997'de yaşama veda eder. 14 Temmuz 1997'de, İstanbul Üniversitesi merkez binasında yapılan törenin ardından Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verilirken, Baltalimanı önlerinde uçan yelkovan kuşlarından birisinin kanatları, boğazın mavi - turkuaz sularına değmektedir.

Zoolog Prof. Dr. Saadet Ergene - Bayramoğlu, 1932 yılının 15 Aralık günü, İzmir Hükümet Konağı'nın beyaz mermer merdivenlerinde heyecanla konuşan, genç ve idealist bir Cumhuriyet kızı Saadet Ferhat olarak gönüllerimizde yaşayacaktır.

KAYNAK

1) Küçüker, O. ve Kutaygil, N., 2009: "Prof. Dr. Saadet Bayramoğlu-Ergene (1914-1997), Türkiye Kuşlarının Ecesi", *Türkiye'de Bilim ve Kadın Kongresi* (Yay. Haz. Dr. G. Naymansoy), s.99-150; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eskişehir" adlı kitapta yayımlanan bildiriden özetlenmiştir.

Türkiye yayıncılık tarihinin önemli kitap dizilerindendi:

"100 soruda..."

"100 Soruda" dizisi, Gerçek Yayınevi tarafından, Fethi Naci editörlüğünde, 1968-1992 yılları arasında yayımlandı. Türkiye'nin önemli aydınları tarafından kaleme alınan 60'a yakın kitabı içeren dizi, yayımlandığı dönemde ve sonrasında, özellikle gençliği, üniversite öğrencilerini yaşadıkları ülkenin tarih ve güncelliğinin her boyutu hakkında bilgilendirdi, bilinçlendirdi.

Özlem Özdemir

Bilim ve Gelecek Kitaplığı, "50 Soruda..." dizisinin ilk kitabını yayımladı: *50 Soruda İnsanın tarihöncesi evrimi…*

"50 Soruda" dizisi denildiğinde belki birçoğumuzun aklına sahaflardan tek tük bulup aldığımız "100 Soruda" dizisinin kitapları geliyor. Biz de, bu vesileyle, Türkiye yayıncılık tarihinin en başarılı dizilerinden biri olan "100 Soruda" kitaplarının hangi dönemde, nasıl bir düşünceyle ve kimler tarafından çıkartıldığını incelemek istedik. Çünkü bu dizi yayımlandığı dönemde ve sonrasında, gençliği, üniversite öğrencilerini yaşadıkları ülkenin tarih ve güncelliğinin her boyutu hakkında bilgilendirdi, bilinçlendirdi.

Gerçek Yayınevi kuruluyor…

"100 Soruda" dizisi, 2008'de kaybettiğimiz ülkemizin önde gelen edebiyat eleştirmeni Fethi Naci'nin Türkiye yayıncılığına bir armağanı. Fethi Naci 1959'da askerliğini yaptıktan sonra Bakırköy'de bir fabrikada Personel İşleri Sorumlusu olarak çalışmaya başlar. Aynı zamanda TİP'in gazete ve dergilerinde yazılar yayımlar. Patronlar, personel işlerine bakan İbrahim Kalpakçıoğlu ile yazar Fethi Naci'nin aynı kişi olduğunu öğrenince, Fethi Naci'nin işine son verilir. Fethi Naci'nin işten atılması, Gerçek Yayınevi'nin kurulmasını sağlar:

"100 Soruda" dizisinin editörü ve Gerçek Yayınevi'nin sahibi Fethi Naci

"1965 Mayıs'ının sonunda bana on bin lira işten çıkarma tazminatı verdiler. Bankada da dört bin küsur liram vardı. Sümerbank işten atmıştı, Emayetaş işten atmıştı (ikisi de siyasal görüşlerim yüzünden!). İşten atılmamak için tek çare vardı: kendi işimi kurmak. Ben de 1965'in Haziran'ında Gerçek Yayınevi'ni kurdum. İlk kitap hazırdı: *Yön*'de yazdığım yazılardan, incelemelerden bazılarını *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* adıyla toplamıştım. Böylece1965 Haziranında ilk kitap yayınlanmış oldu. Baskı sayısı: 6000." (1)

Fethi Naci Gerçek Yayınevi'nin ilk kitabını 1965'de yayımlar ancak 1968'e kadar yayıneviyle fazla ilgilenemez. Çünkü 1967 yılının sonunda Doğan Özgüden ve Yaşar Kemal'le birlikte *Ant* dergisini çıkarırlar. Fethi Naci, *Ant*'a "Macaristan'dan İnsan Manzaraları" adıyla, beş hafta sürecek olan röportajlar yapar. "100 Soruda" dizisinin kaynağı aslında bu röportajlardır.

"Macaristan'a çağrılı olarak gitmiştim. Gitmeden İstanbul'daki kültür işleriyle uğraşan Macar'la konuştum. Kimlerle konuşmak istediğimi yazdım: Din adamından spor işleriyle uğraşanlara kadar. Konuşacaklarımın adlarını ve adreslerini yazıyordum, kısa sorularla kısa cevaplarla konuşmamı yapıyordum. Gevezeliğe yer yoktu. '100 soruda dizisi'ni hazırlarken soru-cevap biçimini birçok arkadaşla konuştum. Bir konuşmamızda Cemal Süreyya dizinin adını '100 soruda' yapmamı istedi. '100 soruda bir kesinlik var', diyordu. Böylece Cemal Süreyya, dizinin isim babalığını benimle bölüşmüş oldu." (2)

Fethi Naci ilk kitap için dönemin en önemli iktisat hocalarından ve aynı zamanda TİP yöneticisi

olan Prof. Dr. Sadun Aren'e başvurur. Dizinin ilk kitabı olan *100 Soruda Ekonomi El Kitabı* 1968'de Gerçek Yayınevi tarafından yayımlanır.

"100 soruda" dizisinin ikinci kitabı Fethi Naci'nin yazdığı *Atatürk'ün Temel Görüşleri* adlı kitap olacaktır. Fethi Naci bir yandan yazacağı bu kitabın hazırlıklarını sürdürürken bir yandan da dizinin diğer kitaplarını ve bu kitapları yazacak isimleri belirlemeye çalışır.

Dizinin ilk kitabı *100 Soruda Ekonomi El Kitabı* Sadun Aren tarafından yazılıp 1968'de yayımlandı. Son kitap ise Mustafa Sönmez tarafından 1992'de hazırlandı.

"1968 yazında bir yandan *Atatürk'ün Temel Görüşleri* kitabı üzerinde çalışıyor, bir yandan da '100 soruda' dizisinin hazırlıklarıyla uğraşıyordum. Aşağı yukarı 20 kitap tasarlamıştım. Bunları yazabilecek olanlara Soru-Cevap yöntemini açıklayan mektuplar yazıyor, konular öneriyordum. Bunlar arasında 'ağabey' diyebileceğim bilim adamları da vardı, bana 'ağabey' diyen gençler de, arkadaşlarım da… Bu dizinin tutacağından emindim; çünkü Türkiye gerçeklerini inceleyen kitaplar yoktu ya da yok denecek kadar azdı." (3)

Gerçekten de "100 Soruda" dizisinin basıldığı dönemde Türkiye ile ilgili araştırma kitapları oldukça azdı. "100 Soruda" dizisinin etkili ve önemli olmasının nedeni de buydu. Dizi iktisat tarihinden Türkiye'de yaşanan kentleşme sorunlarına, Türkiye sanat tarihinden dünya devrimlerine, Spor tarihinden tasavvufa kadar birçok farklı alanda yapılan araştırmaları içeriyordu.

Aydınlar "100 Soruda" dizisinde buluşuyor…

"100 Soruda" dizisinin kitapları özellikle 1969'dan sonra peş peşe basılmaya başlandı. Dizi Fethi Naci'nin hedeflediği gibi özellikle üniversite gençliği tarafından takip ediliyor ve yayımlanan kitaplar gençler arasında tartışılıyordu. Kitap dizisinin yazar kadrosu da dizinin etkisini arttırdı. Dönemin en önemli aydınları, üniversite hocaları –ki bu isimlerin çoğunluğunun toplumcu ve aydınlanmacı bir düşünceyi savunduğu açıktı- dizinin yazarları arasına katılıyorlardı.

12 Eylül darbesinden sonra, dizi kitap çıkarmaya devam etse de yavaşladı. Dizinin en son kitabı 1992'de ekonomist Mustafa Sönmez tarafından hazırlandı. 2003 yılında 100 soruda dizisinin yayın haklarına Koç Kültür Sanat Yayınları Yayınları talip oldu ve Fethi Naci dizinin kitaplarının tekrar yayımlanması için bu yayıneviyle anlaştı. Ancak dizinin tamamını tekrar yayımlayacağını duyuran yayınevi, 6 kitabı yayımladıktan sonra, Yapı Kredi Yayınları ile birleşerek bir anlamda kendini feshettiği için, yayıma devam etmedi. Son yıllarda, dizinin kimi kitapları, İmge Kitabevi Yayınları tarafından basılmaktadır.

"100 Soruda" dizisi temel konular hakkında, önemli aydınlar tarafından yapılan güncel araştırmalarla ve kolay okunan, soru-cevap, biçiminde hazırlanan 60'a yakın kitaptan oluşuyor. Dizinin bazı kitapları güncelliğini kaybetmiş olsa da, birçoğu hâlâ başvuru kaynağı olmaya devam ediyor.

"100 Soruda" dizisiyle 15 yaşındayken *100 Soruda Ekim İhtilali* kitabıyla tanıştım. Dizinin ancak sahaftan bulabildiğim diğer kitaplarından da çok şey öğrendim. Bu nedenle Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın bilim ve felsefe alanlarında çıkarttığı "50 Soruda" dizisinin bu geleneği devam ettirdiğini ve tarihsel bir önemi olduğunu düşünüyorum. "50 Soruda" dizisi de, tıpkı "100 Soruda" dizisi gibi çeviri kitaplardan değil, bu toprakların yetiştirdiği aydınların yazdığı kitaplardan oluşuyor, toplumu -özellikle gençleri- bilim ve felsefe alanlarında bilgilendirmeyi, bilimsel düşünceyi yerleştirmeyi amaçlıyor.

Yazıyı Fethi Naci'nin 100 soruda dizisi ile ilgili hoş bir anısıyla sonlandıralım:

"Soru-cevap biçimini okurlar sevdi. *Atatürk'ün Temel Görüşleri* kitabı 6 baskı yaptı. Üniversite çevresinden bazı dostlar bu kitaptan pek memnun kaldılar; ben epey çalışmıştım kitabım için, oysa onlar açıyorlardı kitabı, öğrenmek istedikleri sorunun cevabını kolaylıkla, hiçbir zahmete katlanmaksızın öğreniyorlardı. Bunu da şakayla karışık dile getiriyorlardı: 'Sen yeterince çalışmışsın, biz yeniden niçin okuyalım…'"(4)

"100 SORUDA" YAZARLARINDAN GÖRÜŞLER

Mustafa Sönmez (Ekonomist, yazar)

"100 Soruda" dizisinin benim için okuru olmak ve yazarı olmak gibi iki dönemi var.

1970'li yıllarda, üniversite gençliğinin aydınlanma çabasında "100 Soruda" dizisi önemli bir yer tutardı. Çoğu Ankara SBF ve İstanbul İktisat Fakültesi'nden hocalara yazdırılmış "100 Soruda" kitapları, temel kaynak niteliğindeydi.

100 soru formatı, giderek sendikal eğitimlerde, sol parti, örgüt eğitimlerinde önemli bir kaynak haline geldi. Üniversitelerde, hocaların verdiği okuma listelerinde "100 Soruda" kitapları önemli bir yer tutardı.

12 Eylül, birçok şeyde olduğu gibi, "100 Soruda" kitaplarında da kesinti yarattı.

"100 Soruda" dizilerini tavsiye edecek hoca kalmadı fakültelerde... Dizi kitaplarında 12 Eylül, 24 Ocak kırılmasını, güncelleyecek motivasyon ve yönlendirmeler de yaşanamadı.

1980 sonrası "100 Soruda" dizi üretimi sınırlı kaldı. 1980 öncesi üretimlerini güncellemek gerekiyordu. Yazarlar belki de buna çok yanaşmadılar. Gerçek Yayınevi, "100 soruda" dizisi yerine, yazarlarından yeni katkılar sağladı... (Korkut Boratav'ın yazdığı kitaplar gibi)

Ama daha önemlisi, 12 Eylül öncesinin talebi olmadığı için Fethi Naci de üretim temposunu koruyamadı. Bazı kitaplar, gazetelerin promosyonu olarak yeniden üretildi ama sınırlı sayıda... Benim "100 Soruda" dizisine katkım, 1991 sonunda oldu. Fethi Naci'den "1980-1990 döneminde dışa açılan Türkiye kapitalizminin '100 Soruda' analizi" ile ilgili bir öneri aldım ve günde 3 soru sorup 3 cevap yazarak 1 ay gibi bir sürede teslim edince biraz da şaşırttım Fethi Beyi...

Her şeye rağmen "100 Soruda" iyi bir formattı. Seçilen temalar, döneminde isabetliydi, ihtiyaca cevap veriyordu. Geleneğin sürdürülememesi, Türkiye'nin zihinsel erozyo-

"100 Soruda" dizisi kitap listesi

100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle), Prof. Dr. Sadun Aren,1968.
100 Soruda Atatürk'ün Görüşleri, Fethi Naci, Ekim 1968.
100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar, Doç. Dr. Çetin Özek, Kasım 1968.
100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, Kemal Sülker, 1968.
100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, Prof. Dr. Suat Aksoy, 1969.
100 Soruda Mitologya, Behçet Necatigil, 1969.
100 Soruda Türk Edebiyatı, Rauf Mutluay, 1969.
100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi, Prof. Dr. Edip Çelik, Haziran 1969.
100 Soruda Gelir Dağılımı, Dr. Korkut Boratav, 1969.
100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (I. Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri), Prof. Niyazi Berkes, Temmuz 1969.
100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi (II. Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü), Prof. Niyazi Berkes, 1969.
100 Soruda Anayasanın Anlamı, Mümtaz Soysal, 1969.
100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Prof. Pertev Naili Boratav, 1969.
100 Soruda Tasavvuf, Abdülbaki Gölpınarlı, 1969.
100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, Abdülbaki Gölpınarlı, Kasım 1969.
100 Soruda Sosyalist Devlet, Dr. Kurthan Fişek, Ocak 1970.
100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu, Ocak 1970.
100 Soruda Fransız İhtilali, Doç. Dr. Murat Sarıca, Şubat 1970.
100 Soruda Ekim İhtilali, Kenan Somer, Şubat 1970.
100 Soruda Felsefe El Kitabı, Selahattin Hilav, Mart 1970.
100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı (Tanzimat ve Serveti-Fünun), Rauf Mutluay, Nisan 1970.
100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Doğan Kuban, 1970.
100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye, Prof. Dr. Gülten Kazgan, Ekim 1970.
100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi, Metin And, Kasım 1970.
100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Doç. Dr. Sedat Veyis Örnek, Ocak 1971.
100 Soruda Planlı Kalkınma ve Türkiye, Yalçın Küçük, Şubat 1971.
100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset, Dr. Ahmet Yücekök, 1971.
100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi, Celal Erikan, Ekim 1971.
100 Soruda Edebiyat Bilgileri, Rauf Mutluay, 1972.
100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Prof. Dr. Ruşen Keleş, 1972.
100 Soruda Sinema Sanatı, Nijat Özön, Mayıs 1972.
100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, Özlem Özgür, Ekim 1972.
100 Soruda İslam Tarihi, Prof. Dr. Neşet Çağatay, Aralık 1972.

nuyla, kuşaklar arası köprünün 12 Eylül vahşeti ile dinamitlenmiş olmasıyla ilgili.

Her şeye rağmen, o geleneğin sürdürülmesini gönlüm çok arzu ediyor...

Korkut Boratav (İktisatçı, yazar)

Fethi Naci, Fransız yayın dünyasını yakından bilir ve izlerdi. Fransa'da çok popüler bir dizi olan "Que sais-je?" ("Ne Biliyorum?") kitaplarını "100 soruda" dizisine örnek aldığını sanıyorum. Böylece, Türkiye'de aydınları, dünyayla, Türkiye'yle ilgilenmeye başlayan genç okurları, öğrenmek tutkusunda olan insanları, edebiyattan tarihe, iktisattan felsefeye kadar uzanan çok geniş bir "insani bilimler" alanı içinde kitap okumaya çekmeyi amaçlıyordu. Ayrıca, çeviri değil telif eser yeğlemekte; böylece "yerli üretimi" teşvik etmekteydi. Seçtiği yazarlar genellikle ilerici insanlardan oluştuğu için, dizi en genel anlamıyla sol düşüncenin yaygınlaşmasına da yol açacaktı. Ancak, bu sonuncu hedefin arka planda kaldığı; dizinin hiçbir yapıtında politik gündemin önde tutulmadığı da belirtilmelidir.

"100 Soruda" dizisi, Aydınlanma geleneğini ve bu geleneğin sol akımını Türkçe yazan düşünür ve bilim insanlarının kalemiyle Türkiye'ye taşıyan yayınlardan biridir. Toplum üzerindeki etkisini belirleyemeyiz; ancak, çok genel anlamda "ileri doğrultuda, olumlu" diyebileceğimizi düşünüyorum.

Naci, aslında iktisatçıdır. Özelikle Ankara'da 1958-59 yıllarında askerliğini yaparken dost olduk. Ben birkaç yıl sonra akademik mesleğe geçtim ve doktoramı gelir dağılımı üzerinde yaptım. Naci, bu konunun Marksist iktisadın temel sorunsalını oluşturduğunu biliyordu. Beni "gelir dağılımı" üzerinde "100 Soruda" dizisi için yazmaya teşvik etti. O dizinin 9. kitabı böylece oluştu. Daha sonra 1962'de tamamladığım "Türkiye'de Devletçilik" araştırmasını, bu dizi için yeniden gözden geçirdim. Böylece dizinin iki kitabı benim

100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Doğan Ergun, 1973.
100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi, Doç. Dr. Mehmet Selik, Ocak 1973.
100 Soruda Basın Tarihi, Hıfzı Topuz, Mart 1973.
100 Soruda Bilim Felsefesi, Doç. Dr. Cemal Yıldırım,1973.
100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972), Rauf Mutluay, Mayıs 1973.
100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi, Prof. Dr. Murat Sarıca,1973.
100 Soruda Türk Folkloru, Prof. Pertev Naili Boratav, Aralık 1973.
100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Doç. Dr. Korkut Boratav, Mart 1974.
100 Soruda Türk Felsefesinin Boyutları, Nermi Uygur, 1974.
100 Soruda Bilim Tarihi, Prof. Dr. Cemal Yıldırım, Kasım 1974.
100 Soruda Estetik, Mehmet H. Doğan, Ocak 1975.
100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, 1975.
100 Soruda Mantık El Kitabı, Prof. Dr. Cemal Yıldırım, Ocak 1976.
100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), Doç. Dr. Erdoğan Teziç, Ocak 1976.
100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, Özlem Özgür, Mart 1976.
100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Doç. Dr. Sina Akşin, Mart 1980.
100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme, Fethi Naci, Kasım 1981.
100 Soruda Para ve Para Politikası, Prof. Sadun Aren, 1984.
100 Soruda Türk Devrim Tarihi, Doç. Dr. Ahmet Yücekök, Kasım 1984.
100 Soruda Türkiye'de Bankacılık, Dr. Öztin Akgüç, Aralık 1987.
100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Doç. Dr. Şevket Pamuk, Kasım 1988.
100 Soruda Evrim Kuramı ve Bağnazlık, Doç. Dr. Cemal Yıldırım, Ekim 1989.
100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirilmeleriyle Türkiye'de Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT), Prof. Dr. Yakup Kepenek, Ocak 1990.
100 Soruda 1980'lerden 1990'lara 'Dışa Açılan' Türkiye Kapitalizmi, Mustafa Sönmez, Mart 1992.

Dizinin tekrar basılan kitapları

100 Soruda Türk Folkloru, Pertev Naili Boratav, Koç Kültür Sanat Yayınları.
100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, Şevket Pamuk, Koç Kültür Sanat Yayınları.
100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Pertev Naili Boratav, Koç Kültür Sanat Yayınları.
100 Soruda Sosyoloji, Doğan Ergun, Koç Kültür Sanat Yayınları.
100 Soruda Felsefe, Selahattin Hilav, Koç Kültür Sanat Yayınları.
100 Soruda Mitologya, Behçet Necatigil, Koç Kültür Sanat Yayınları.
100 Soruda Ekonomi El Kitabı, Sadun Aren, İmge Kitabevi Yayınları.
100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Doğan Ergun, İmge Kitabevi Yayınları.
100 Soruda Para ve Para Politikası, Sadun Aren, İmge Kitabevi Yayınları.

kalemimden çıktı. "100 Soruda" formatına pek uygun olmayan iki kitabım ise (Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985 ve 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm) 1988 ve 1991 tarihlerinde Gerçek Yayınevi tarafından yayımlandı.

Lale Naci (Fethi Naci'nin eşi, avukat)

"100 Soruda" dizisini, bilindiği gibi 1968 yılında Fethi Naci yaratmıştı. Bu yaratım sürecini kendisi çeşitli kereler anlatmış, yazmıştır. Bu nedenle ben sadece şunları söyleyebilirim: "100 Soruda" dizisi bizi, bizden önce ve bizden sonraki kuşakları çok etkilemiştir. Türkiye'nin sosyal, siyasal, ekonomik, yazınsal konularını işlediğinden, hepimizin başvuru kitaplarıydı. Dizinin biçimi soru cevaba dayandığı için, okuma, algılama, öğrenme kolaylığı sağlıyordu.

Bu dizideki kitapların çıkarılmasına, 1982 yılından sonra ben de dahil oldum. Düzelti, editoryal çalışmalar vs.'de Fethi Naci'ye yardım ettim. 2002 yılında, Gerçek Yayınevi kapanana kadar…

Dizide, 59 kitap yayımlandı. Naci, hep şunu söylerdi: "Ben, geberip gidince, eleştirmenliğim unutulacak ama, '100 Soruda' dizisi kalacak." Elbette bunu söylediği sıralarda yayınevini kapatmak zorunda olacağını tahmin edememişti.

Solda Fethi Naci gençlik yıllarında. Sağda Sultanahmet Cezaevi avlusunda arkadaşlarıyla. (Ayaktakiler, soldan sağa; Aziz Nesin, İst. Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyeleri Cenap Karakaya, Necdet Eker. oturanlar soldan sağa; Enver Aytekin ve Fethi Naci.)

KAYNAKLAR

1) Fethi Naci, Anılar Kitabı, Sel Yayıncılık, 2009.
2) Age, s. 179.
3) Age, s. 181.
4) Age, s. 179.

"100 Soruda" dizisinin yazar listesi

Prof. Dr. Sadun Aren: A.Ü. SBF'den emekli akademisyen, TİP yöneticisi.
Fethi Naci: Edebiyat eleştirmeni, yazar.
Prof. Dr. Çetin Özek: Ceza Hukuku profesörü.
Kemal Sülker: Gazeteci, yazar, TİP Genel Sekreteri.
Prof. Dr. Suat Aksoy: Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü emekli öğretim üyesi.
Behçet Necatigil: Şair, yazar.
Prof. Dr. Edip Çelik: Hukuk profesörü.
Prof. Dr. Korkut Boratav: İktisatçı.
Prof. Niyazi Berkes: Sosyolog.
Prof. Dr. Mümtaz Soysal: Anayasa Hukuku profesörü.
Prof. Pertev Naili Boratav: Türk halkbilimcisi.
Abdülbaki Gölpınarlı: Tasavvuf ve islam tarihi uzmanı.
Prof. Dr. Kurthan Fişek: Spor yazarı, SBF emekli hocası.
Prof. Dr. Kenan Bulutoğlu: İktisat ve işletme hocası.
Prof. Doç. Dr. Murat Sarıca: İ.Ü. SBF kurucusu.
Kenan Somer: Çevirmen, gazeteci, TİP Bilim Kurulu üyesi.
Selahattin Hilav: Felsefeci, çevirmen.
Doğan Kuban: Mimar.
Prof. Dr. Gülten Kazgan: İktisatçı, akademisyen.
Metin And: Yazar, sanat tarihi araştırmacısı, hukukçu.
Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek: Halkbilimci, oyun yazarı.
Yalçın Küçük: Ekonomist, tarihçi, yazar.
Celal Erikan: Emekli Tümgeneral.
Rauf Mutluay: Edebiyat araştırmacısı, yazar
Prof. Dr. Ruşen Keleş: SBF emekli dekanı.
Nijat Özön: Edebiyatçı, sinema tarihçisi, çevirmen.
Özlem Özgür: İktisatçı, yazar.
Prof. Dr. Neşet Çağatay: A.Ü. İslam Tarihi profesörü.
Doğan Ergun: Sosyolog, akademisyen
Prof. Dr. Mehmet Selik: İktisatçı.
Hıfzı Topuz: Araştırmacı, yazar,
Prof. Dr. Cemal Yıldırım: Felsefe profesörü.
Mehmet H. Doğan: Akademisyen, edebiyatçı
Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil: İ.Ü. İktisat Fakültesi hocası, 7 Aralık 1979'da silahlı saldırı sonucu öldürüldü.
Prof. Dr. Erdoğan Teziç: Hukukçu, YÖK eski başkanı.
Prof. Dr. Sina Akşin: Tarihçi, akademisyen.
Prof. Dr. Ahmet Yücekök: Siyasetbilimci.
Prof. Dr. Öztin Akgüç: Ekonomist, akademisyen, yazar.
Prof. Dr. Şevket Pamuk: İktisat tarihçisi.
Prof. Dr. Yakup Kepenek: İktisatçı.
Mustafa Sönmez: Ekonomist, yazar.

Ölüyü canlandırmak

Kopenhag Üniversitesi'nden Profesör Willerslev ve ekibi, geçen yıl tüylü bir mamuta ve eski bir insana ait mitokondrial genomu çözdüklerinde uluslararası dikkatleri üzerlerine çekmişlerdi. Bu çalışmalarında ise eski dönemlere ait bir insanın çekirdek genomunun yüzde 80'ini çözmeyi başardılar. Araştırma ekibi, genomik dizisini kullanarak, Grönland'da 4000 yıl önce yaşamış bir kültüre ait bir erkek bireyin resmini çıkardı. Bu çalışmayla, müzelerde muhafaza edilen ya da doğada bulunan eski çağlara ait kalıntılara modern teknikler uygulanarak eski çağlarda yaşamış insanların saç rengi, kas yapısı, yüz hatları, boy uzunluğu gibi fenotipik karakterlerinin belirlenmesi artık mümkün.

Söz konusu keşif, 4000 yıl önce kuzeybatı Grönland'da yaşamış Saqqaq kültüründen bir insana ait bir tutam saçın analizi sonucu yapılmış. Bilim insanları, genomunu çözmeyi başardıkları bireye, Grönland dilinde "adam veya insan" anlamına gelen "Inuk" ismini takmışlar. İnuk'un günümüzde Grönland'da yaşayan modern "İnuit"lerden çok, kuzeydoğu Sibirya'da yaşayan kabilelere benzediğini gören araştırma ekibi, İnuk'un atalarının yaklaşık 4400 ile 6400 yıl önce kuzeydoğu Sibirya'dan Grönland'a, Amerikan yerlileri ve İnuit atalarından bağımsız bir göç dalgası ile geldiklerini bulmuşlar.

Professor Willerslev, Grönland'da eski dönem insanlarına ait kalıntıları bulmak için yaptığı birkaç başarısız girişimden sonra, Danimarka'daki Doğa Tarihi Müzesi'nin direktörü Dr. Morten Meldgaard'ın yardımıyla 1980'lerde kuzeybatı Grönland'da yapılan bir kazı çalışmasında bulunan ve şu an Danimarka'daki Grönland Ulusal Müzesi'nde tutulan bir tutam saçın varlığından haberdar olmuş.

Grönland Ulusal Müzesi'nden gerekli izinler alındıktan sonra, moleküler biyoloji teknikleri kullanılarak saçtan DNA analizi yapılmış ve saçın bir erkek bireye ait olduğu bulunmuş. Yeniden yapılandırma işlemiyle, Grönland'da yaşamış tarih öncesi döneme ait İnuk'un kelliğe eğilimi, kahverengi gözleri, kulak kiri, koyu teni, A(+) kan grubu, kürek şekilli ön dişleri, yatkın olduğu hastalıklar ve genetik olarak soğuğa uyumu gibi özellikleri genomu incelenerek bulunmuş. Bu açıdan bakıldığında proje önemli; çünkü araştırma ekibinin elinde Grönland'da yaşamış ilk insanlardan sadece 4 küçük kemik parçası ve bir tutam saçın dışında başka biyolojik kalıntı yok.

Çalışmada Inuk'un gerçek anlamda bir profilini çıkarmak için az miktarda arta kalmış ve kısmen zarar görmüş DNA dizilerinin birleştirilmesi ve kimyasal analiz çalışmalarının çoğu doktora öğrencisi Morten Rasmussen tarafından yapılmış. Çin'de fazla sayıda DNA dizileme makineleri olduğu için, çalışma Çin ile birlikte ortaklaşa gerçekleştirilmiş.

Önceki çalışmalarında, bu çalışmada kullanılan teknolojinin yeni olması ve DNA'da meydana gelen büyük hasarlar nedeniyle mamutun genomunda hatalar ve boşluklar oluşmuş. Öte yandan İnuk'un genomunun modern insanın genomuyla karşılaştırılabilir düzeyde kaliteli olması, daha önceki çalışmalardan kazanılan deneyim ve biyoloji alanındaki teknolojik ilerlemeler, projenin başarıyla sonlandırılmasında en önemli faktörler olarak karşımıza çıkıyor.

Daha önceden modern bir insanın bütün genomunu çözmek yıllarca sürerken, bu çalışmada bulunan yeni teknoloji ve dizileme makinelerinin çokluğu sebebiyle İnuk'un genomunu çözmek sadece birkaç ay sürmüş. Çalışmada ilginç olan ise, araştırma ekibinin "Neden İskandinavyalılar sarışın", "Neden bazı insanlar belirli hastalıklara yatkın" ya da "Neden bazı insanlarda alkol ve sigara bağımlılığı daha kolay gelişiyor" gibi soruların cevaplarının genleri inceleyerek bulunabileceğini ortaya çıkarmaları.

Daha önceki çalışmalarda, DNA'nın kutup bölgelerindeki toprak tabakalarında donmuş bir durumda olması gerekirken, araştırma ekibinin çalışma süresince geliştirdiği teknoloji ile bu artık bir zorunluluk olmaktan çıkmış. Elde edilen bilgilerle, yakın zamanda yok olmuş kültürlerin yayılmaları ve göçleri hakkında daha fazla bilgi edinmek mümkün. Ayrıca, yapılan bu keşifler, kalıtım anlayışımızı ve atalarımızdan bizlere miras kalan hastalıklarla ilgili bilgilerimizi yeniden gözden geçirmemizi sağlayabilir.

Kaynak: Waking the dead (10.02.2010). http://news.ku.dk/all_news/2010/2010.2/human_genome/

Hazırlayan: Hüseyin Tayran
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Genom bilgisine dayanılarak yapılan çalışmada İnuk'un ortaya çıkarılan profili.

Düşüncenin hızı

Samuel Morse, 1844'te ilk ticari telgrafı yaptığında, hayatın hızıyla ilgili beklentilerimizi de kesin biçimde değiştirmiş oldu. İlk telgraf mesajlarından biri, aynı yıl Baltimore'da yapılan ve delegelerin Senatör Silas Wright'ı başkan yardımcılığına aday gösterdikleri Demokratik Ulusal Konvansiyon'dan geldi. Konvansiyon başkanı, Washington D.C.'de bulunan Wright'a kabul edip etmediğini soran bir telgraf çekti. Wright hemen cevap gönderdi: Hayır. Mesajın hattan uçarcasına gelmesine pek inanmayan delegeler, oturuma ara vererek, cevabını doğrulamak için "ağır" bir heyeti trenle Wright'a gönderdiler. Cevap, tabii ki aynıydı. İşte böylesi başlangıçlardan, günümüzün yüksek hızlı, ağ tabanlı toplumuna gelindi.

Telgraf, büyük ölçüde ve bir o kadar da önemli oranda, iç yaşamımızın hızı hakkındaki görüşlerimizi de dönüştürdü. Morse'un buluşu, araştırmacılar tam da sinir sistemini çözmeye başladıkları sırada ortaya çıktı. Telgraf hatları, sinir sisteminin nasıl çalıştığı konusunda ilham verici bir modeldi. Her şeyden önce, hem sinirler hem de telgraf hatları, uzun tellerden oluşuyor ve sinyalleri aktarmak için elektrik kullanıyorlardı. Bilim insanları telgraf sinyallerinin aniden hareket etmediklerini biliyorlardı. Yapılan bir deneyde, bir dizi nokta ve çizgiyi telgraf hattı boyunca 900 mil hareket ettirmek, sadece saniyenin dörtte biri kadar bir sürede gerçekleştirilmişti. Belki ilk beyin araştırmacıları, sinirlerin sinyal göndermesinin de belli bir sürede olacağını düşünüyorlardı. Ve bu süreyi, belki de ölçebilecektik.

Düşüncenin hızının, tıpkı bir taşın yoğunluğu gibi ölçülebileceği fikri oldukça şaşırtıcıydı. Ama bilim insanları, tam da bunu gerçekleştirdiler. 1850'de Alman fizyolog Hermann von Helmholtz, telleri bir kurbağanın bacak kaslarına bağladı, böylece kas sıkışarak çemberi kıracaktı. Sinyalin sinirden kasa geçişi-

nin, saniyenin onda birinde gerçekleştiği anlaşıldı. Bir başka deneyde ise, insan derilerine hafif şok uygulayarak, hisseder etmez jestle karşılık verdiklerini gördü. Sinyallerin insan sinirlerindeki hareketi de belli bir sürede gerçekleşmişti. Helmholtz, insanların, başparmaktan verilen şoka omurgadakinden daha uzun sürede yanıt verdiklerini bulguladı, çünkü beyne giden yol daha uzundu.

Helmholtz'un ulaştığı sonuçlar, insanların dünyayı, duyu ve algı arasında hiçbir gecikme olmaksızın, olduğu gibi yaşantıladıkları şeklindeki içgüdülerine uymuyordu. Alman fizyolog Emil Du Bois-Reymond, 1868'de, "Bütün bunların bir yanılgı olduğunu" açıkladı. "Öyle görünüyor ki, 'düşünce kadar hızlı' demek, o kadar da hızlı demek değil."

Helmholtz ve ekibi, sahip oldukları basit araçlarla, düşünce hızının yalnız kaba ölçümünü yapabildiler. Ekipten bazıları, diğerlerinin iki katı oranlara ulaştı. O günden beri, araştırmacılar daha kesin sonuçlar elde etmek için çalışıyorlar. Günümüzde, onların neden bu kadar zorlandıklarını anlayabiliyoruz. Sinirlerimiz, bedenimizin tüm bölümlerini saran biyolojik istekleri yansıtırken, işlediği hızlar da birbirinden oldukça farklıdır. Evrim, beynimizi bazı yönlerden bir süper otoyol gibi yönetilmeye ayarlamışken, bazı yönlerden ise bizi "kaderimize terk etmiştir".

Düşünce ani olmayabilir ama epey zaman aldığını görebileceğimiz kadar da hızlı. Sinir sistemindeki hız gereksinimini anlamak hiç de zor değil. Hayvanların, tehlikeyi duyumsamaları ve yırtıcılardan kaçmaları sinir sistemleri sayesindedir, buna karşılık yırtıcılar da hızlı saldırılara sinirleri sayesinde geçerler. Hız ayrıca, birçok yönden bizi şaşırtmakta ve etkilemektedir.

Düşüncenin hızını anlamaya yönelik oldukça yaygın bir deneyde, araştırmacılar, ters çevrilmiş ve orantısız bir U harfini bir süreliğine deneklere göstermekte ve hangi ayağın daha kısa olduğunu sormaktadırlar. Deneklerin tepki süreleri, genel olarak, yaşamları hakkında birçok gerçeği ortaya çıkarmaktadır. Daha hızlı yanıt verenler, zekâ testlerinde yüksek puan almaya eğilim gösterirler. Bazı psikologlar, beyindeki yüksek işlem hızının, zekânın vazgeçilmez bir bileşeni olduğunu iddia etmektedirler. İnsanların, depresyon gibi psikolojik bozuklukları olduğu zaman, yanıtların hızı da düşer. Tepkileri ağır olan ve zihinleri bulanık insanların ise, inme veya kalp krizi gibi olaylar yüzünden ölmeleri daha olası bir durumdur.

Yüksek hız ayrıca, dünyayı algılama şeklimiz açısından da önemlidir. Gözlerimiz, her bir noktada ne gördüğümüzü anlamamız için bizi saniyenin yalnızca onda biri gibi bir süreye sıkıştırarak, saniyede üç dört defa yeni bir yöne çevrilir. Biz de bu süreyi oldukça iyi kullanırız. Geçenlerde, MİT'den sinirbilim uzmanları Michelle Greene ve Aude Olivia, insanlara kısa süreliğine manzara resmi göstererek ardından bunlar hakkında sorular sordukları bir deney uyguladılar. Örneğin, resimlerde orman var mıydı, ya da gördükleri sıcak bir yer miydi? İnsanlar, her resme saniyenin onda birinden kısa bir süre bakmış oldukları halde oldukça doğru yanıtlar verdiler.

Dünyayı bu kadar hızlı anlayabiliyoruz, çünkü gözlerimizin içinde akıllı hız yükselticileri bulunuyor. Almanya'da bulunan Max Planck Nörobiyoloji Enstitüsü'nden Tim Gollisch, bunlardan bir tanesini tanıtladı. Retinal dokuyu amfibiyanlardan ayırarak canlı dokuyu bir dizi geometrik şekle tabi tuttu. Sonra, sinir hücrelerinin buna karşılık nasıl tutuştuklarını kaydetti. Ve fark etti

ki, her bir sinir hücresi, gösterdiği resme bağlı olarak, ya daha erken ya da daha geç tutuşuyor. Değişimler, yalnızca sinirsel tepkilerin süresine bakarak şekil tahmini yapabileceği kadar açık seçikti. Test, amfibiyanlarla yapılmış olsa da, Gollisch sonuçların insan beyni için de geçerli olacağını öne sürüyor. Dış dünyayı betimlemeye başlamadan önce, retinadan tüm sinyallerin gelmesini beklemeleri gerekmiyor. İlk alınan bilgi parçalarıyla işe hemen başlayabilirler.

Hızlı bir şifre kullanmak düşünceyi hızlandırabilir, ama beyin -tıpkı telgraf ağı gibi- büyük ölçüde yolların verimli olup olmamasına bağlı. Örneğin, retinadan gelen dürtüler, göz sinirini, sinyalleri beynin arka bölümünde bulunan göz merkezine bağlayan talamusa kadar kat etmek zorundadırlar. Daha sonra ise, görsel bilgiyi kullanarak kararlar aldığımız ve eyleme geçtiğimiz beynin öteki merkezlerine akarlar. Bu yolculuğu hızlandırmanın yolu, hızlı bağ kurmaktır. 1854'te fizikçi William Thomson, telgraf teli ne kadar geniş olursa sinyalin de o kadar hızlı olacağını ve uzağa gideceğini gösterdi. Aynı kural sinirler için de geçerli. Beyindeki Betz hücreleri gibi en dolgun aksonlar, en kalınların bile 200 katı kalınlığında.

Hatlara hız kazandırmanın bir başka yolu, onları yalıtmaktır ve bu, sinir hücreleri için de geçerli bir durumdur. Bazı sinir hücreleri, miyelin olarak bilinen yalıtım malzemesine sarılı durumda. Omurgadan inen ve aşırı derecede miyelinleştirilmiş sinirlerde, sinyaller saatte 180 millik bir hıza ulaşabiliyorlar. Miyelinden yoksun sinir hücrelerinde ise, saatte yalnız yarım mile kadar çıkılabiliyor. Ağrıyı taşıyan sinir lifleri, en yavaşlar arasında bulunuyor. Ağrının beyne ulaşması birkaç saniye alabiliyor, bu durum, bazen parmağımızı incittiğimizde neden geç tepki verdiğimizi de açıklıyor.

İlke olarak, eğer beynimizdeki aksonlar kalın olsaydı, düşüncelerimiz çok daha hızlı hareket edebilirdi. Ama insan beyni, -Dünya'dan Ay'a ulaşmak için fazlasıyla yetebilecek- en az 250 bin millik bir hatta sahip ve sıkı sıkıya bağlanmış durumda. Princeton Üniversitesi'nden sinirbilimci Sam Wang, beyinlerimizin, kalın aksonlardan oluşsalardı ne kadar büyük olacaklarını hesapladı. Bu durumu, "beyinlerimizin tamamıyla onlardan oluşması kafalarımızı öyle büyük yapardı ki kapılardan sığamazdık" diye açıklıyor. Böylesi bir beyin, aynı zamanda devasa miktarda enerji de tüketirdi.

Sınırları biyoloji ve fizik tarafından belirlenen beynimiz, oldukça etkili biçimde çalışmak üzere evrimleşmiştir. Örneğin, beynimizde bulunan sinir hücreleri, bir araya gelerek küçük ağlar oluştururlar ve daha sonra, görece uzun dönemli bağlantılarla birbirlerine eklenirler. Bu tür ağların, diğer düzeneklerden daha az hatta gereksinimi vardır, bu da, sinyallerin kat etmeleri gereken mesafeyi düşürür.

Beynimizi hızlandırmanın bir yolu da pratik yapmaktır. Vanderbilt Üniversitesi'nden sinirbilimci Rene Marois, insanlara çok-görevli bir test uygulayarak bu etkiyi ölçtü: Deneklerin, iki olası sesten birine yanıt verirken, aynı zamanda bilgisayar ekranında iki olası yüzden hangisinin göründüğünü tanımlamaları da gerekiyordu. 8-12 uygulamalı oturumu içeren sadece iki haftalık eğitimin ardından denekler, her iki görevi de, neredeyse tek bir tanesini yaparken ulaştıkları hızla gerçekleştirebiliyorlardı. Marois'nın yorumuna göre, beynimizin, özellikle alın korteksi gibi dar bölgelerinde bulunan sinir hücreleri, doğru yanıtı üretebilmek için daha az sinyale ve süreye gereksinim duyarlar.

Yine de, beyinlerimizin bazen yavaşlaması gerekebilir. Retinada, merkeze yakın sinir hücreleri kenardakilerden çok daha kısadır, ama her nasılsa, tüm sinyaller, bir sonraki sinir tabakasına aynı anda ulaşmayı başarıyor. Bedenin bunu yapabilmesinin bir yolu, bazı sinir sinyallerini engellemekten, örneğin, ilgili aksonlara daha az miyelin koymaktan geçiyor. Sinir dürtülerini daha yavaş hareket ettirmenin bir başka olası yolu ise, sinyallerin kat etmeleri gereken yolu uzatsınlar diye, daha uzun aksonlar oluşturmaktır.

Aslında, düşüncenin hızını doğru yerlerde düşürmek, bilincin temelleri açısından oldukça önemlidir. İç benliklerimizin saniyesi saniyesine yaşadığı farkındalık ve dış dünya, beynin dış katmanlarına hızı ayarlayan sinyalleri gönderen ve beynin merkezine yakın bir bölge olan talamusa bağlıdır. Talamustan gelen aksonların bazıları kısa, bazıları uzun olsa da, sinyalleri beynin tüm bölgelerine aynı anda ulaşır - iyi ki böyle, aksi takdirde düzgün düşünemezdik.

İşte tam da bu yüzden, Helmholtz düşüncenin, kuştan hızlı sesten yavaş, sonsuz bir hızla devindiğini fark ederken, beyinle telgraf arasındaki temel farkı gözden kaçırdı. Hız, her zaman kafamızdaki en önemli şey değildir. Bazen asıl sorun, zamanlamadır.

Kaynak: Carl Zimmer, Discover, Aralık 2009

Çeviren: Turgay Dağıstanlı

Yoksa sanılanın tam tersine, kuşlar mı dinozorların atası?

ABD kökenli *Ulusal Bilimler Akademisi'ndeki İlerlemeler (PNAS)* adlı derginin, 16 Şubat 2010 tarihli sayısında yayınlanan, biri araştırma (1) diğeri derleme (2) olan iki adet makale, kuşların karada yaşayan theropodlardan (Jurassic Park ve AROG gibi filmlerde sıkça gördüğümüz nam-ı diğer Trex -*Tyrannosaurus rex*- gibi arka iki ekstrimiteleri -ayakları- üzerinde hareket eden dinozorların ve günümüzdeki kuşların da dahil olduğu biyolojik sistematikte bir grup) türemediğine dair var olanların üzerine yeni bulgular koyarak, uçuşun evrimi hakkında yıllardır kabul edilen teorileri sorguluyor.

2003'te keşfedilen ve "Microraptor" adı verilen fosil üzerinde, uçuşa uygun olup olmadığı hakkında fikir sahibi olabilmek için, üç boyutlu modeller oluşturularak yapılan araştırmaya göre, Microraptor yerden havalanacak bir yapıya sahip olmasa da ağaçların tepesinden süzülerek uçabilen, küçük ve tüylü bir hayvandı. *PNAS*'daki derleme makalenin (1) yazarı, ABD'nin Oregon eyaletindeki Oregon Devlet Üniversitesi'nde (OSU) zooloji profesörü olan John Ruben derlemesinde, bir önceki paragrafta söz ettiğimiz araştırma makalesinin (2) son derece iyi yapılmış bir çalışma olduğunu ve yakın zamanda yayınlanan ve kuşların dinozorlardan türediğini sorgulayan benzer makaleler ile tutarlı olduğunu vurgulamaktadır.

1915'te doğa bilimcisi William Beebe tarafından, ilk kuşların nasıl göründüğünü, ağaçlardan süzülürken gösteren hipotetik resim. 2003'te bulunan, kuşların karada yaşayan Theropod'lardan türediği teorisine dair şüphelerin artmasına neden olan, en nadir fosillerden biri olan Microraptor'a çarpıcı şekilde benzediği görülmektedir.

Ruben, kanıtların giderek artmasına dayanarak, sadece, sanılanın tam aksine kuşların dinozorlardan türemediği, bazı dinozor türlerinin de kuşlardan türemiş olabileceği yorumunu yapıyor.

Ruben bu son çalışmanın da (1) desteğiyle, kanıtlardan o kadar emin ki, son 20 yıldır kabul edilen kuşların dinozorlardan türediği konusundaki büyünün bozulduğunu ve tartışmaların bu son çalışma ile bittiğini belirtiyor. Ruben kuşların dinozorlardan geldiği konusundaki tartışmaların, aslında dinozorların kuşlardan türemiş olabileceği şeklinde sonuçlandığını belirtse de, bu son çalışmanın daha henüz her şeyi çözmediğini, kuşların dinozorlardan türediği konusundaki daha birçok tutarsız nokta olduğunu, bu son çalışmanın ise bu tutarsızlıklara bir yenisini eklediğini söylüyor.

Ruben derlemesinde (2) dinozorların kuşlardan gelmiş olabileceği tezi konusuna ise şu şekilde açıklık getiriyor:

"OSU'daki yaklaşık 20 yıllık kuş ve dinozor morfolojisi üzerine yaptığım araştırmalar ve diğer makalelerin yanında *PNAS*'da yayınlanan son araştırma makalesi ışığında söyleyebilirim ki; kuşların dinozorlardan geldiği tezinin çürümesinden öteye, sonuçlar çok daha farklı bir şeyi vaat etmektedir. O da kuşlar ile dinozorların ortak bir atadan türedikleri ve ayrı bir şekilde kendi yollarında ilerledikleri, milyonlarca yıllık ayrı devam eden evrim serüvenleri sonrasında ise bazı kuşların Raptor'lara (*Velocirapotor* cinsi dinozorun popüler söyleniş şekli) evrimleştiğidir. Bence dinozor olarak kabul edilen Velociraptor gibi küçük canlılar uçamayan kuşlardır.

"Raptor'lar az çok dinozorlara benzese de, *Tyrannosaurus* gibi diğer Theropod dinozorlardan çok kuşlarla daha fazla ortak noktası var. *PNAS* makalesindeki son kanıt da, artık en sonunda dinozor olarak kabul edilen bu hayvanların -Raptor- kuşlardan türediğini göstermektedir.

"Geçen sene ADB'nin Florida eyaletindeki Florida Devlet Üniversitesi'nde de benzer şüpheler uyandıran bir çalışma yapılmıştı. Bu PNAS'daki en son çalışmada da, araştırmacılar dört ekleminde de tüyleri hâlâ duran, iki kanatlı bir yapıya sahip çok değerli bir fosil incelediler. Modeli üzerinde yapılan süzülme testleri, bu yapının karadan havaya değil de, günümüzdeki uçan sincaplar gibi ağaçların tepesinden aşağıya süzülmeye yaradığını gösterdi. Uzun süredir birçok araştırıcı da ağaçların tepesinden aşağıya süzülebilen hayvanların modern kuşların atası olduğuna inanmaktaydı zaten.

Bu Microraptor modeli yerden havalanmak için uygun görünmüyor ve karada yaşayan Theropod tipi dinozorların kanatlar geliştirerek uçması olasılığını da son derece zor kılıyor. Diğer yandan bazı kuş türlerinin evrimleşerek, evrim basamaklarının ilerisinde bir noktada, uçma yeteneklerini kaybederek, karada yaşayan, uçamayan Raptor gibi hayvanlara dönüşmesi çok daha olası. Bu birçok insanı kızdırabilir, fakat bu senaryo çok daha mantıklı geliyor bana."

OSU'deki araştırmacılar geçen sene *Journal of Morphology*'de kendi yaptıkları çalışmada, kuşlardaki göğüs kemiğinin ve göğüs kaslarının konumunun uzun soluklu ve uzun mesafeli uçuşlar için yeterli akciğer kapasitesine sahip olmasını sağlaması açısından, kuş biyolojisi-

nin temel belirleyici noktalarından biri olduğunu bulmuşlardı. Bununla birlikte Theropod'larda bu özellik bulunmuyor. Diğer belirlenen morfolojik özellikler de kuşların dinozorlardan türediği teorisi konusunda tutarsızlık ortaya koymaktadır. Ve belki de en önemlisi kuş fosillerinin, kuşların atası sayılan dinozorların keşfinden çok daha önce bulunmasıdır. Bu bilgilerin ışığında yine Ruben'in dediği gibi tersine kıyasla, Raptor'ların kuşlardan türemiş olması çok daha tutarlı bir teori.

Ruben *PNAS*'daki derlemesini şöyle toparlıyor:

"OSU'da kuş biyolojisi ve fizyolojisi üzerine yapılan araştırmalar 1990'lardan beri konunun sorgulanmasına neden oluyordu. Artık daha fazla çalışma ve araştırmacı bu konu ve getireceği yenilikler üzerine çalışıyor. Eski teoriler daha popülerdi, insanların ilgisini çekmişti ve çoğu insan bilgileri doğru yorumlamak yerine görmek istediğini gördü. Can sıkıcı yeni fosiller daha önce popülaritesini hiç yitirmeyen, kuşların dinozorlardan geldiği büyüsüne artık çomak soktu. Fosil kayıtlarının bu kadar kaprisli olması, uzun süre önce nesli tükenmiş birçok yaşam formu hakkındaki çözüme yakın en temel sorulara daha dikkatli yaklaşılması gerekliliğini ortaya koymaktadır." (3)

KAYNAKLAR

1) David E. Alexander, Enpu Gong, Larry D. Martin, David A. Burnham, and Amanda R. Falk, Model tests of gliding with different hindwing configurations in the four-winged dromaeosaurid Microraptor gui, PNAS, 16 Şubat 2010, 107, 7, 2972-2976. Basımdan önce online yayın, 9 Şubat, 2010, doi: 10.1073/pnas.0911852107

2) John Ruben, Paleobiology and the origins of avian flight, PNAS, 16 Şubat 2010, 107, 7, 2733-2734. Basımdan önce online yayın, 9 Şubat, 2010, doi: 10.1073/pnas.0915099107

3) Oregon State University (2010, February 10). Bird-from-dinosaur theory of evolution challenged: Was it the other way around?. ScienceDaily. 21 Şubat, 2010'da http://www.sciencedaily.com/releases/2010/02/100209183335.htm adresinden alınmıştır.

Çeviren: Volkan Demir

Arı dilinde "dur" sinyali

Besin kaynağı üzerinde yer bulmaya çalışan farklı kolonilerden arılar

Pozitif ve negatif geri aktarım döngüleri biyolojik sistemlerde bilgi işlenmesinin anahtar elementleridir. Böyle geri aktarım döngüleri hücre içi ve dışı sinyaller gibi birçok seviyede bilgi iletimi ve karar almayı sağlar. Süperorganizmalar içinde yer alan sosyal gruplardaki bireyler vücuttaki tek bir hücre gibi davranırlar ve merkezi bir kontrol yerine kendi kendine örgütledikleri davranışlar ağına güvenirler. Arılar süperorganizmalara örnek bir sosyal gruptur ve arı kolonilerinde karar alma, kendi kendine örgütlenen geri aktarımlı davranışlar kullanılarak, birçok bireyden koloniye hızlı ve güvenilir bilgiler aktarılmasıyla oluşur. Bal arıları besin varlığında waggle dansı adı verilen pozitif geri aktarımla koloniye haber iletirler. Süperorganizmalardaki birçok pozitif geri aktarım sinyali biliniyor olmasına rağmen, negatif geri aktarım sinyallerinden çok azı biliniyor.

Kaliforniya Üniversitesi'nde bal arıları üzerinde yapılan bir araştırmada, arıların tehlike durumlarında kolonideki diğer bireyleri "dur" anlamına gelen bir işaretle uyardıkları bulunmuş.

Bu çalışmada var olan tek besin kaynağına yakın birden fazla arı kolonisi kullanılmış. Tek besin kaynağı için oluşturulan rekabet ortamında saldırıya uğrayan kolonideki bireylerin özel bir sinyal oluşturarak besine doğru gelen diğer koloni bireylerini durdurduğu gözlenmiş. Bal arıları besin ve diğer kaynaklar için waggle dansı adı verilen kısa ritüellerle iletişim kurarlar. Tehlikeli yerlerde saldırıya uğrayan arılar diğer bireylere waggle dansını durdur sinyali gönderirler. Böylece kolonideki bireylerin bu bölgeye hareketi durdurulmuş olur.

"Dur sinyali" arının bir saniyenin onda biri kadar titreşimiyle (saniyede 380 defa) oluşturulup sonlandırılıyor. Bu sırada, sinyal ileten arı kafasını, alıcı arının iğnesinin olduğu bölgeye doğru sokmaya çalışır. Arılarla çalışan diğer araştırmacılar bu sinyale "yalvarış çağrısı" adını vermiş olmalarına rağmen bu çalışmayı yöneten Doç. Dr. James Nieh " Dur Sinyali" demeyi tercih ediyor, çünkü deneyler sırasında bu sinyali gören waggle dansçıları dans etmeyi bırakıp bölgeden ayrılmışlar. Deneyler sırasında saldırıya uğrayan arılardan bazıları dur sinyalini ifade eden titreşim dansını 40 kere yaparak çevredeki birçok koloni bireyini ortamdan uzaklaştırmış. Uzaklaşan arılar kolonideki diğer arıları da aynı şekilde uyararak bölgenin tehlikeli olduğunu belirtmişler. Böylece besin olan bölgeye arıların hareketinin azaldığı görülmüş. Saldırgan arı grubunda ise herhangi bir dur sinyali gözlemlenmemiş.

Biyologlar için dur sinyalinin keşfinin ilgi çekici yanı ise negatif geri aktarım sinyallerinden birinin daha bulunmuş olması. Çünkü bu sinyal, süperorganizmalarda keşfedilen negatif geri aktarım sinyal örneklerinden sadece ikincisi.

(Kaynak: A Negative Feedback Signal That Is Triggered by Peril Curbs Honey Bee Recruitment, James C. Nieh, Current Biology 20, 310–315, February 23, 2010.)

Hazırlayan: Elif Karaca
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Kekemelik geni bulundu, tedavisi yolda

Kekemelik, seslerin, hecelerin ya da kelimelerin gereğinden fazla uzatılması ya da tekrar edilmesi sonucu konuşma akışkanlığının bozulmasına neden olan bir konuşma bozukluğudur. Kişinin çevresi ile olan iletişiminin ciddi bir şekilde engellenmesine ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Birçok çocukta büyüme döneminin sonunda kekemelik geçmesine rağmen, bir kısım insanda kalıcı olmaktadır. Kabaca dünyadaki insanların yüzde 1'inde bu rahatsızlık görülmektedir. Kekemelik için şu andaki tedavi yaklaşımları, konuşurken heyecanın giderilmesi, nefes alımının düzenlenmesi ya da çeşitli elektronik aletlerle akıcılığın sağlanmasına yönelik olmaktadır.

10 Şubatta, *New England Journal of Medicine* dergisinde yayınlanan ve Ulusal Sağırlık ve Diğer İletişim Hastalıkları Enstitüsü (NIDCD) araştırmacıları tarafından yapılan çalışmada, ilk kez kekemeliğin beynin belirli bölgelerindeki önemli hücresel elementlerin yıkılması ve yapımındaki mekanizmanın kusuru sonucu olabileceği fikri ortaya atılmıştır. Bu hipotezin testi için Pakistan, ABD ve İngiltereli gönüllü kekemeler üzerinde yapılan çalışmada, kekemelik ile ilişkili 3 gen belirlenmiştir. Bu genlerden bazılarının daha önceden belirlenmiş bazı nadir görülen metabolik hastalıklarla da ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Kekemeliğin bazı ailelerde nesiller arası geçiş göstermesi, hastalığın genetik bir unsuru olduğu şüphesini ilk olarak ortaya çıkarttığında, NIDCD genetikçilerinden Dennis Drayna, Pakistanlı aileler üzerinde yaptığı çalışmada, hastalığa ev sahipliği yapan bir gen türevinin 12. kromozom üzerinde lokalize olduğunu göstermiştir.

Dr. Drayna ve ekibinin yaptığı son çalışmada ise kromozom 12 üzerindeki bu genin ve türevlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Kullanılan spesifik belirteçlerle bu bölgenin dizilenmesi sonucu N-acetylglucosamine-1-phosphate transferase (GNPTAB) olarak bilinen gende mutasyon saptanmıştır. Daha sonra GNPTAB geninin yüksek memelilerde bulunduğu ve lizozom içerisinde gerçekleşen hücresel elementlerin yıkımı ve tekrar oluşturulmasından sorumlu bir enzimin kodlanmasına yardım eden bir gen olduğu gösterilmiştir.

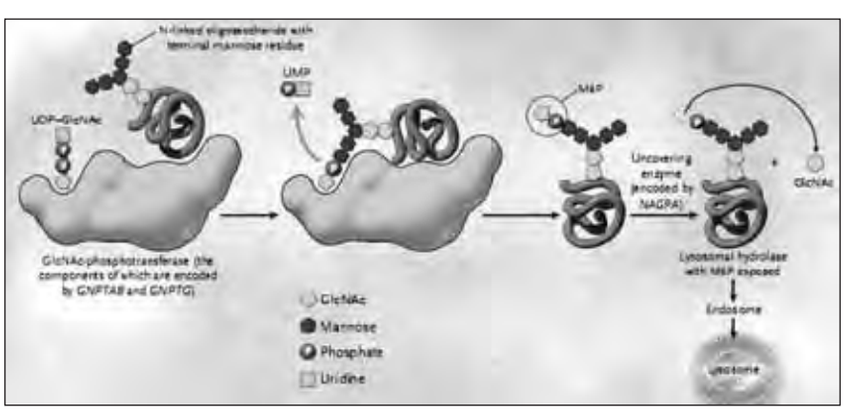
Daha sonra 393 gönüllü kekeme (ailesel örnekler) ve 372 kontrol örneğinde bu genlerin analizi yapılmıştır. GNPTAB'a ait 3 farklı mutasyon bu ailelerde bulunurken, kontrol örneklerinde bu mutasyonlara rastlanmamıştır.

GNPTAB, GNPTG adı verilen başka bir gen ile birlikte enzimin üretilmesini sağlarken, aynı mekanizmanın ikinci basamağında görevli olan NAGPA adlı enzimle de birleşerek, lizozomal enzimlerin hücresel elementlerin yıkımında yönlendirilmesini sağlamaktadır. GNPTAB geni ile yakın ilişki içerisinde bulunan bu iki genin de (GNPTG ve NAGPA) kekemelikle ilişkili olarak bazı mutasyonlar içerebileceği düşünüldüğünden, yapılan analizler sonrasında bu iki genin çeşitli mutasyonları kekemelerde bulunurken, kontrol örneklerinde rastlanmamıştır.

GNPTAB ve GNPTG genlerinin, mukozalipidosiz (MLII, III) denilen ve lizozomal depolama ile ilgili bir hastalıkla olan bağlantıları daha önce açığa çıkarılmıştı. Bu genin ürünü moleküllerin büyük miktarlarda depolanması sonucu iskelet sistemi, kalp, karaciğer ve hatta gelişimde beyin ile ilgili hastalıklara da yol açtığı bilinmektedir. Ve bu çalışma ile de ayrıca konuşma ile ilgili problemlere de yol açabileceği gösterilmiştir.

Bu buluş ile kekemelik için yeni tedavi açılımları gerçekleştirilebilecektir. Örneğin, mukozalipidozis hastalığı için uygulanan, enzimlerin dolaşıma enjeksiyonu ile eksik enzimlerin konsantrasyonlarının arttırılması metodu kekemelik için de kullanılarak, gelecekte kekemeliğin tedavisinin yapılabilmesi öngörülmektedir.

Araştırmacılar, kekeme insanların yüzde 9'unda bu mutasyonların bulunduğunu tahmin etmektedirler. Gelecekte ise yapılacak olan daha geniş epidemiyolojik bir çalışma ile, mutasyonların gerçek prevelansını ve biyokimyasal olarak mutasyonların enzim yapısını nasıl etkilediğini çıkararak, akıcı konuşmanın biyokimyasını açıklamak istemektedirler.

KAYNAKLAR

1) http://www.medicalnewstoday.com/articles/178868.php, 20 şubat 2010.
2) Kang C. ve ark., Şubat 2010, Mutations in the Lysosomal Enzyme–Targeting Pathway and Persistent Stuttering, New Englan Lournal of Medicine, 10.1056/nejmoa0902630

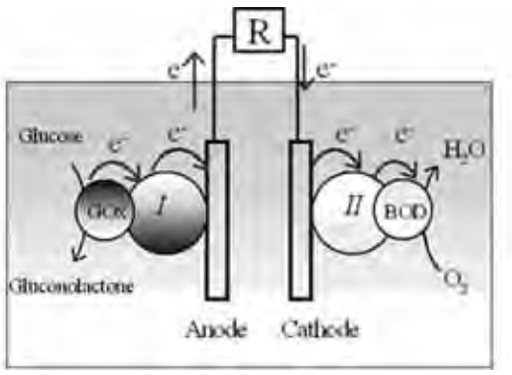
Hazırlayan: Timuçin Avşar
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Doktora Öğrencisi

Fotosentez yoluyla elektrik üretimi

Fransız bilim insanları, geliştirdikleri yeni bir biyoyakıt hücresi yöntemi ile fotosentez yoluyla elde edilen kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürmeyi başardılar. Bu yöntem yenilenebilir bir enerji kaynağı sağlayabilir. Aynı zamanda çevre dostu bir yöntem.

Fotosentez, bitkilerin güneş enerjisini kimyasal enerjiye çevirdiği işlemdir. Görünür ışık ortamında, bir dizi karmaşık kimyasal reaksiyon sonucunda karbon dioksit (CO_2) ve su (H_2O), glukoz ve oksijene (O_2) dönüştürülür. Fransa'daki Paul Pascal Araştırma Merkezi'nden araştırmacıların geliştirdikleri yeni bir biyoyakıt hücresi, fotosentez sonucu oluşan ürünleri (glukoz ve O_2) yakıt olarak kullanıyor. Hücre içerisinde bulunan iki adet modifiye edilmiş enzim elektrodu glukoz ve oksijenin kullanılarak elektrik akımı oluşmasını sağlıyor.

Biyoyakıt hücresi yaşayan bir bitki içerisine yerleştiriliyor. Bu çalışmada araştırmacılar kaktüs kullanmışlar. Biyoyakıt hücresine bağlı bir masa lambasının düğmesi açıldığında elektrik akımında bir artış gözlemlenirken lamba düğmesi kapatıldığında ise akımda azalma görülüyor. Kaktüs yaprağına yerleştirilen biyoyakıt hücresi 9 µW/cm^2 güç üretiyor. Elde edilen güç miktarı gelen ışığın miktarı ile doğru orantılıdır. Bu yüzden de, ışık miktarının artmasıyla fotosentez sonucu oluşacak glukoz ve oksijen miktarı artacak ve sonuç olarak da biyoyakıt hücresi için daha fazla yakıt oluşacaktır. Sistemin daha geliştirilmesi yoluyla çevre dostu ve yenilenebilir bir enerji kaynağı oluşturmak mümkün olacaktır.

Biyoyakıt hücresi: Değiştirilmiş iki elektrod yoluyla elektrik akımı oluşturuluyor. Anotta; elektronlar glukozdan glukozoksidaza, oradan polimer 1'e, oradan da anoda aktarılır. Katotta ise; elektronlar katottan polimer 2'ye, oradan bilirubin oksidaza, oradan da oksijene aktarılır.

Araştırmacılar bu deneyler sırasında, fotosentez sonucu oluşan glukoz seviyesindeki artışı da ilk defa gözlemlemiş oldular. Glukoz ve oksijene duyarlılığı yüksek olan elektrodlar kaktüs yaprağına yerleştirildiğinde, araştırmacılar fotosentezin aşamalarını canlı olarak takip etmeyi başarmışlar.

Araştırmacılar bu çalışmanın başlangıç amacının, oluşturulan hücrenin tıbbi amaçlı kullanılması olduğunu belirtiyorlar. Deri altına yerleştirilecek bir biyoyakıt hücresi, fizyolojik sıvılarda bulunan glukoz ve oksijen yoluyla, vücuda yerleştirilecek medikal cihazlara enerji sağlayabilir. Örneğin şeker hastalarında glukoz seviyesini ölçen sensörler, bu çalışmada geliştirilen hücre benzeri bir enerji kaynağını kullanabilir.

Kaynak: 21.02.2010 tarihinde http://www.sciencedaily.com/releases/2010/02/100218092846.htm internet adresinden derlenmiştir.

Hazırlayan: Deniz Şahin
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Elde edilen en yüksek sıcaklık Büyük Patlama'ya ışık tutabilir

Amerika'nın New York'ta bulunan Brookhaven Ulusal Enerji Laboratuvarı'nda gerçekleştirilen deneyde, devasa atom çarpıştırıcısı kullanılarak altın iyonlarının birbirleriyle çarpıştırılması sağlandı ve milisaniyeler içerisinde inanılmaz boyutta sıcak patlamalar elde edildi. Deney, 13,7 milyar yıl önce evrenin Büyük Patlama'dan birkaç mikrosaniye sonraki koşullarını oluşturabilmek için tasarlandı. Kısa süreliğine de olsa elde edilen yüksek sıcaklık, fizikçilerin evrenin niçin ve nasıl oluştuğu hakkında yeterli bilgiye ulaşmasını sağlayabilir. Brookhaven Laboratuvarı'ndan Steven Vigdor'a göre ulaşılan yüksek sıcaklık proton ve nötronları eritmeye yetecek düzeyde. Bu parçacıklar atomları oluşturuyor fakat kendileri de daha küçük boyuttaki kuarklar ve gluonlardan oluşuyor. Fizikçilerin görmeye çalıştıkları şey maddenin niçin öncü çorbamsı yapıdan kümeleştiğini gösterecek ufak düzensizlikler saptamak. Ayrıca bilim insanları elde ettikleri bulguları daha küçük, daha hızlı ve daha güçlü bilgisayar aygıtları elde edebilmek gibi pratik uygulamalarda kullanmayı amaçlıyorlar.

Deneyi gerçekleştirmek için bir parçacık hızlandırıcısı ve çarpıştırıcısı olan İzafi Ağır İyon Çarpıştırıcısı (RHIC) kullanıldı. Bu cihaz yaklaşık 1,2 km çapında ve yerin 1 m altında gömülü olarak New York'taki Upton bölgesinde bulunuyor ve altın iyonlarını milyarlarca defa çarpıştırmaya yarıyor. RHIC, evrenin başlangıç sıcaklığındaki maddeyi elde edebilmek için tasarlandı. Elde edilen 4 trilyon derecedeki sıcaklık hedefe oldukça yakın görünüyor. Bir karşılaştırma yapacak olursak, proton ve nötronların tahmini erime sıcaklığı 2 trilyon derece. Karakteristik bir tip-2 süpernovanın çekirdek sıcaklığı 2 milyar derece ve güneşin merkezi sıcaklığı 50 milyon derece. Demir 1800 derecede eriyor ve şu anda evrenin ortalama sıcaklığı 0,7 derece Kelvin ki bu da mutlak sıfır noktasının (0 Kelvin = -273.15°C) biraz üzerinde.

Kaynak: Maggie Fox (2010). Hottest temperature ever heads science to Big Bang. 16 Şubat 2010 tarihinde http://news.yahoo.com/s/nm/20100215/sc_nm/us_physics_temperature sitesinden alınmıştır.

Hazırlayan: Hasan Kahraman
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Doktora Öğrencisi

Çok boyutlu bir kozmoloji tarihi: Big Bang, roman kahramanı olursa...

Nalân Mahsereci

Yazıya Einstein'ın kuramlarının savaşla ilişkisi diye başlarsam, pek çok okurun aklına, Einstein'in ünlü $E=mc^2$ formülünün, yani atomun parçalanmasıyla çok büyük bir enerji ortaya çıkacağı bilgisinin, 2. Dünya Savaşı sonunda atom bombası teknolojisine dönüştürülmesi gelecektir.

Ama bilim tarihinin de gösterdiği gibi, önyargı gerçeği anlayabilmek açısından makbul bir şey değil, sevgili dostlar. Önyargınızdan vazgeçin, hangi ilişkiden söz ettiğimi anlamanız için, yazının devamını okumanız gerek. Parantez içinde, Simon Singh'in, *Big Bang'in Romanı* kitabından öğrendiğim kimi anekdotların bilim - savaş ilişkisi bağlamında işlenmesidir aktaracaklarım.

Genel görelilik kuramı üzerinde, savaşın gölgesi

Einstein 1907'de genel görelilik kuramını tamamlamıştır. Bildiğiniz gibi, Newton evrendeki her maddenin birbirine kütleleri oranında çekim kuvveti uyguladığını söylemiştir. Ancak genel görelilik Einstein'ı, Newton'un yerçekimi teorisinden farklı bir yerçekimi teorisine götürür. Einstein, kabaca özetlersek, maddelerin evreni kütlesi oranında büktüğünü ve bu bükülmüş evrenin de maddelerin hareketini belirlediğini söylemektedir. Newton'un yerçekimi teorisi, dünyadaki olayları açıklamakta son derece başarılıdır. Ama Einstein, çekim gücünün aşırı olduğu durumlarda bu teorinin işe yaramayacağını düşünmektedir. Bu iki yerçekimi teorisi arasındaki sınav, ışığın, çok büyük kütleli bir gökcisminin (örneğin dünyanın yaklaşık 300 bin katı büyüklüğündeki Güneş'in) yanından geçerken ne kadar kırılacağını önceden doğru olarak ölçebilmek üzerinden gerçekleşecektir.

Güneş'in arkasında ve görüş açımızın dışında yer alan bir yıldızı göremememiz gerekir. Ancak, Güneş'in devasa çekim gücü, uzaktaki bir yıldızdan gelen ışık huzmesinin Dünya'dan görülebilecek şekilde bükülmesine yol açar. Işığın bu bükülmesi nedeniyle, Güneş'in arkasında bulunan yıldız, Güneş'in kenarındaymış gibi görünür. Asıl konumundan görünürdeki konumuna olan mesafe, Newton'un mu, yoksa Einstein'ın mı haklı olduğunu gösterebilir; çünkü Newton'un sistemi, ışığın hattında Einstein'ın tahminine oranla çok daha az bir kırılma öngörmektedir. Ama bir problem vardır: Güneş çok parlak olduğundan, yakınındaki yıldızlar görülmez, Güneş tutulmasını beklemek gerekir.

Einstein, yerçekimi teorisini ispatlayacak gözlemsel deneyler için astronom Erwin Freundlich ile işbirliği yapmıştır. İkili, 21 Ağustos 1914'de Kırım'dan gözlenecek bir sonraki Güneş tutulmasına hazırlanmaktadır. 1907'de tamamlanan kuramının doğrulanması için, bu, yedi yıl sonra oluşmuş önemli bir fırsattır. Einstein konuyu o kadar saplantı haline getirmiştir ki, her akşam yemeğinde Freundlich'i ziyarete gider, aceleyle birkaç lokma yedikten sonra sofra bezinin üzerinde hesaplamalar yapar. Her şeyin doğru olduğundan emin olmaları gerekmektedir, Freundlich ile birlikte hesapları tekrar tekrar kontrol ederler. Yıllar sonra Freundlich'in eşi, o sofra bezlerini yıkadığı için çok pişman olmuştur!

Freundlich, Güneş tutulmasından bir ay önce Kırım'a gitmek için ekibiyle birlikte Berlin'den yola çıkar. Ancak 1. Dünya Savaşı'na yol açacak olaylar zinciri, Avusturya Macaristan İmparatoru Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesiyle başlamıştır. Freundlich ve ekibi, tutulmadan günler önce Kırım'a ulaşır, hazırlıklara girişir. Ancak Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiğinden habersizdirler. Ellerinde fotoğraf makineleri ve teleskoplarla ortalıkta dolaşan ekip, çok geçmeden Alman casusluğu suçlamasıyla tutuklanır. Freundlich dört duvar arasında içi içini yiyerek dolanırken, tutulma gerçekleşmiş ve bitmiştir. İki yıldır hararetle yürütülen çalışmalar, beklentiler, tüm yolculuk boşa çıkmıştır! Yeni doğrulanma fırsatı için bir beş yıl daha beklenecektir...

Bir sonraki Güneş tutulması 29 Mayıs 1919'dadır. Tutulma Güney Amerika ve Orta Afrika'dan gözlenecektir. Bu kez, Cambridge Rasathanesi'nin parlak astronomlarından Arthur Eddington gözlemsel deney için hazırlanmaktadır. Ancak 1. Dünya Savaşı'nın gölgesi, hâlâ bilimin üzerindedir. İnançlarına ters düştüğü gerekçesiyle, savaşa katılmayı vicdani olarak reddeden Eddignton'u, Askeriye, toplama kampına gitmekle cezalandırmıştır. Neyse ki, Kraliyet Astronomu Frank Dyson başta olmak üzere, meslektaşlarının, Eddington'un bu deneyle, ülkesine daha fazla hizmet edeceğini ısrarla belirtmeleri işe yarar. Eddington ekibiyle, 8 Mart'ta yola çıkabilir. Savaş bağlamlı kısmını geride bıraktık ama, lafı bunca dolandırmama rağmen buraya kadar gelebilmiş okurun, görelilik kuramının 29 Mayıs 1919'daki sınavdan geçip geçmediğini merak ettiğini sanmaktayım.

Ekip deneyi sağlama almak için ikiye ayrılır; bir kısmı tutulmayı Güney Amerika'da Brezilya-Sobral'da izleyecek, diğer kısmı da, Orta Afrika'nın batısındaki Principe Adası'nda kalacaktır. Einstein, ışığın $0{,}0005^o$ kırılacağını tahmin etmiştir. (Bu büyüklükteki bir açısal kırılma, 1 km ötedeki bir mumun 1 cm yana kaymasına eşdeğerdir!) Bu Newton'un yerçekimi te-

orisinin tahmin ettiğinin iki katıdır ve ekipmanlarca algılanabilecek bir orandır.

Tutulmanın gerçekleşeceği gün yaklaştıkça, hem Sobral'a, hem Princepe'e kara bulutlar çöker ve fırtına başlar. Bu kez deneyi riske atan hava şartlarıdır! Neyse ki, tutulma başlamadan birkaç saat önce fırtına durur, ama Güneş hâlâ bulutların arkasındadır. Tutulma sırasında ekiplerin sadece 5 dakikası vardır, havanın bulutlu olup olmadığına bakmadan fotoğraf çekmek zorundadırlar. Ne yazık ki, Principe ekibi tarafından çekilen 16 fotoğrafın çoğu, bulutlar yıldızları kapattığı için kullanılamaz haldedir. Sadece bir fotoğraf açık havada çekilebilmiştir ve bilimsel öneme sahiptir. Ama bu tek fotoğraftan tespit edilebilen yıldızların konumları, Einstein'i bilimsel olarak haklı çıkarmaya yetecektir. Sobral'dan gelen kullanılabilir durumdaki fotoğraflar da sonucu doğrular. Ertesi günün *Times* gazetesi, "Bilim'de Devrim – Evrenin Yeni Teorisi - Newton'un Fikirleri Yıkıldı" manşetini atarken; *Newyork Times* "Gökteki Işıklar Kırık, Einstein'ın Teorisi Kazandı" manşetiyle çıkacaktır. 12 yıllık beklemeden sonra genel görelilik kuramı doğrulanmış ve Einstein'ı dünya çapında ünlü yapmıştır.

Savaş bilimi engeller mi geliştirir mi?

Hikâyede izlediğiniz gibi, genel görelilik kuramının doğrulanmasını, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması geciktirmiştir ve hatta devam eden savaşın, ikinci doğrulanma fırsatını da engelleme olasılığı oluşmuş, ama neyse ki, savuşturulmuştur. Aslında, Einstein ve genel göreliliğin savaşı ucuz atlattığını söyleyebiliriz. Her iki dünya savaşı da, bilimsel üretimi toplumsal hayatla birlikte ketlemesinin yanı sıra, çok sayıda bilim insanının cephelerde ve toplama kamplarında kaybına da yol açmıştır.

Savaşın bilimle ilişkisi her zaman engelleme yönünde işlemez. Nasıl ki piyasa sistemi, kullandığı, teknolojiye dönüştürebildiği bilimsel gelişmenin önünü açar ama yarar sağlamayacağı bilimsel alanları ve gelişmeleri desteklemezse, sistemin olağanüstü durum işleyişi olan savaşların da, bilimle ilişkisi böyledir. Savaş, gerektirdiği ve kullandığı teknolojilerle

bilimi geliştirebilir de. Bu alanda en bilinen örneklerden biri, bilgisayarın babası Alan Turing'in çalışmalarına, 2. Dünya Savaşı'nda İngiltere saflarında Almanya'nın kullandığı şifreleri kırma görevini üstlenmesinin kaynaklık etmesidir. Gene Singh'in *Big Bang'in Romanı* kitabından, az bilinen bir örnek: Evrenin farklı özelliklerini anlamamazı sağlayan radyo dalgalarını temel alan radyo astronomisi, 2. Dünya Savaşı sonrasında boşa çıkan radyo ekipmanı ve bu ekipmanı kullanmada deneyim kazanmış bilim insanlarına dayanarak gelişecektir.

Tarih, tarih içinde

Görelilik kuramının doğrulanması süreci, ülkemizde *Fermat'ın Son Teoremi* kitabıyla da iyi bilinen başarılı bilim yazarı Simon Singh'in *Big Bang'in Romanı*'nda aktarılan yan hikâyelerden sadece biri. Kitabın başlığına göndermeyle söylersek, baş kahramanı "büyük patlama kuramı" olan, "roman", bilim tarihinden pek çok "yan karakteri" de içeriyor. Böyle olması da kaçınılmaz. Evrenin nasıl oluştuğuna ve nasıl hareket ettiğine dair günümüzün en çok kabul gören teorisi olan Büyük Patlama'yı, evrene dair bilgilerimizin gelişim tarihinden bağımsız anlatmak mümkün değil. Hele ki, yıllarca rekabet ettiği, evrenin sabit ve sonsuz olduğunu söyleyen kuramdan bağımsız anlatmak… Bu yüzden Singh'in kitabına, bir kozmoloji tarihi çalışması olarak bakabiliriz. Hatta kozmoloji tarihine katkı yapmış bilim insanlarının tarihi olarak da… Singh, kurgu akarken, ilgili yerde anlattığı bilimsel gelişmelere kaynaklık eden, yol açan, küçüklü büyüklü katkılar koyan, adını bildiğimiz bilmediğimiz onlarca insandan söz etmekte. Yazarın, "özel" hayatlara dair bilgileri, fizik ve astronomi kuramlarının, formüllerinin arasına ustalıkla yedirdiğini belirtelim.

Gene bu çalışmaya, "evrenin büyümesi"nin tarihi olarak da bakabiliriz. İlkçağlardan başlayarak insanoğlu, evrenin boyutlarının gördüğü kadar olduğu yanılgısını taşımış hep. İlkçağın evreni Güneş Sistemi'nden ibaretmiş. 20. yüzyılın başında bile, evrendeki tek galaksinin, Güneş Sistemi'nin de içinde yer aldığı Samanyolu olduğu sanılıyormuş. Gözlem araçları geliştikçe, elektromanyetik dalgalar, radyo dalgaları gibi evreni tanıyabilmemize olanak veren yeni araçlar ortaya çıktıkça, insanın algılayabildiği evrenin boyutları da giderek büyümüş. Bugün artık, evrende 100 milyarın üstünde galaksi olduğunu biliyoruz. Şu durumda pekâlâ, *Big Bang'in Romanı*'nı, başta gözlem araçları olmak üzere, astronomi araçlarının gelişim tarihi olarak da okuyabiliriz.

Simon Singh'in başarısı, çok geniş bir bilgi çerçevesini, net bir hatta bağlayarak, bütünlüğe halel getirmeden, ama renkli ve keyifli anekdotlardan da vazgeçmeden aktarabilmesinde. Aynı zamanda, tedirginlikle karşılayabileceğimiz pek çok bilimsel kuramı, gerekirse grafik ve şekillere de başvurarak, en anlaşılır halde anlatmasında. Singh kitabını, Büyük Patlama'nın ardında Tanrıyı arayanlar ile buna karşı çıkanlar arasındaki tartışmanın tarihi olarak da kuruyor bir yandan. Her iki tarafın tezlerine de aynı mesafeden bakmayı yeğleyerek. Bu da kitabın en önemli kusuru...

Sadede gelirsek, *Big Bang'in Romanı* çok boyutlu bir kozmoloji tarihi kitabı. Bugün evren hakkında sahip olduğumuz en ufak bilgi kırıntısının bile, geceler ve yıllar boyunca geliştirilmiş, muazzam bir emek ve sabır ürünü olduğunu gözler önüne seriyor. Bu nedenle kitabı, insanın, içinde bir noktadan bile binlerce kez küçük kaldığı evreni anlama yolunda kazandığı başarıların tarihi olarak da okumanızı öneririm.

Big Bang'in Romanı -Büyük Patlama ve Evrenin Başlangıcı-, Simon Singh, Çev. Kemal Küçükgedik, Özgür Yayınları, Ocak 2009, 456 s.

Kaan Arslanoğlu ile devrimin evrimi üzerine...

Söyleşi: Baha Okar

Kaan Arslanoğlu'nu özellikle psikoloji ile politikanın, ideolojinin kesiştiği alanlardaki fikirleriyle tanıyoruz. Arslanoğlu'nun İthaki Yayınları'ndan çıkmış olan yeni kitabı *Evrim Açısından Devrim* de bu alandan sosyalist solun tarihi ve geleceğinin yeni bir okumasını öneriyor. 150 bin yıllık tarihsel evrimiyle belirlenmiş insanın rolünün ön plana çıktığı böylesi bir okumada, Hikmet Kıvılcımlı'dan Stalin'e, Marksizmin teorik sorunlarından sosyalist hareketin bugünkü açmazlarına kadar pek çok başlığı farklı bir gözle değerlendiriyorsunuz.

Kaan Arslanoğlu kitabıyla ilgili sorularımızı yanıtladı.

Modern insanın yaklaşık 150 bin yıllık tarihi, son 7-8 bin yılı dışında ilkel topluluklar halinde sürdürülen bir yaşamla geçti. Bu tarihin, insanın genetik belleğine kazınmış izlerini ilkel komünal refleksler olarak adlandırıyorsunuz. Bu refleksleri biraz açar mısınız? Bir de, bunların insanın bugünkü davranışlarındaki etkisi ne düzeyde sizce?

Sosyobiyologların ve evrimci psikoloji akımından bilim insanlarının bu anlamda en çok sorguladığı ve incelediği refleks fedakarlık refleksi. Fedakarlık hayvanlarda da var ve kesinlikle hayatta kalma mücadelesi sonucu milyonlarca yılda ortaya çıkmış bir genetik özellik. ("Gen bencildir" esprisi budur ve hem bencilliğe hem fedakarlığa yol açar.) Pek çokları buna kültürel özellik der. Kültürel özelliklerin çoğu evrimsel reflekslere ikincildir. Kültürümüz, esasen evrimsel psikolojik refleksler temelinde gelişir, şekillenir. Başka biri toplu yaşama güdüsü. Başka bir sevme kapasitemiz. Bağlılık, vefa, dayanışma, adalet duygularımız. Bizde ve kültürümüzde iyi olan ne varsa evrimsel bir temeli de vardır. Kötü özelliklerimiz de öyledir ama ne yazık ki.

Bir yerde insanın doğasının ideal sosyalizme uygun olmadığını belirtiyorsunuz. İlerleyen sayfalarda da sınıflı topluma uygunluğunu sorguluyorsunuz. İnsanın insan olma tarihinden baktığınızda, insanın doğasını nasıl tanımlıyorsunuz?

İnsan toplumlarının nüfusu bu kadar artmasaydı, yine kabileler halinde yaşasaydık, yine ilkel komünal toplum düzeninde olurduk. Bunu çok önemsemeliyiz, ama fetişleştirmemeliyiz. Kapitalist ideologların "insan sosyalizme uymaz" şeklindeki cahilce önermelerini boşa çıkarmak için insanın gerçek tarihini ve evrimini akılda bulundurmak zorundayız. Bu tarih ortak atayı dikkate alırsak 3 milyon yıllık, sapiens sapiensi başlangıç alırsak en az 150 bin yıllıktır. Kapitalizmin ömrü şunun şurasında en çok 350 yıl. Ama insan tarımı geliştirdi ve kalabalıklaştı. Ne olduysa ondan sonra oldu. Sonra da teknolojiyi geliştirdi ve onun kölesi haline geldi. İnsan, teknoloji ürünü metaların denetiminde artık. İnsan teknolojiyi kendi yararına kullanamıyor. Aklı, karakteri buna uygun değil. Çünkü zekası ancak kabile toplumunu çekip çevirecek kadar gelişmiş. Ne oluyor bunun sonucu: Doğaya ve doğasına daha uygun olduğu halde sosyalizme geçemiyor, sosyalizmi yürütemiyor. Çelişik bir durum. Bundan sonra ne bekleyebiliriz? Ya kendini yok edecektir ya da sosyalizmi kurmayı başarabilecektir. İkinci ihtimal bu kafayla zor. Ama öte yandan yok olmanın zorunluluğu onu belki buna zorlayabilir. Benim önermemin sosyalistlere yarar getirecek pek çok pratik yönü var. Sadece bir tanesi şudur ki, ideal sosyalizm diye bir şey yoktur. Sosyalizmden komünizme geçmek yoktur. En gelişmiş diktatörlük olan proletarya diktatörlüğünü kabul edip şimdiye kadarkilerden daha iyi sosyalizmler kurmak zorundayız, mamafih kötüsü de şimdikinden iyidir. Görüldüğü gibi Marx'ın iyimser bir öngörüsü üstüne bir yığın gereksiz tartışmayı ortadan kaldırır bu görüş.

Sizin de dikkat çektiğiniz, insanın ilkel toplum yaşantısında edindiği reflekslerinin tarihte oynadığı devindirici rol Hikmet Kıvılcımlı'nın tarih tezlerinde önemli bir yer tutuyor. Kitabınızda önemli bir bölüm de Kıvılcımlı'ya ayrılmış. Kıvılcımlı için "Türkiye sosyalist hareketinin en sağlam ve Marksizmi en iyi bilen önderlerinden biri; aynı zamanda ciddiye alınabilir, yeni fikirler üretmiş en özgün kuramcısı" diyorsunuz. Hayıflandığınız şey de, onu bu yönleriyle geç tanımış olmak. Bu pek çok sosyalist için geçerli. Merak ettiğim şey şu. Sosyalist hareketin böylesine önemli bir değerinin geç keşfedilmesini, hatta yeni kuşak sosyalistlerce hâlâ keşfedilmemiş olmasını neye bağlıyorsunuz?

Maddeleri sıralayayım, yine de bitmez. Az okuyoruz. Değerleri bu yüzden tanımıyoruz. Sözde bir özgürlük var, ama dünyada ve ülkede sol adına, felsefe ve edebiyat adına bir yığın süprüntü kafalarımızı meşgul ediyor. İyiler ambargo yiyor. Bunu yenebilecek zekâ düzeyinde değiliz. Kıvılcımlı sadece kuram yazarlığında kalsaydı yine sansürlenirdi son otuz yılın liberal faşizmince. Ama bu derece sansürlenemezdi. Kıvılcımlı siyasi bir liderdi aynı zamanda ve sağlam karakterine karşın orada çok hata yaptı. Bu hatalar onu giderek bilimsel duruşundan uzaklaştırdı, kuramsal yanlışlara da sevk etti. Sonunda arada iki kuşaklık bir uçurum açıldı. Yine de hiçbir şey için geç değil. Tarihte birkaç bin yıl sonra da keşfedilen büyük düşünürler var.

Kıvılcımlı'nın politika tarzının önemli bir özgünlüğü dine yaklaşım. Siz de "insan doğası yönünden halka yaklaşım rehberi" başlığı taşıyan bölümde bu konuya özel bir önem veriyorsunuz. Sosyalist solun dine yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizin bu noktadaki fikirleriniz ne? Kıvılcımlı'dan nasıl esinlenmek lazım?

Bir noktaya dek tüm sosyalistler, solcular aynı şeyi söylüyor. Sınıf mücadelesi ayrı, dinsel inanç ayrı. Bunu birbirinden ayırmalıyız, ayırdığımız ölçüde başarılı olabiliriz. İnsanların büyük bölümü dine bir gereksinim sonucu sarılıyor. O gereksinimi daha iyi doyuracak maddi ve manevi bir karşı seçenek

sunmalıyız. Buraya kadar anlaşıyor gibi görünüyoruz. Problem ondan sonra başlıyor. Karşı seçenek sunacağız da biz Allah mıyız? Sunacağımız hiçbir seçenek Tanrı'nın vaat ettiğinden güçlü değil. Burada ayrılıyoruz işte. Niye hayali vaatlerle yarışalım ki, kaybedeceğimiz yarışa niye giriyoruz? Laiklik birçok dinin özünde bulunan ilerici özellikleri korumak açısından bile şart. Onu savunalım sonuna dek, dinsel özgürlük için de laikliği savunalım. Ama ateist bile olsak (ki şu anda çoğumuz öyleyiz) dindeki bütün olumlulukları bizim temsil ettiğimizi de açık açık söylemekten çekinmeyelim. Düzeni değiştirebilecek kadar kalabalıklaştığımızda göreceğiz ki, dava arkadaşlarımızın çoğu dindar. Varsın öyle olsun. Bunun olumsuzluklarıyla mücadele eder, olumluluklarından da faydalanmaya devam ederiz. İslam veya Hıristiyanlık olarak değil ama, şansa, uğura, nazara, kısmete vs. inanmak bakımından dinsel duygular genetiğimize işlemiş durumda ve ona siyaseten karşı durmak sadece bizi zayıflatır. Felsefe ayrı şey, siyaset farklı şey. Siyasette esnek olmalıyız.

Kitabınız ikinci bölümü Stalin üzerine. Stalin tarihte oynadığı rolle, sosyalist hareketin belki de en çok tartışılan figürü. Bu tartışmalar genellikle sizin de andığımız, komünistlerin tasfiyesi, Nazilerle saldırmazlık anlaşması gibi olaylar üzerinden yürütülüyor. Böyle olduğunda Stalin'i anlamak çabası, Stalin'i aklamak-haklamak şeklinde bir gerilimden kurtulamıyor. Sizce Stalin'in nesnel bir değerlendirmesini yapmak ne kadar mümkün? Stalin'in öznel bir değerlendirmesi için sosyalistlerin ölçüsü ne olmalı?

Benim kitapta ileri sürdüğüm tezin özeti şu: Stalinizm eğer bir olumsuzluk olarak ele alınacaksa (ki bu figürün bendeki olumsuz tarafı baskındır), bu olumsuzluk insan doğasına ve bu insanın siyaset yapmasına içkin bir olgudur. Stalin öleli 57 yıl oldu, pek çok solcu, sosyalist Stalin'i şiddetle mahkum ediyor dünya ölçeğinde. Ama Stalin'de eleştirdikleri pek çok özellik şimdinin egemen solcularında aynen devam ediyor. Nedir bunlar: Kuramsal-akılsal kısıtlılık, farklı görüşlere tahammülsüzlük, ayrıcalıklı bir grup yaratma, bu ayrıcalıklı grubun özel bir dile sahip olması, dokunulmazlık ve eleştirilmezlik geliştirmesi, sansür, kapitalizme boyun eğme, giderek kapitalizm ve emperyalizmle işbirliği yapma, sol içi ve sol dışı yaygın ve kanlı şiddet gösterme... Dünyada genel siyasette ve solda on yıllardır anti-Stalinciler çok daha tehlikeli. Öncelikle bu sahteciliği deşifre etmeliyiz.

Kitabınızın en geniş bölümü Marksizmin sorunlarını tartıştığınız bölüm. Burada Karatani'nin tezlerini bu tartışmanın vesilesi olarak kullanıyorsunuz. Karatani'nin Marksizme anarşizmin etiğini kattığını söylerler. Siz bu değerlendirmeye katılıyor musunuz? Marksizmin bu bakımdan nasıl bir eksiği var sizce?

Anarşizmin etiğini katıyor, bu doğru ve desteklediğim bir şey. Ama anarşizmin "iktidar"a karşı tiksinti duyan tavrını da katıyor. Bu insan doğası açısından gerçekçi değil. İlkel komünal toplumda bile bir hiyerarşi ve iktidar var. İktidarı ondan iğrenerek insanlık gündeminden silemezsiniz. İnsanı az buçuk düzeltebilecek şey "yanlış" iktidara, yani açık sınıflı iktidara karşı sınıf ayrımcılığına karşı mücadele eden iktidarı (proletarya diktatörlüğünü) geçirmektir. Öyle düşünüyorum. Acı ama gerçek. Çirkin bir gerçeği (iktidarın zorunluluğunu) tiksinti duyduğunuz için kabul etmemek, o gerçeği zayıflatmaz, aksine kuvvetlendirir; dahası sizi de o çirkinin daha çirkinine (emperyalizmin iktidarına) yaklaştırır.

Vakit ayırdığınız için teşekkürler.

Marx yeniden...

Ekonomik krizle birlikte, Marx yeniden gündeme geldi, tüm dünyada tartışılır oldu. Marx'ın kitapları da eskisinden daha çok ilgi görmeye başladı. Türkiye'de de son günlerde farklı yayınevleri Marx ile ilgili kitaplar yayımlıyorlar. Bu kitaplardan bazılarını kısaca tanıtmaya çalıştık.

Marksizmin Doğuşu

Mehmet İnanç Turan, Kalkedon Yayıncılık, 2010, 526 s.

Marx, Engels doğduğu zaman Marksizm doğmamıştır; ya da Marksizm gökten zembille Marx'ın-Engels'in ellerine inmemiştir. Hiçbir bilimsel dünya görüşü bir çırpıda, her türlü eksik ve yanlıştan arınarak ortaya çıkmaz. Tarihsel gelişimin seyri içinde yavaş yavaş olgunlaşarak, fikirleri pratikte deneyerek, hatalarından zaman içinde arınarak ilerler. Eğer bu süreç bilinmezse, yanlışı içeren bir dönemden yapılan aktarma, o bilimsel dünya görüşünü özünden sakatlar.

Marksizmin Doğuşu, Marksizmin doğumunu, Marksizmin yönteminden yola çıkarak inceliyor; Marx ve Engels'in doğumsal süreçteki görüşlerini, olgunlaşmış Marksizmle karşılaştırarak, hataları saptayarak, hala gerçeği yansıtan fikirleri öne çıkararak bir teorik kazı yapıyor.

Karl Marks

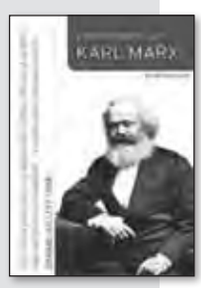
-İnsan ve Savaşçı-, Boris Nicolaievsky, Otto Maenchen-Helfen, Çev: Özlem Gürkan, Akademi Yayın, Ocak 2010, 430 s.

Karl Marks hakkındaki onlarca yıldır süren tartışma bugüne dek hiç bu kadar şiddetlenmemişti. Marx, başka hiçbir insanın yapamadığı gibi zamana damgasını vurdu. O bazılarına göre insanlığı daha parlak bir geleceğe yönlendiren, ileriyi gören, sevgili lider; bazılarına göreyse bir şeytan, insan uygarlığının baş düşmanı ve kaosun prensiydi.

Bir keresinde Marx'a mutluluk hakkındaki düşüncesi sorulduğunda "Mutluluk savaşmaktır" cevabını vermişti. Bu kitap Marx'ın savaşçı kişiliğini tanımlamayı amaçlıyor.

Karl Marx

-Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma-, Edward Hallet Carr, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, Ocak 2010, 365 s.

E. H. Carr bir marksist değil, ayrıca bu kitabı da İkinci Dünya Savaşı öncesinin atmosferinde muhafazakâr bir bakış açısı ile yazmış. Ama titiz bir tarihçi olarak Carr'ın bu eseri, ele aldığı portrenin hakkını veren, ele aldığı konuları en ince ayrıntılarına kadar araştıran, olaylar arasındaki bağlantıları hassas bir gözle aktarmayı ihmal etmeyen bir biyografi niteliğinde.

KİTAPÇI RAFI

Batı Müziğinin Kısa Tarihi

Paul Griffiths, Çev.: M.Halim Spatar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2010, 354 s.

Binlerce yıl önce mağarada basit yontusunu üfleyen insanın uğraşının zaman içindeki yolculuğunun, disipline olarak sanata varmasının öyküsünü sunuyor Batı Müziğinin Kısa Tarihi. Yazarın batı müzik geleneğini özellikle incelemesinin nedenlerinden biri de batı müziğinde ortaya konulan eserlerin notalama üzerinden bir sonraki kuşağa, ya da döneme aktarılması. Bu hem müziğin bir alan olarak yerleşikleşmesini sağlamış hem de uğraşın aldığı yolun izlenmesinin, incelenmesinin olanaklarını sunmuş. Batının önemli ustaları yaşamlarıyla ve dönemlerinde müziğin evrimine katkılarını anlatan çarpıcı öykülemelerle yer almış eserde. Trubadurlardan Rönesans'a, Mozart, Beethoven, Bach'tan Chopin'e, Ravel'e, The Beatles ve Rolling Stones'a uzanan bir serüven sunulmuş böylece.

Kolektif Şiddet Siyaseti

Charles Tilly, Çev: Seda Özel, Phoenix Yayınevi, Aralık 2009, 397 s.

Son yıllarda sıklıkla gündeme gelen linç, futbol holiganlığı, caddelerde meydana gelen şiddet olayları arasında hiçbir benzerlik yok mudur? Bu kitapta, pek çok otoriteye ait literatürün tarihsel kapsam ve yetkisi ışığında, bu olayların kolektif şiddet bağlamındaki ortak nedenleri araştırılıyor. Tilly, kolektif şiddetin bazı açılardan çetrefilli, değişken ve beklenmedik olduğunu ancak farklı zaman ve mekanların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan benzer sebeplerden ileri geldiğini savunmakta. Kimler, ne zaman ve nasıl şiddet içermeyen etkileşimlerden şiddet içeren etkileşimler yönüne geçiş yapar? Özellikle, insanlar ne zaman, nasıl ve niçin diğer insanlara zarar vermek için kolektif olarak bir araya gelirler? Kolektif şiddet çok farklı şekillere bürünebildiğine göre bunun toplumsal organizasyonu ve karakterinde belirleyici olan nedir?

1920 Yılı ve Muhalefet

-Yeşil Ordu Cemiyeti, (Hafi)-gizli- Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası-, Hamit Erdem, Sel Yayıncılık, Şubat 2010, 347 s.

Kitaba konu olan tarihsel dilim, yani 1920 yılı, Türk siyasi hayatında özellikle 'sol' örgütlenmeleriyle örneği olmayan farklı bir dönemdir. Bu bir yıla, arka arkaya kurulan ve kapatılan dört siyasi partinin ömrü sığmıştır. Sonradan, devletin kararttığı siyasi iklim dolayısıyla bu dönem neredeyse unutulmuş, anılan partilerin kurucuları, yayın organları, mücadeleleri ve kapatılmaları büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır.

1920 Yılı ve Sol Muhalefet çalışması, bu karanlıkta kalan yılların sislerinin bir nebze de olsa aralanmasına ve yeniden hatırlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Araştırmanın ayırt edici özelliği; bu özgün dönemi, söz konusu siyasi hareketlerin belgelerinden yola çıkarak, Türkiye'nin 1920'li yıllarının arka planındaki toplumsal yapı ile birlikte almasıdır.

Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri

Jean Baudrillard, Çev. Oğuz Adanır-Ali Bilgin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Aralık 2009, 275 s.

İktidar sahibi sınıflar ekonomik ayrıcalıklarını, egemenliklerini daha çok üretim araçlarına sahip olmakla mı süreklileştirmektedirler? Egemen sınıfın ekonomik ayrıcalığını karşıtı olan sınıflara göstergeler aracılığıyla, onları güdümleyerek sergilemesi, toplumsal değerleri tahrip ederek sahipliliğini kabul ettirmeye çalışması yazara göre hâkimiyetin ku-

Kitapta sinema

Sinemekan

-Sinemada Mimarlık, Derleyen: Açalya Allmer, Varlık Yayınları, Şubat 2010, 143 s.

Mimarlık ile sinema arasındaki ilişki günümüzde popüler bir konu haline geldi. Artık sinemacılar mimarlardan, mimarlar da sinemacılardan etkilenebiliyor. Sinema mimarlara yeni görme ve düşünme biçimleri önerirken, mimarlık da sinemaya yeni mekân biçimleri öneriyor.

Sessiz dönemden dijital teknolojiye, fantastik filmlerden bilimkurgu filmlerine geniş bir yelpazesi olan bu derlemede Fritz Lang, Jacques Tati, Quentin Tarantino, Lars von Trier gibi yan yana düşünmekte zorluk çekeceğimiz yönetmenlerin eserleri inceleniyor. Farklı zamanlarda çekilmiş *Metropolis, Dayım, Bıçak Sırtı, Dogville, Ucuz Roman, Batman, John Malkovich Olmak, İsyan, Aşkın Gücü, Dalgıç ve Kelebek, Sevimli Canavarlar* adlı filmlerin mekânları mercek altına alınıyor.

İtalyan Sinemasına Bakış

Ala Sivas, Kırmızı Kedi Yayınevi, Şubat 2010, 183 s.

Bugün Fellini'siz, Pasolini'siz, De Sica'sız anılmayan İtalyan sineması, 60'lı yılların 'mucizevî filmler'ini geride bırakmış olsa da değişen endüstriyel dinamikleri, anlatısı ve yeni yönetmenleriyle adından söz ettirmektedir. İlk yıllardan günümüze dek İtalyan sinemasının tarihsel adımlarına ulusal tarih, siyasi değişimler ve ekonomik dinamiklerin penceresinden bakan kitap, ilk İtalyan filmi *Roma'nın Fethi*'nden son yılların uluslararası başarıları Gomorra ve Il Divo'yu da kapsayan bir kronolojiyi okuma imkânı sağlıyor. Kitapta sessiz filmlerden "Yeni Gerçekçilik"in öncülerine, televizyonun esaretinde yok olmaya yüz tutan sinema dilinden 80'li yılların bireysel arayışlarına, 90'ların "Yeni Gerçekçilik"inden 2000'lerin "auteur"lerine bir ülke sinemasının panoraması ele alındığı gibi, Amerikan sinemasının hâkimiyetindeki pazarda gerek yeni prodüktörlerin gerekse yeni kuşak yönetmenlerin adımlarıyla istikrar sağlama yolundaki çabaları takip ediliyor.

sursuz evresi. Hâkim olanın kültürel alan üzerinden sunduğu göstergelerle, kodlarla görünürde rızaya dayalı bir ilişkiyle toplumu kendisi gibi yaşamaya, tüketmeye ve toplumsal basamakları tırmanmaya kışkırtması gereksinimler tarafından mı belirlenmektedir? Jean Baudrillard "Gösterge-Nesnenin Toplumsal İşlevi", "Bir Gereksinimler İdeolojisinin Ortaya Çıkması", "Müzayede Nesnesi Olarak Sanat Yapıtı" vd. başlıklarla ekonomi politiğe "gösterge" kuramını ekleyerek, yeni çözümlemelerle çıkıyor karşımıza.

Modern Zamanın Tarihi

-Batı'da Yeni'nin Değer Haline Gelişi-, Levent Yılmaz, Çev. Mehmet Emin Özcan, Metis Yayınları, Şubat 2010, 268 s.

1687 yılının Ocak ayında, Fransız Akademisi'nde, sonradan "Eskilerle Modernler Kavgası" diye anılacak büyük bir tartışma koptu. Bu, aslında zaman olgusu ve kavramının algılanışına dair radikal bir dönüşümdü: Tanrılar yavaş yavaş dünyayı terkediyor, insanlar ise tarihi hem yapmaya hem de yeni bir bakışla yazmaya başlıyordu. Yazar bu kitabında şu sorulara yanıt arıyor: Batılı toplumlar Tarih'e ilk adımlarını nasıl attılar? Nasıl oldu da Batılı toplumlar, olan biten her şeyin bir alınyazısı, geleceğin aslında geçmişin bir yansıması, tarihin ise tekerrürden ibaret olduğu, gelenek ve atasözlerinin en hakiki mürşit olduğu düşüncesinden kopabildiler? Kısacası Batı nasıl Modern oldu, Batılılaştı?

Gnostikler

-İlk Hıristiyan Sapkınlar, Sean Martin, Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, 2010, 214 s.

Gnostik deyişi, ortaçağın ilk yüzyıllarında ortaya çıkmış olan ve dogmalardan ziyade tanrısallığın dolaysız içsel bilgisi anlamında gnosis'e vurgu yapan topluluklara işaret ediyor. 1940'larda Gnostiklerin özgün metinleri bulunana kadar onlarla ilgili tek bilgi kaynağı, Hıristiyan piskoposlarının onları aşağılayan el yazmaları olmuştu. Bu metinlerin incelenmesiyle birlikte, Gnostiklerin Hıristiyanlığın İsa'nın ağzından yayılan ilk özgün öğretisinin gerçek takipçileri olduğu yönünde, Hıristiyanlığın tarihini yeniden yazılmaya zorlayacak iddialar ortaya çıktı. Sean Martin bu kitabında Gnostiklerin özgün metinlerine dayanarak bu tartışmayı ilerletiyor. İlla bir sapkın aranacaksa, İznik Konsülü'nde anaakım Hıristiyanlığı kuran ve insanların zihnini ve beynini 2000 yıl boyunca ipotek alanlara bakmayı öneriyor.

Einstein

-Yaşamı ve Evreni, Walter Isaacson, çev.Tufan Göbekçin, Tudem Yayınları, Ocak 2010, 682 s.

Başarılı biyografi yazarı Walter Isaacson'un 2007'de kaleme aldığı Albert Einstein biyografisi, Einstein'ın mektuplarının tümününü ortaya çıkışının ardından hazırlanmış olmasıyla benzerlerinden ayrılıyor. Bu çalışma okura, patent ofisinde çalışan genç memurun, fiziğin çığır aşan en büyük buluşlarına imza atan bir bilimci olmaya doğru ilerleyişini adım adım, kişisel yaşamının ve inatçı kişiliğinin detaylarına gizlenmiş

Türk Devrim Tarihine Bakışlar

Türk devrim tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Meşrutiyet dönemine ilişkin olarak, biri sempozyum bildirilerinden oluşan; diğeri ise ülkemizde anayasa hukukunun önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya anısına hazırlanan iki kitap:

II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek

Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 2010, 285 s.

Bu kitap, Tarih Vakfının İzmir Ekonomi Üniversitesi ile birlikte 2008 yılında gerçekleştirdiği, "2008'den 1908'e Bakışlar" başlıklı sempozyumda sunulan tebliğlerin bir derlemesi. Sempozyumun düzenleme kurulunda Ferdan Ergut, Uygur Kocabaşoğlu ve Zafer Toprak bulunuyor.

Bugün farklı temaları farklı bağlamlara oturtmaya çaba sarf ederek yeni perspektifler geliştiren, diğer sosyal bilim disiplinleriyle etkileşim hâlindeki bir tarihçilikle karşı karşıyayız. "1908" gibi oldukça tartışmalı, zor ama modern Türkiye açısından bir o kadar da yaşamsal olan tarihsel bir olay ve onun açtığı dönemin üç gün boyunca tartışıldığı toplantı, iki açıdan önem taşıyor: Birincisi, konu bugüne kadar yapıldığı gibi sadece siyasal bağlamda değil, kültür, sanat, hukuk ve toplumsal bağlamlarda da ele alınması; ikincisi, sempozyumun bir çeşit kuşaklar buluşmasını gerçekleştirmesi.

Kitaba katkıda bulunanlardan bazıları: Mehmet Ö. Alkan, Zeki Arıkan, Suavi Aydın, Fatmagül Berktay, Y. Doğan Çetinkaya.

Yadigar-ı Meşrutiyet

-Tarık Zafer Tunaya Anısına-, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Şubat 2010, 283 s.

Mehmet Ö. Alkan, Feroz Ahmad, Sina Akşin, Sacit Kutlu, Cemil Oktay, İlhan Tekeli, Selim İlkin, Zafer Toprak, Erik Jan Zürcher gibi akademisyenlerin Tarık Zafer Tunaya'nın "düşünce vasiyetini" yerine getirdiği bu kitap, Tunaya'nın "siyasî laboratuvar" olarak tanımladığı Meşrutiyet döneminin değişik sorunlarını ele alıyor. Türkiye'de yapmış olduğu çalışmalarla kendisinden sonraki bilim insanlarını büyük ölçüde etkilemiş olan Tarık Zafer Tunaya, "Hürriyet'in Ilanı"nı "Türkleri imparatorluktan cumhuriyet formülüne ileten bir köprü" olarak tanımlar. Tunaya'ya göre, "Bu bahtsız demokrasi denemesi, ulaştığı sonuçlar bakımından tarihî olmaktan çıkar, bugüne bağlanabilir. Bizler bu tarihî tablo karşısında ibretle düşünmeye mecbur bir kuşağın çocuklarıyız." Bu kitap, "bu tarihî tablo karşısında ibretle düşünmeye mecbur bir kuşağın" önde gelen ve bir kısmı Tunaya'nın yetiştirdiği akademisyenlerin yazılarından oluşuyor.

yönleriyle izleme şansı veriyor. Bu sayede Einstein'ı sadece pek fazla bilimciye nasip olmayacak şekilde posterleri süsleyen, bilime yeni kapıları açmış seçkin ve popüler bir bilimci olarak değil, aynı zamanda zorlu bir evliliği sürdürmeye çalışan bir baba, özel ders vermek için çaresizce gazeteye iş ilanları veren genç bir akademisyen olarak da tanıyorsunuz.

Her Şeyin Teorisi

-Evrenin Başlangıcı ve Geleceği, Stephen Hawking, çev. Kerem Işık, Şenocak Yayınları, Şubat 2010, 116 s.

Dünyadaki gelmiş geçmiş en parlak zekâlardan biri sayılan evrenbilimci Stephe Hawking bu kitabında Aristo'nun dünyanın yuvarlak olduğunu belirlemesinden başlayarak, 2000 yıl sonra Hubble'ın evrenin genişlediğini keşfetmesine kadar varan geniş bir yelpazede, evrenle ilgili fikirleri ortaya koyuyor. Kitabın ilerleyen sayfalarında evrenin başlangıcıyla ilgili teoriler, kara deliklerin doğası ve uzay zaman gibi konularda fiziğin sınırlarını zorluyor. Ve sonunda, modern fiziğin yanıt bulamadığı, tüm kısmi teorilerin nasıl "birleşik bir her şeyin teorisi" altında toplanabileceği sorusuna varıyor. Hawking evreni kavrayışımızla ilgili etkileyici bir keşif yolculuğu sunuyor.

Dinsel ve Etnik Kimlikler

-Türkiye'de Kesişen, Çatışan-, Editörler: Rasim Özgür Dönmez, Pınar Eneli, Nezahat Altuntaş, Say Yayınları, 2010, 318 s.

1980 sonrasında etnik ve dini kimliklerin siyasallaşması Türk siyasal hayatının geleneksel sınırlarını her geçen gün daha fazla zorlamaktadır. Kürt açılımı, Alevi çalıştayları, AKP ekseninde yürütülen Müslüman muhafazakarlık veya İslamcılık tartışmaları konunun ne kadar ciddi bir şekilde tartışıldığını bize göstermektedir.

Bu çalışma, Türkiye'deki etnik ve dini kimliklerin toplumsal hareketlere dönüşmelerini ve devletle ilişkilerini incelemektedir. Bahsi geçen toplumsal hareketlerin ulus-ötesi yapıları ise çalışmanın bir diğer ana temasını oluşturmaktadır. Kitap, Türkiye'deki devlet-kimlikler ilişkisini, siyasal alanın ve bu grupların dönüşen tarihsel, siyasal ve sosyal anatomisini inceleyerek, Türkiye'de bugün neler olduğunu bir nebze aydınlatmaya çalışmaktadır.

Sıradışı İnsanlar

-Direniş İsyan ve Caz-, Eric Hobsbawn, Çev. Işıtan Gündüz, Yordam Yayınları, Şubat 2010, 352 s.

Eric Hobsbawm, 1950-1980 arasında emek ve toplumsal protestolar tarihiyle ilgili olarak yazdığı makalelerle yeni araştırma alanları açmış ve bunların standartlarını belirlemiştir. Bu derlemedeki makaleler, Britanya işçi sınıfının oluşumunu, emekçi âdetlerini ve geleneklerini, 19. yüzyıldaki ayakkabıcıların siyasi radikalizmini, devrimci hareketlerdeki kadın ve erkek imgelerini, makine kırıcılarını, devrim ve seksi, köylüler ve politikayı, şiddetin kurallarını ve Tom Paine'in sağduyusunu kapsıyor. Hobsbawm, daha yakın zamana ait yazılarında 1 Mayıs bayramlarını, Vietnam Savaşı'nı, sosyalizm ile avangard sanatı ilişkisini; Mario Puzo, mafya ve Sicilyalı haydut Salvatore Giuliano'yu ve Kristof Kolomb'un kültürel sonuçlarını inceliyor. Cazın yükselişi ve düşüşüyle ilgili düşüncelerini açıklarken, cazın efsanevi liderlerini de –Count Basie, Sidney Bechet ve Duke Ellington– övgüyle anıyor.

ÇOCUKLARIMIZA KİTAP...

Dünyamızı Nasıl Tükettik?

-Tabiatta Geri Sayım-, David Burnie, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, 75 s.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Oxford University Press işbirliğinde çocuklara çevre bilinci kazandıracak bir kaynak kitap dizisi yayımlıyor. Hepimizin tabiatın bir parçası olduğunu hatırlatan, yaşantımızı sürdürebilmemiz için belli sıcaklık aralıkları, yeterli yağmur, toprak parçaları, tarım alanları, ormanlık araziler, belli oranda oksijen gibi bazı temel koşullar gerektiğini gösteren bu kitap, çocuklarımıza yapmamız gereken şeyin, tabiatın ve Dünya'nın bu koşullarını korumak olduğunu anlatıyor.

Suları Nasıl Tükettik?

David Sandison, Michelle Allsopp, Richard Page, Paul Johnston, Sandra Postel, Çev: Ayşe Başçı, Türkiye İş Bankası, 2010, 234 s.

İnsanoğlu, gezegendeki tüm kaynaklarla birlikte suları da acımasızca ve hesapsızca sömürüyor, tüketiyor. Denizlerde aşırı avlanma, kirlilik ve ticari su ürünleri yetiştiriciliğine ek olarak küresel ısınmanın da etkileri görülmeye başlanıyor. Tatlı su kaynaklarımız ise büyük barajlar gibi projelerle, nehir yataklarının değiştirilmesiyle, sulak alanların kurutulmasıyla, şehirlerdeki aşırı su tüketimiyle tehlike altına giriyor.

Suları Nasıl Tükettik?, çocuklarımıza suların bizi beslemeye devam etmesi için insanlığın ne yapması gerektiğini anlatıyor.

Tam Sayılar, Kesirler

-Matematik Oyunları-, Andrew King, Çev: Çağlar Sunay, İletişim Yayınları Popüler Bilim Kitaplığı, 2010, 64 s.

Çocuklarınızla matematiğin eğlenceli dünyasının kapılarını aralamaya hazır mısınız? Tam sayılar ve Kesirlerle ilgili matematik oyunlarını içeren bu kitapta çocuklarımızın anne babalarıyla, kardeşleriyle, arkadaşlarıyla ya da kendi başlarına hazırlayabilecekleri matematik oyunları bulunuyor. *Tam Sayılar ve Kesirler*, toplama, çıkarma, çarpma, bölme işlemlerini, kesirleri ve ondalık sayıları öğrenmeyi, çocuklar için keyifli bir oyun haline getiriyor.

Satranç Web Veritabanları

Bilişim teknolojileri, hayatın birçok alanında olduğu gibi satrançta da önemli kolaylıklar sağlıyor. Bugün satranç oyuncuları on binlerce oyun içeren satranç veritabanlarıyla hem satrançtaki güncel gelişmeleri takip edebiliyorlar hem de olası rakiplerini ayrıntılı analiz edebiliyorlar. Satranç veritabanlarına web üzerinden erişim de olanaklı. Bu veritabanlarından bazıları aşağıda yer alıyor:

http://www.chessgames.com/

543000'den fazla oyun içeriyor. Kullanıcılar bu siteden aşağıdaki kriterlere göre arama yapabiliyorlar:

- Yıl
- Oyuncular
- Açılış adı veya açılış kodu
- Hamle sayısı
- Sonuç

http://www.chesslab.com

İki milyon oyun içeriyor. Arşiv, 1485'ten 1990'a ve 1991'den günümüze olmak üzere iki bölümden oluşuyor.

Oyun arama kriterleri daha zengin. Fakat en önemli özelliği pozisyona göre de arama yapabiliyor olması. Örneğin bir açılış sonrası ortaya çıkan pozisyonu oluşturup, o pozisyon sonrasında devam eden oyunlara erişebilirsiniz. Ayrıca bu sitede, düzenlediğiniz bir pozisyonun analizini de talep edebiliyorsunuz.

TurkBase (http://turkbase.tsf.org.tr/)

Türkiye Satranç Federasyonu tarafından hazırlanan site, 80 bine yakın oyundan oluşuyor ve diğer iki siteden farklı olarak en az oyunculardan birinin Türk olduğu oyunları içeriyor. Sitede 10 binden fazla oyuncuya yer verildiği belirtilmiş. Site, özellikle turnuva hazırlığı yapan oyunculara rakiplerini tanıma açısında önemli bir kolaylık sağlıyor.

2010 Avrupa Emektarlar Takım Şampiyonası

9-19 Şubat 2010 tarihleri arasında Almanya'nın Dresden şehrinde düzenlenen ve 78 takımın katıldığı Avrupa Emektarlar Takım Şampiyonası'nda takımımız 25. oldu. Turnuvada, Rusya birinci, İsviçre ikinci, Finlandiya ise üçüncü oldu.

Korchnoi V., (İsviçre) - Ulker, A. (Türkiye)

2. Tur

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Ac3 Fb4 4. Vc2 O-O 5. Fg5 h6 6. Fh4 c5 7. e3 b6 8. Af3 Fb7 9. a3 Fxc3+ 10. bxc3 d6 11. Fd3 Abd7 12. O-O Ve7 13. Ad2 g5 14. Fg3 Ah5 15. f4 Axg3 16. hxg3 Kfc8 17. Vd1 Şg7 18. fxg5 hxg5 19. Vh5 Kg8 20. Vh7+ Şf8 21. Fe4 Fxe4 22. Vxe4 Şg7 23. Kf2 Af6 24. Vf3 Kaf8 25. Kaf1 Ah7 26. Ve4 Vd7 27. g4 f6 28. Kf3 Kf7 29. Vd3 Kgf8 30. Kh3 f5 31. d5 e5 32. gxf5 Kxf5 33. Kxh7+ Şxh7 34. g4 Şg6 35. gxf5+ Kxf5 36. Şg2 Şf6 37. Ae4+ 1-0

Ayın 'söz'ü

Hayat, her bir hamleyle değişen bir satranç oyunudur.
Bir Çin atasözü.

Soru 1

Siyah oynar, kazanır.
Tisdall-Polgar (Reykjavik, 1988)

1. ... K1h3 2. Ve2 Va4 3. Kxa4 Kxa4 4. Şb1 Kh1

Soru 2

Beyaz oynar, kazanır.
Adams-Anand (Londra, 1994)

1. Vf4 Va3 2. Kxa8 Vxa8 3. Kb8 Va6 4. Vd4

Soru 3

(Siyah oynar, kazanır.)
Fine-Yudovich (Moskova, 1937)

1. Vxf6 Fxf6 2. Fb4 Vd2 3. Fxd2 Şxd2 4. gxf6

Apellerle ilgili özet

1) Apel verme uğruna işe yarayacak büyük bir kağıdı vermeyin,
2) Her kağıdı Apel olarak değerlendirmeyin,
3) Apel verilecek anı iyi takip edin,(Örneğin ilk DEFOS)
4) Preferans (tercih) Apelini açık bir şekilde vermeye çalışın,
5) Tek-çift kuralını otomatik olarak uygulamaya çalışın,

Defansta ve Deklaran iken dikkat edilmesi gereken hususlar

1) Defans oyuncusu olarak deklarasyonu içinizden tekrarlayın, eğer tam hatırlamıyorsanız deklarasyonu tekrarlatın,

2) İlk atağı yaptıktan sonra, yer açılınca elinizdeki ve yerdeki puan ve dağılımlara bakın deklaranda kaç puan olduğunu ve ortağınıza kaç puan kalabileceğini bulmaya çalışın. Çıktığımız ilk kağıdı kazandı isek, ortağımızın verdiği kağıda bakarak bir Apel olup olmadığına dikkat etmeliyiz.

3) Bir oyun PLAN'ı yapınız.Defansta iken kontratı nasıl batırabileceğinizi, deklaran iken eksik lövelerinizi nasıl üreteceğinizi araştırın,

4) Her kağıdı oynarken düşünerek ve bir amaç için oynayın,

5) Deklaran olarak çıkış kağıdını inceleyin ve bunun bir sekans mı, iç sekans mı, boş atak mı, uzunluktan mı yoksa kısalıktan mı olduğunu kontrol edin,

6) Defansta ya da deklaran iken kozları ve diğer kâğıtları sürekli SAYMAYA çalışın.

ELNO:117

♠R632	G	B	K	D
♥R	1♠	2♠(1)	4♠	P
♦AV32	P	P		
♣5432				

K / B D / G

♠AD987
♥V9872
♦- - -
♣RV8

1) Michaels cue bid
Kontrat: 4♠
Atak: ♣Dam

Doğu Trefl damını aldı ve trefl döndü valemize Batı çaktı ve koz oynadı nasıl devam etmeliyiz? Batı'nın elini saydınız mı?

Yanıt: Bu gibi iki renkli el gösteren konuşmalarda rakibin dağılımını bulmak basittir. Bir tane Trefl ve iki koz olduğuna göre Batı 2-5-5-1 dağılıma sahiptir. Kozları temizlersek eldeki Kör'leri veririz, Kör çaktırmaya gidersek üste çaka yeriz. O halde Batı'yı Kör ve Karo'dan sıkıştırabiliriz. Koz Dönüşünü elden asla alırız. Yere doğru Kör oynarız. Körü alan Batı Karo oynarsa, yerden asla alıp bir Karo çakarız, elden Trefl rua çekeriz yere bir Kör çaktırıp, yerden bir Trefle daha çaktığımızda durum şudur.

♠R6
♥---
♦V3
♣----

♠ ---
♥D10
♦D10
♣ ---

K / B D / G

♠10
♥---
♦9
♣97

♠D9
♥V9
♦---
♣---

Elden Pik damını oynadığımızda Batı sıkışır. Kör yerse elde kalır bir kör çakıp Kör'leri sağlarız. Karo yerse yere geçip Karo çaktığımızda yer sağlanır.

Tüm dağılım

♠R632
♥R
♦AV32
♣5432

♠V5
♥AD1065
♦RD1065
♣D

K / B D / G

♠104
♥43
♦9874
♣A10976

♠AD987
♥V9872
♦- - -
♣RV8

ELNO:118

♠ADV
♥93
♦A65
♣A9543

G	B
4♥	6♥

Kontrat: 6♥
Atak: ♦ 4'lü

K / B D / G

♠1053
♥ARDV1074
♦- - -
♣876

Nasıl devam etmeliyiz? Biraz beyin jimnastiği yapalım.

Pik empası tutarsa oyunu yaparız tutmazsa batarız! Bu kadar basit düşünmemeliyiz. Başka seçenek var mı? Araştıralım Löve üretebileceğimiz tek renk Trefl'dir. İlk Trefl'i Batı alıp Pik oynarsa ve pas tutmazsa batarız. Rakibe Trefl vermeden Trefl'ler sağlanabilir mi?

Yanıt: İlk Karo'ya yerden 5'li koyarız rakip aldığında elden bir tane Trefl veririz.Dönüşü alıp (koz dönerse elden büyük) Karo asına bir Trefl, Trefl asına da son Trefl'imizi atıp bir Trefl'e çakarız eğer Trefl'ler 3-2 dağılmışsa sağlanan Trefl'lere kayıp Pik'lerimizi atarız.Eğer Trefl'ler partaj değilse Pik empası deneriz.

Tüm dağılım

♠ADV
♥93
♦A65
♣A9543

♠874
♥865
♦RV974
♣R10

K / B D / G

♠R962
♥2
♦D10832
♣DV2

♠1053
♥ARDV1074
♦- - -
♣876

Bilim ve din

"Bulutların çarpışmasından şimşek ve yıldırım doğar, bilginlerin tartışmasındansa gerçek çıkar" diye bir deyim var.

Kenneth Miller'ın ve Alâeddin Şenel hocanın makalelerini okudum. Biz okuyucular, böylesi tartışmalardan birçok şey öğreniriz. Aydınlanmamış birçok şeyin bilim öncülüğünde, bilim insanlarının fedakarlığı ve çabaları sonucunda aydınlanacağından kuşku duymayız.

Sorun bilimsel tartışma olunca, çelişkilerin olması doğaldır. "Biz de çelişkilerimizle bu tartışmaya katkı koyabilir miyiz" düşüncesinden hareketle bazı hususlara dikkat çekmek istiyorum.

Bilim ile din arasındaki kavgayı özetleyen bir metafor vardır: "Bilim ile din arasındaki kavga; kaplan ile köpekbalığı arasındaki kavgaya benzer. Bu hayvanların ikisi de kendi yaşam ortamlarında oldukça güçlüdür. Fakat biri diğerinin alanına girmeye kalktığında kaybetmeye mahkûmdur. Tarih boyunca birçok kez bazen köpekbalığı karaya çıkarak kaplana saldırmaya çalışır ve her seferinde kaybeder. Çünkü köpekbalığı karada yaşayamaz. Zaman zaman ise kaplan yüzmeye heveslenip suya dalar ve köpekbalığına saldırmaya çalışır ve o da kaybeder."

Bu örnekten devam edersek; köpekbalığı ve kaplanı uzlaştırmamız mümkün müdür? Doğaları gereği bu mümkün görünmüyor. O zaman ne yapmalı? Kesinlikle birinin diğerine üstün gelmesi gerekiyorsa: ya denizi kurutmalı ya da ormanı yok etmeli... Başka herhangi bir seçenek yok!

Bilim ile din arasındaki tartışmaları, Tanrının var olduğu ya da var olmadığı ekseninde yürütmek; iktidar zihniyetinin tam da istediği şeydir. Bu durum toplumu kutuplaşmaya götürdüğü gibi bir kısır döngü içinde ya ak ya kara mantığına saplanmış bir durum olacaktır ki bu bilimi esas amacından alıkoymaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Bilimin, Tanrı kavramını kaba retçi bir yaklaşımdan ziyade sosyolojik bir yaklaşımla ele almasının daha bilimsel sonuçlar doğuracağı kanısındayım. Bilimin amacı bilmekse, bilmek yaşama ilişkin farkındalıklardır. Bilinen şey; farkına varılan şeydir.

Sermaye ve iktidar aygıtları ne kadar çoğalmışsa, bilimleri de o denli parçalara ayırmışlardır. Oysa tarihte iyice gözlenen ve bilinen bir husus; tüm eski toplumlarda bilim bir bütün olduğu, temsilcilerinin kutsal sayıldığıdır. Bugün bilimin sermayeleşmesi ve iktidarlaşma süreci, toplumun da yabancılaşma süreci olmuştur. Ne kadar doğa ve toplum kaynağı varsa, o kadar bilim bölümü türetilmiştir. Tek başına bu gerçeklik bile bilim-sermaye-iktidar iç içeliğini kanıtlamaya yeterlidir.

Tartışılması gereken şey, bilimin esas hakikat arayışından ne kadar uzaklaştığını görmek ve doğru bir yöntemle insansal alana yöneltme sorunudur. Günümüzde bilim denilince ilk akla gelen: "Ne kadar para getirir?" sorusudur. Oysa toplumun bilimden beklediği; kendi temel kaygılarına yanıt vermesidir. Kuşkusuz bireysel ve bazı kurumsal çabalar var. Bunlar çok anlamlı ama bilim gibi güçlü bir alan bireylere, ufak bir kesimin sırtına yüklenilmeyecek önemdedir.

Nükleer silahlar başta olmak üzere, her tür yıkım silahlarının ve çevreyi tahrip eden gelişmelerin bilim merkezlerinden kaynaklandığı bilinen bir gerçekliktir. Günümüzde en önemli ve acil olan şey, bilimin toplumsal yaşama dikkat kesilmesini sağlamaktır. Tanrının varlığı-yokluğu sorununun da bu alan içinde anlam ya da anlamsızlık olarak ifadesini bulacağını düşünüyorum. Bizim sorunumuz öncelikle tanrının varlığıyla ilgili değil.

Bilime gönül vermişsek ve bilim sevdalısıysak yapılması gereken bilimi; doğru, özgün ve anlamlı yaşamaya yönelik bir işlevselliğe kavuşturmaktır. Bilimi iktidar denetiminden çıkarıp kendi alanında özgün olmasını sağlamaktır.

Birinci doğaya (fizik, kimya, biyoloji, astronomi alanlarında) ilişkin başarılar küçümsenmeyecek düzeyde gelişmiş durumda fakat ikinci doğa olan topluma ilişkin bilimsel, felsefi, sanatsal ve ahlaksal yaklaşımlar için aynı tespiti yapabilir miyiz? Sorunun tümünü bilime, bilim adamlarına yüklemek doğru olmaz. En az bilimciler kadar, entelektüel kesimin de bu konuda sorumlulukları vardır. Tabi ki büyük anlamlı açıklamalar (manifestolar), bilimsel disiplinler, felsefi ekoller, sanatsal eğilimler ve etik öğretiler geliştirdiler. Fakat toplumun ahlaki ve politik karakterini koruyacak düzeyde başarılı oldular diyebilir miyiz?

Özellikle toplumsal bilimler ve doğa bilimlerinin toplumsal nitelikte olmaları gerektiğine inanıyoruz.

Sorunun kaynağını nerede aramalıyız? Öncelikle Bacon'la Descartes'le başlayan nesne-özne ayrımları, tüm bilimlere taşınmış oldu. Bilimde nesnel olma övülür oysa en temel felaketin kapısı; nesnellik-öznellik ayrımının keskinleşmesiyle açıldı. Örneğin tamamen nesne olan fizik doğasını esas alan fizik bilimi, doğa üzerinde sınırsız deneyim ve tasarrufta bulunma özgürlüğüne sahip olduğuna inanır. Nükleer deneyimden her türlü oto dinamikleri harekete geçirmeye kadar kendini özgür sayar. Bunu yaparken herhangi bir ahlaki endişe duymaz. Sonuçta bu atom bombasına kadar gider.

Sonuç olarak sınırsız bir evren içinde, devasa sorunlar karşısında özgür ve anlamlı yaşamın umudu olan bilim ile insanların hafızasında yer edinmiş, uzun süredir varlığını kurmuş bir inanç olarak var olan dinin kavgasını: Tanrının varlık-yokluk sorununa boğmak bana pek anlamlı gelmiyor.

"Tanrı'ya inanıyor musunuz?"sorusu hep bir kördüğüm gibi gelir. Bu soru ne bilimsel bir soru ne de dinsel bir gereklilik. Tuzak bir soru olduğunu düşünüyorum.

Nevzat Çapkın

Thales haklı mıydı?

Thales'e atfedilen bilindik hikâye şöyledir: Thales bir gün gökyüzüne ve yıldızlara bakarken önündeki çukuru göremez ve içine düşer. Çukurda debelenirken o sırada orda bulunan, Trakyalı köylü kızı Thales'e bakıp alaycı bir şekilde güler ve "yıldızlara bakacağına önüne baksaydın çukura düşmezdin" der. Kimi rivayetlere göre Thales çukura düşünce ölür, kimine göreyse çukurdan çıkar. Burada önemli

olan ölmesi ya da kurtulmasından çok çukura düşmüş olmasıdır. Önemli olan Thales gibi büyük bir filozofun, yıldızların ve gökyüzünün sırlarını çözmeye uğraşırken nasıl olup da bu kadar basit ve somut bir gerçekliği; yürüdüğü yolu bilememiş olmasıdır? İşte tam bu noktada köylü kızıyla Thales'in ilişkisi felsefenin soyut düşüncesinin karşına yaşamın somut sorunlarını ve teori-pratik ilişkisini gündeme getirir.

Thales yıldızlara bakacağına sadece önüne baksaydı acaba filozof olabilir miydi? Bilinmezliğin peşinden gidenler bir bedel öder mi? Çukura düşmemek için önüne bakan köylü kızı gibi yaşamak mı, yoksa çukura düşme riskini göze alarak gördüğünün ötesini aramak mı? Peki, hem çukuru bilmek hem yıldızlara bakmak mümkün olamaz mı?

Antik Ege'de geliştirilen soyut düşünce, uygarlığın ve bilimin gelişiminde doruk noktalarından birisi oldu. Daha önceleri gördükleri ve anlayamadıkları somut olayları keyfi ve tesadüfi biçimde, Tanrı kavramıyla açıklama kolaylığına kaçan insanlar bu kavramdan uzaklaşmaya başlayıp önce etraflarındaki somut olayları sonra tüm bunların daha da ötesindeki gerçekleri anlamaya çalışarak soyut düşünebilme yetisini geliştirdiler. Bütün bu soyut ve teorik düşünceyse hiçbir zaman gerçek yaşamda çukura düşmeme garantisini vermedi. Bence burada kritik nokta Thales'in çukura düşme riskini göze almış olmasıydı. Evet, belki önündeki çukuru göremedi ama mevsimleri bulmak, güneş tutulmasını önceden hesaplamak, bir yılı 365 güne bölmek gibi astronomi bilimine dair pek çok önemli çalışma yaptı. Yine de bütün bunları yapmış olması köylü kızının ona söylediği sözün doğruluğunu azaltmaz. Pratik bugün yaşamda ihtiyacımız olan somut gereksinimler için çok önemli olurken, teori şimdi ve geçmişin sentezini yaparak geleceğe dair yeni sorular ve cevaplar üretebilmek açısından önem taşıyor. Aslına bakılırsa fikrim; teorinin ve soyut düşüncenin de somut ve pratiğe giden daha uzun bir yol olduğudur. Teori daha uzun vadede kendisini pratiğe uygularken; pratik, yaşamın kendi içerisinden beslendiği için şimdinin ürünüdür.

Teori-Pratik, Soyut-Somut ilişkisini genel bir düzlemde değerlendirmektense dönem açısından değerlendirmenin daha doğru olacağını düşünüyorum. Her şeyin fazlası zarar klişesinin doğruluğunu belirtip, Thales döneminde teorinin olması çok gerekliyken Antik Ege'nin kimi dönemlerinde abartılarak pratiğin hiçe sayılacak noktaya getirilmesi de artık köylü kızlarını aratır olmuştur. Roma ise köylü kızlarının arttığı Thales'lerin aranır olduğu bir dönem olmuştur.

Günümüz açısından bakıldığında artık Thales'ler mumla aranır oldu. Kapitalist sistemin dayattığı tüketim çılgınlığıyla birlikte bilim insanı sıfatındaki insanların sadece pratik yaşam ihtiyaçları üzerinde çalışmaları teoriyi ve soyut düşünceyi çok geri plana itmiş durumda olduklarının kanıtıdır. Kimi dönemlerde bilime ciddi katkılar sağlayan pratik düşünce şimdinin insanının soyut düşünebilmesine ciddi engel teşkil etmektedir. Şu cümle durumu daha iyi açıklar sanırım "Körlerin şifasız olanları, dünyayı gözlerinin gördüğü gibi görenlerdir." Bu cümle zamanımızı bu açıdan özeti niteliğinde. Sistem içerisinde teknolojinin sağladığı maddi kaynaklar ve ticari bir alan olarak bilimden çok daha işlevsel olması insanlara çokta tercih hakkı sunmuyor. Sermayeyi elinde bulunduran insanların desteklediği büyük bir bilimsel çalışmadan ziyade büyük bir ticari faydası olan yeni teknolojik gelişmeler oluyor. Bilim insanının sistem dışı, soyut düşünebilme yetisini gitgide kaybettiğinden söz ederken sıradan insanın durumu çok daha vahim. Sistemin içerisinde pratik yaşamını düşünmekten başka bir düşünme faaliyeti sürdüremeyen insanlar birer zombi gibi dolaşırken kafalarını kaldırıp yıldızlara ilk bakmak istediklerinde önlerine yeni bir çukur çıkarılıyor. Tüm bu çıkışsızlıkta elbette sistemin büyük bir etkisi varsa da bu sistemin birer parçası olan insanın da sorumlukları var. Kafaları önlerinde dolaşan insanlar yaşabilmek ve nefes almak için o kadar çok eğilmek durumunda kalıyorlar ki artık gördükleri çukurlarda da boğuluyorlar.

Mustafa Köksalan
Nazım Akademisi

Devletin doğuşu

"Devlet" olarak adlandırdığımız bugüne kadar birçok farklı şekilde tanımlanmış aygıtın serüveni; insanlığın doğada toplumsal üretim ilişkileri içerisinde bulunduğu süreçle eş zamanlı şekillenmiştir. En baştan başlayalım:

İlkel-komünal toplulukların, tahminen iki milyon yıl boyunca avcılık ve toplayıcılık yaparak hayatta kaldıkları bilinir. Bu ilk topluluklar "herkese ihtiyacına göre" ilkesinin ilkel uygulayıcılarıydılar. Bu toplulukların demokratik de bir işleyişleri vardı. Klanların oluşturduğu konseyler, kararları topluluktaki diğer insanlarla birlikte alıyorlardı. Bu süreç savaşçılık ile çözülmeye başladı. Savaş durumu en basit açıklamayla; düzensiz çoban topluluklarının, düzenli çiftçi toplulukların ürettiklerini yağmalaması idi. Yerleşik olarak yaşayan çiftçi toplulukları ilk dönemde ürettikleri "toplumsal artı"yı doğal afetler gibi durumlara karşı yedeklemek için üretiyorlardı. Fakat yağmacı topluluklar bu artıya el koyunca toplumsal düzen de değişmeye başladı. Daha büyük ekonomik girişimlerin örgütlenilmesi, bu ele geçirme sayesinde sağlanmıştı. Bununla birlikte zaman geçtikçe toplumsal artıyı kontrol edecek mekanizma da şekillenecektir.

Köy sulaklarının yerine tapınakların kurulması ile, toplumsal üretimin ana kaynağı olan suyun kontrolü, yani "artık-ürün"ün kontrolü tekelleşmiştir. Bu durum salt baskı kullanılarak değil, dini bir motif de kazanarak ikna yöntemiyle oluşmuştur. Tapınağın sahibi fethedendi ve toplumsal artının da sahibiydi. Kısacası ileri süreçte "devlet"e kadar varacak yağma-fetih-sınıflaşma olguları, toplumsal çıkar ve sınıfsal çıkarın iç içe olduğu bir süreçte gerçekleşecektir.

Ekonomik kazanç, toplumsal artının tapınaklarda işlenmesi sonucu, tapınak ve diğer tanrısal işlerle ilgilenen dini kurumlarca paylaşılıyorken, bu durum din adamları sınıfının doğmasını sağlamıştır. Diğer paylaşım türleri ise tarım dışı toplumsal üretime katkı sağlayan zanaatkârlar sınıfının doğmasını sağlamıştır. Yani ekonomik birikim, artı ürün sayesinde hem bir toplumsal hem de bir kültürel dönüşüm yaratmıştır.

Bu bağlamda ekonomik, kültürel ve toplumsal işler din adamlarının yürüttükleri işler olmuş böylece gerçekleşen kentleşme, din adamlarının yolunu çizdiği bir şekle bürünmüştür.

Uygarlaşmanın temellerinin atıldığı bu dönemde, savaşlar da fazlalaşmaya başlayacaktır. Uygarlığın çekiciliği akıncıları da çekiyor, var olan düzene yapılan yağmalar, saldırılar ya da çöreklenmeler daha şehvetli bir hale geliyordu. Artık kenti savunmak asıl marifet olarak anlam kazanmıştı. Bu anlamda din adamlarından sonra bir kurum daha tarih sahnesinde ortaya çıkmıştır: Askerler. Ekonomik güvenceyi savunma ve saldırı savaşlarıyla sağlayan askerler, daha sonrasında ekonomik bir temsiliyetin beraberinde getirdiği siyasal temsiliyetin de tahtına oturacaktır. Askerler, din adamlarıyla uyuşmayı, aynı eksende buluşmayı tercih etmişlerdir çünkü toplumsal artının yeniden üretiminde dini kurumsallığın hala büyük bir etkisi söz konusudur.

Geniş topraklardan büyük miktarlarda elde edilen toplumsal kazanç, sarayların ve tapınakların depolarında biriktikçe, su kanallarının ve su kaynaklarının çoğaltılması kolaylaşmış ve tarım dışı üretimin kemik kadroları zanaatkârlar da varolan toplumsal üretime katkıda bulundukça, nihayet ekonomik olarak çok güçlü, sayıca çok kalabalık kent devletleri oluşmuştur. Bundan sonraki tarihsellik ise kent devletlerinin savunmasından ve varlığından sorumlu komutanların, diğer kent devletleriyle olan savaşları sonucu biçim alacaktır.

Savaşların artık düzenli topluluklar için siyasi bir yöntem haline geldiği bu dönemde, din adamları, savunma ve kaynakların yeniden toplumsal üretimin içine aktarılması konularında yaşanan sıkıntıları telafi edemez olmuş, böylece siyasal erk tamamen askerlerin eline geçmiştir. İşte krallıkların da temelleri böyle atılmıştır. Örneğin Sümerlerin bütün kentlerini işgal ederek toprak bütünlüğünü sağlayan dönem komutanı Lugalzagissi, başardığı bu iş ile "ulusal" devlet dönemini başlatmıştır. Din adamları ise yönetimde söz sahibi olmaya değil tanrı adına yöneticileri onaylamak zorunda kalan kurumsallığa razı olmak zorunda kalmıştır.

Ulusal devletten imparatorluklara geçişin motorunu ise hukuk sisteminin oluşması sağlayacaktır. Bunun pratikteki öncüsü ise, Babil kralı Hammurabi idi. Tek tek kentlerin yerel yasaları yerine, tüm ülkelerle yasa birliğini sağlamanın ilk adımı bu dönemde atılmıştır.

Yukarıdaki satırlarda din kurumu ile asker kurumunun tarihsel ilişkilerini, ortaya nasıl ve ne zamanlarda çıktıklarını ve süreçlere göre hangi farklı formlara büründüklerini anlatmaya çalıştım. Devleti bu anlamıyla bir organizma olarak düşünürsek, onun içersindeki hukuk-asker-din gibi iktidar kurumlarının üretim araçlarına ve artık ürüne olan hakimiyetinin ileri zamanlarda sınıfsal bir kimlik kazanarak tam anlamıyla bir baskı aygıtı haline dönüşeceğini ve bu zamanın içinde yaşadığımız dönem olduğunu hatırlatabilirim.

Onur Avcı
Nazım Akademisi

61. yüzyıla davet
18 Şubat 6010

"Kaçıncı yüzyıldayız?" sorusunun tek cevabı yok, çünkü seçilen dönüm noktası bir tane değil. Farklı alışkanlıklar var. Peki, insan yaratıcılığı ile emeğine saygı belirten bir dönüm noktası seçsek? Tekerleğin icadı ile yazının icadı uygun olmaz mı? Pratik davranıp MÖ 4000 desek? Zaten "Tarih yazının icadıyla başladı" denmez mi? Güzel, öyleyse gereğini yapalım. Nitekim bu duyuruyu 6010 yılında kaleme alıyoruz.

Bu seçimin bizce olumlu yönleri şunlar: 1) İnsan yaratıcılığı ile emeğinin vurgulanması; 2) Tarih bilinci bakımından daha zengin bir bakışa yol açması; 3) "Milattan hemen önceki" dört binyıl ile ilgili hesaplamaların kolaylaşması.

"Miladi 1. yüzyıl" 41. yüzyıl ise, "MÖ 1. yüzyıl" 40. yüzyıl olur... Yazının geliştirilmesini 5. yüzyıl Sümerlerine borçluyuz. Gılgamış 20. yüzyılda, Çin'de İy Cing (Değişimler Kitabı) 26. yüzyılda yazıldı. Thales 33, Seneca 41. yüzyılda yaşadı. Dante ile Yunus Emre 53. yüzyılda yazdı. Shakespeare 56-57, Newton 57-58. yüzyıllarda yaşadı. Mozart 58. yüzyılda ışıdı. Marx 59, Einstein ile Picasso 60. yüzyıllarda katkıda bulundular. İlk Dünya Savaşı 5914'te başladı. Ay 5969'da ayak iziyle buluştu. İnternet 6. binyılın sonlarında icat edildi, yaygınlaştı.

Dünyalıları 61. yüzyıla davet etmekten kıvanç duyarız. Umarız bu öneri 7. binyılda daha iyi bir dünya kurma çabasına katkı olur.

7. binyıl çağrıcıları:

Selman Ada (Besteci-Orkestra Şefi), **Yasemin Arpa** (Gazeteci), Cüneyt Ayral (Şair), **Tayfun Balta** (İktisatçı), **Beverly Barbey** (Müzisyen), **Müfit Bayurgil** (Yönetici), **Erol Çakatay** (Elektronikçi), **Emre Erdem** (Dramaturg), **Nevzat Erkmen** (Beyin Olimpisti-Çevirmen), **Prof. Dr. Ümit Erol** (Yazar-İktisatçı), **Gülsün Gökalp** (Spiker-Programcı), **Dr. Adalet Barış Günersel** (Yazar-Eğitim Psikoloğu), **Tarık Günersel** (Yazar), **Batur Fatih İlhan** (Gazeteci), **Prof. Dr. Ahmet İnam** (Şair-Felsefeci), **Piyale Madra** (Karikatürist), **Prof. Dr. Sabri Özaydın** (Sinema-TV Eğitmen ve Yönetmeni), **Halil İbrahim Özcan** (Yazar), **Müşfik Saltık** (Oyuncu-Eğitmen), **Özlem Arıkan Serbez** (Dekor-Kostüm Tasarımcısı ve Koreograf), **Alpay Serbez** (Işık Tasarımcısı), **Ziya Soyer** (Mimar), **Hilmi Zafer Şahin** (Dramaturg), **Ayşenil Şamlıoğlu** (Tiyatro Yönetmeni), **Kubilay Tunçer** (Yazar-İlüzyonist), **Mehmet Ünal** (Kariyer Planlamacı), **Haluk Yanık** (Mühendis-İşadamı), **Levent Yılmaz** (Şair-Akademisyen).

İletişim: tgunersel@gmail.com

DÜZELTME

Dergimizin Ocak 2010 tarihli 71. sayısında yayımlanan, "'50 Soruda...' kitap dizisi" başlıklı yazımda, Metin Hotinli'den, "Astronomi Fakültesi Eski Dekanı" olarak söz ettim. Astronomi Fakültesi diye bir fakülte yoktur, Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü vardır. Metin Hotinli de, "Fakülte Eski Dekanı" değil, "Bölüm Eski Başkanı"dır. Benden kaynaklanan bu hatadan ötürü, Sayın Metin Hotinli ve okurlarımızdan özür diler, düzeltirim.

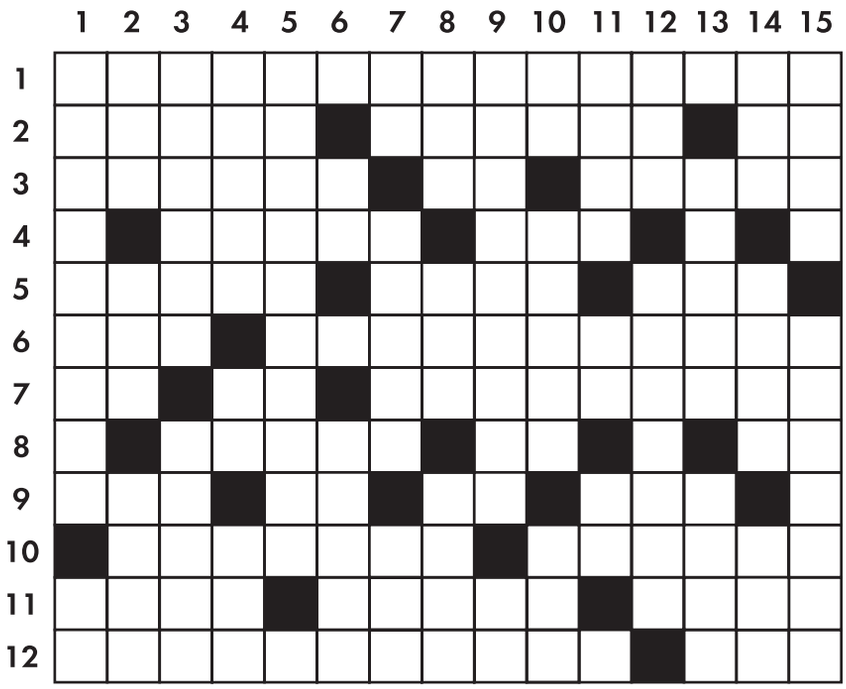
Nalân Mahsereci

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) Yıllarca İstanbul Kültür Sanat Vakfı başkanlığını yapmış, aynı zamanda fotoğraf sanatçısı, yazar ve çevirmen olan, geçtiğimiz ay yitirdiğimiz kültür sanat insanı.
2) Hırsızlık, rüşvet gibi şeylerle elde edilen kazanç.- Bir tür şerbetli hamur tatlısı. – "… Meydanı" (Sami Ayanoğlu'nun bir filmi)
3) "…den kesesi / Kahveden gelir sesi / Oturmuş kumar oynar / Ah ciğerimin köşesi." (İstanbul türküsü). – Radon'un simgesi. – Süleymantaşı da denilen değerli bir taş.
4) Kafkaslar'da ve İran'da oturan Türk soylu bir halka verilen ad. – Bir peygamber.
5) "…*Suyu Kan Akıyor Baksana*" (Yaşar Kemal'in bir yapıtı). – Spor karşılaşmalarının yapıldığı yer. – Alçak sesle söylenen.
6) "… Kalkmak" (Isparta ve Denizli yöresinde "sahura kakmak" anlamında kullanılan bir deyim). – 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan savunma antlaşması.
7) Güney Afrika Cumhuriyeti'nin plaka imi. – En kısa zaman. – Eski Yunanlılara göre, baldan yapılan ve tanrıları ölümsüzleştiren yiyecek.
8) Sepet örmeye yarayan bir çeşit söğüt ağacı. – Bir hayvan. – Bir haber ajansını simgeleyen harfler.
9) Tabakalanmış ceylan derisi. – Şarkı, türkü. – Yemek. – Meryem Ana duasının ilk sözcüğü.
10) Soluk borusu ve kollarıyla ilgili bir hastalık. – James Cameron'un gişe rekorları kıran son filmi.
11) Tanrı. – Dalgınlıktan kurtulmak, kendine gelmek. – Çerkezlerin ulusal destanı.
12) *Oğuz Kağan Destanı*, *Kutadgu Bilig*, *Eski Türk Şiiri* gibi araştırma ve incelemeleri de bulunan, 1900-1964 yılları arasında yaşamış Reşid önadlı Türk dil tarihçisi ve Türkolog. – Attila İlhan'ın ünlü bir şiiri.

Yukarıdan aşağıya

1) 1885-1886'da Arife Hanım tarafından İstanbul'da yayımlanan dergi. – İran'ın plaka imi.
2) Eski dilde "akşam yemeği". – Karakter. – "Hatırada kalan şey değişmez zamanla / Ne vefalı komşumuzdun sen Fahriye …" (Ahmet Muhip Dranas)
3) "İsmail …" (*Ölü Ordunun Generali* romanıyla tanınan Arnavut yazar). – İğrenme, tiksinme.
4) İspanya'ya bağlı Balear takımadalarında bulunan adalardan biri. – Kırmızı. – Elektrik direnci birimi.
5) Geçtiğimiz ay yitirdiğimiz Türkiye'nin ilk kadın öğretmeni.
6 Asker. – Doğru yolu gösterme, aydınlatma.
7) Krom'un simgesi. – İnsanları bir yere yerleştirme, yurtlandırma. – "… Aile Çocuğu" (Osman F. Seden'in bir filmi)
8) Eski dilde "altın". – Eksiksiz, kesintisiz. – Kış geceleri sırayla, haftada bir yapılan yemekli sohbetlere Çorum-İskilip yöresinde verilen ad.
9) Belirli bir akıma dahil olmadan yaptığı, soyut sanat ile figüratif arasında yer alan resimleriyle tanınan , 1919-2003 yılları arasında yaşamış ünlü ressamımız. – Utanç.
10 Kalsiyum'un simgesi. – "Çıkış" anlamında yabancı sözcük. - Trabzon ve çevresinde "kabadayı" anlamında kullanılan sözcük.
11) Çocuk dilinde "bebek". – İtalya'da bir ırmak. – Yabanıl hayvanları vurma ya da yakalama eylemi.
12) "… *Pulsuz Dilekçe*" (Uğur Mumcu'nun bir yapıtı). – Ülkelerin, komşu ülkenin sınır bölgesi içinde oturan yurttaşlarına serbestçe giriş çıkışları için verdikleri belge.
13) Hatay yöresinde "rakı" – Bir yarışın belirli uzaklıktaki bölümlerinden her biri.
14) "… olasın Ürgüp dumanın gitmez / Kır atım acemi konağı tutmaz." (Türkü- Refik Başaran-Avanoslu Selahattin). – Gerisinde duvara paralel bir sütun dizisi bulunan çatılı, tek ya da iki katlı, uzunlamasına gelişmiş bir plan düzeni gösteren antik yapı türü. – Çıplak, yoksun.
15) Asya'da bir ülke. – Bir kentimiz.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Z	E	K	İ	Ö	K	T	E	N	■	E	D	E	B	İ
2	O	G	A	N	■	R	A	N	T	İ	Y	E	■	E	■
3	R	E	Z	İ	D	A	N	S	■	T	L	■	A	T	■
4	A	M	A	■	O	M	■	E	K	■	Ü	L	L	Ü	P
5	K	E	N	T	■	P	A	■	O	Y	L	U	M	L	U
6	İ	N	Ç	İ	K	■	R	A	N	A	■	P	A	■	N
7	T	B	■	M	A	L	A	Y	A	N	İ	■	N	İ	T
8	A	E	R	O	B	İ	K	■	K	A	L	K	A	N	■
9	B	R	O	N	Z	■	A	G	■	K	L	A	K	E	T
10	İ	K	S	■	A	F	■	A	A	■	E	N	■	K	U
11	P	Ö	T	İ	■	L	A	R	G	E	T	T	O	■	N
12	■	Z	O	N	G	U	L	D	A	K	■	O	K	R	A

Şubat sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Ezgi Gülek (Konya), Ertan Karasu (Zonguldak)** ve **Zafer Kırcoğlu (İstanbul)** Özlem Sert'in Phoenix Yayınları'ndan çıkan *Yedi Uyurlar Efsanesi* adlı kitabını kazandı. Mart bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz 3 kişi, Şahin Koçak'ın Anadolu Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan *Karagöz Akademisi* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mart tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

